

บทที่ 3

พัฒนาการการรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของสตรีในประเทศไทย

การศึกษาเรื่องการรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของสตรีในประเทศไทยนั้นจะทำการศึกษาในเรื่องสภาพโครงสร้างทางชนชั้นของสตรีในสังคมไทยและหลักฐานที่ปรากฏถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรีไทยเป็นอันดับแรก เนื่องจากการศึกษาถึงพัฒนาการการรับรองสิทธิเสรีภาพของสตรีนั้นจำเป็นต้องทราบถึงโครงสร้างของสตรีว่ามีภาระแบ่งประเภทของสตรีออกเป็นกี่ชนชั้นและหลักฐานชั้นใดบ่งบอกสภาพความเป็นอยู่ของสตรีไว้เช่นใด หลังจากทราบสภาพโครงสร้างและความเป็นอยู่ทางสังคมของสตรีแล้ว ในบทนี้ยังได้ศึกษาถึงพัฒนาการการรับรองสิทธิและเสรีภาพของสตรีไทยในยุคต่าง ๆ โดยแบ่งเป็น 2 ยุค ได้แก่ การเริ่มต้นศึกษาพัฒนาการการรับรองสิทธิเสรีภาพของสตรีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) และศึกษาบทกฎหมายอย่างละเอียดในยุครัตนโกสินทร์ตอนปลาย (ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - 7 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย) เป็นอันดับสุดท้าย เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาเรื่องถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรองสิทธิและเสรีภาพของสตรีภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดในบทที่ 4 ต่อไป

3.1 หลักฐานที่ปรากฏสภาพความเป็นอยู่ของสตรีไทย

จากการรวบรวมศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าสภาพความเป็นอยู่ของสตรีสะท้อนให้เห็นถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีได้เช่นเดียวกัน พบว่าสภาพความเป็นอยู่ของสตรีมีปรากฏในเอกสารหลายประเภท เช่น พงศาวดาร กฎหมายที่ปรากฏต่าง ๆ ได้แก่ ศิลจารึก คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ พระคัมภีร์มโนศาสตร์ พระคัมภีร์อรรถศาสตร์ จดหมายเหตุชาวต่างชาติ และรวมถึงวรรณกรรมต่าง ๆ เช่น ไตรภูมิพระร่วง ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ และสุภาษิตพระร่วง เอกสารแต่ละประเภทจะให้ข้อมูลเรื่องผู้หญิงต่างกันออกไป กฎหมายจะบ่งบอกถึงสถานภาพ สิทธิและหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมไทย และสะท้อนบางแง่มุมของปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอันเกี่ยวกับผู้หญิง โดยพงศาวดารและพระราชหัตถเลขาจะให้ภาพของสตรีในราชสำนักอันเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรม หรือ พระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภาพของสตรีชนชั้น

สามัญจะมีต่อเมื่อเข้ามาเป็นส่วนประกอบของเหตุการณ์เหล่านั้น ในฐานะราษฎรที่ต้องพึ่งบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนจุดหมายเหตุชาวต่างชาติและวรรณกรรม จะเปรียบเสมือนบันทึกที่สะท้อนภาพของสตรีในสังคมทุกระดับ ฉะนั้น หลักฐานที่จะแสดงสิทธิเสรีภาพของสตรีจึงไม่อาจใช้หลักฐานเพียงประเภทเดียวได้ มิฉะนั้นจะทำให้ภาพของผู้หญิงที่ออกมาไม่รอบด้านและผิดไปจากความเป็นจริง เนื่องจากเอกสารแต่ละประเภทก็มีทั้งข้อดีและจุดอ่อนในตัว ดังจะได้ศึกษาต่อไป

3.1.1 กฎหมาย

กฎหมายเป็นที่รวบรวมข้อบังคับต่าง ๆ ซึ่งใช้บังคับแก่กิจกรรมของมนุษย์ในแต่ละชุมชน กฎหมายจะค่อย ๆ เพิ่มพูนขึ้นทีละน้อย เพื่อวางระเบียบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในชุมชนนั้น ๆ ให้เข้ารูปเข้ารอย และมีภูมิเกณฑ์ ทำให้มนุษย์ทราบว่าตนมีสิทธิจะทำอะไรได้บ้างโดยไม่กระทบกระเทือนสิทธิของผู้อื่น และทำให้มนุษย์ทราบด้วยว่า ตนมีอำนาจอะไรในการปกป้องสิทธิของตนเองให้ได้รับความเป็นธรรม¹ กฎหมายที่ใช้ในการศึกษาถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรีในสังคมไทยมีอยู่มาก เนื่องจากกฎหมายเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับสังคมมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายธรรมชาติหรือกฎหมายทางเทคนิคที่ได้รับการบัญญัติและรับรองไว้โดยมนุษย์ ดังนี้

3.1.1.1 คัมภีร์พระธรรมศาสตร์

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ เป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลต่อกฎหมายในอดีตของดินแดนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เขมร มอญ พม่าและไทย เป็นอย่างมาก และถือเป็นที่มาของกฎหมายไทยเพราะเป็นที่ยอมรับกันในบรรดานักปราชญ์ทางกฎหมายว่าได้รับหลักการมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าคัมภีร์ธรรมสัตถัม ซึ่งเป็นหลักกฎหมายดั้งเดิมของพราหมณ์อินเดีย ผู้ที่ค้นพบหลักกฎหมายดังกล่าวคือพระมนูสาราจารย์ซึ่งค้นพบที่กำแพงจักรวาล โดยบทบัญญัตินั้นเป็นบทบัญญัติที่มาจากสวรรค์และพระมนูสาราจารย์เป็นผู้นำมาเรียบเรียงอีกต่อหนึ่ง

มูลเหตุที่ทำให้เกิดการค้นพบคัมภีร์ดังกล่าวเนื่องจากมีบุรุษสองคนทำไร่แดงใกล้กัน เมื่อปลูกแตงนั้นเอาดินมูลเป็นถนนกลาง แดงก็เลื้อยพาดผ่านข้ามถนนเข้าติดเนื้อเป็น

¹ แลงการ์ด โรแบร์ต, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526), หน้า 1.

อันเดียวกัน เมื่อเป็นผลนั้นทำให้บุรุษทั้งสองต่างคนต่างเก็บแค้น จึงเกิดวิวาทกันมายัง พระมโนสาราจารย์ให้ตัดสินคดีให้ พระมโนสาราจารย์จึงบังคับว่าไว้แค้นมีถนนกลาง แลแดงอยู่ใน ไร่ของผู้ใดก็เป็นของผู้นั้น ทำให้บุรุษอีกคนหนึ่งไม่พอใจในคำตัดสินจึงเอาคดีดังกล่าวไปกราบทูล พญาสมมุติราช ๆ จึงใช้อำมาตย์ผู้หนึ่งไปพิจารณาต้นแค้นอันข้ามถนนนั้น อำมาตย์ผู้นั้นจึงนำ ปลายยอดมาไว้ตามต้น บุรุษทั้งสองก็สรรเสริญสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติราชว่าพระองค์บังคับ บัญชาเป็นธรรมแล แลมนุษย์ทั้งหลายติฉินนินทานะในสารอำมาตย์ว่าถึงแก่คดี 4 ประการบังคับ คดีมิเป็นธรรม พระมโนสาราจารย์จึงได้หนีออกบวชเป็นฤาษีจำเรณูภาวนาก็ได้อภิญญา 5 อรรฐส มาบัติ 8 รู้วารจิตระแห่งมนุษย์ทั้งปวง เหตุตั้งนั้นมนุษย์ทั้งปวงก็ยินดีด้วยพระมโนสาราจารย์ฤาษี ๆ มีความวิตกที่จะให้พระมหากษัตริย์เจ้าประกอบด้วยทศพิธราชธรรม 10 ประการ จึงเหาะไปยัง กำแพงจักรวาลเห็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์อันเป็นคำภีร์ภาพเป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ใน กำแพงจักรวาลพระมโนสาราจารย์ฤาษีจึงกำหนดบาฬินั้นแม่นยำจำได้ แล้วกลับมาแต่งเป็นคัมภีร์ พระธรรมศาสตร์

รายละเอียดที่ระบุในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์จะกล่าวถึงหน้าที่ของครูกับ ศิษย์ ศิลของพราหมณ์ การเมือง ภาระหน้าที่ของกษัตริย์ การบริหารประเทศ การตรากฎหมาย อำนาจศาล การเก็บภาษีอากร การทำสงคราม การสร้างสันติภาพ แล้วยังกล่าวถึงการทำมาหากิน การตั้งครอบครัว การแต่งงาน และการหย่าร้างไว้ จึงพอที่จะสรุปหลักการใหญ่ของคัมภีร์ พระธรรมศาสตร์ว่าเป็นบทบัญญัติกฎหมายที่วาดด้วยลัทธิและหน้าที่ของบุคคลทั้งในทางแพ่งและ ทางอาญา²

ประเทศไทยได้นำคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ชั้นแรกมาจากมอญโดยเลือกแปล เฉพาะในส่วนที่ต้องการนำมาใช้โดยการปรับปรุงให้เข้ากับแบบแผนของไทยเรียกว่า พระธรรมศาสตร์ไทย พระธรรมศาสตร์จึงเป็นหลักกฎหมายที่ตระลาการ จะต้องใช้ในการวินิจฉัย คดีและเป็นหลักกฎหมายที่จะใช้ตัดสิน เมื่อมีคดีอย่างนั้น ๆ เกิดขึ้นเป็นเสมือนแม่บทกฎหมายและ

² ธานินทร์ กรัยวิเชียร, การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511).

นับถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขมิได้ พระมหากษัตริย์จะตราพระราชศาสตร์ขึ้นขยายความก็ต้องไม่ขัดแย้ง พระธรรมศาสตร์จึงเป็นที่มาสำคัญอันหนึ่งของกฎหมายไทย³

โดยในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้กล่าวถึงพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ไว้ นอกเหนือจากการรักษาธรรมแล้ว ยังจะต้องปฏิบัติตามราชประเพณีดังนี้⁴

“...แลตั้งอยู่ในราชกิจประเพณีมิได้ขาด คือเวลาสิ้นโยบาททรงฟังสัทสังคีตดุริยดนตรี แล้วทรงฟังนิตินิยายบุราณราชประเพณีในประณมยาม ครั้นมีขณมยามทรงฟังยุติธรรมประเพณี ครั้นปัจฉิมยามเสด็จเข้าที่พระกรลábanทมบรมศุขไสยาสน์โดยควรแก่เวลา...”

นอกจากการที่ต้องปฏิบัติตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์แล้ว พระมหากษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดินยังมีหน้าที่ที่ต้องวินิจฉัยกรณีที่เป็นปัญหาในทางปฏิบัติด้วย ซึ่งสามารถกระทำได้โดยออกเป็นราชศาสตร์ เพียงแต่ว่าราชศาสตร์ที่ออกมานั้นจะต้องสอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์ด้วย

นอกเหนือจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่เป็นหลักฐานทางกฎหมายที่บ่งบอกถึงสิทธิเสรีภาพและสภาพความเป็นอยู่ของสตรีแล้ว ยังมี “คัมภีร์พระมนุศาสตร์” ซึ่งมีข้อกำหนดที่กล่าวถึงสตรีไว้ในหลายด้าน อาทิเช่น การกล่าวถึงความเป็นอยู่ของสตรีที่ต้องอยู่ในความคุ้มครองของชายตลอดชีวิต การแต่งงานของสตรีนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์เปรียบเสมือนสวรรค์บันดาลพร้อม กล่าวถึงหน้าที่ของภรรยาต่อสามีรวมถึงหน้าที่หลักๆ ของสตรี และ “พระคัมภีร์อรรถศาสตร์” ซึ่งถือเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่ปรากฏถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรีไว้เช่นกัน เช่น ข้อกำหนดที่ยอมรับให้สตรีมีสิทธิในการจัดการดูแลทรัพย์สินของตนเอง รวมถึงสิทธิในการสมรสใหม่หากสามีละทิ้งไป เป็นต้น

³ รงทอง จันทรางศุ, กฎหมายไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น, (คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์, 2529), หน้า 11.

⁴ แสง บุญเฉลิมวิภาส, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2545), หน้า 91-92.

3.1.1.2 ศิลาจารึก

ศิลาจารึกเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงความเป็นอยู่ของวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมไทยในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี เพราะได้มีการจดบันทึกข้อมูลในด้านต่าง ๆ ไว้หลายด้าน อาทิ การบันทึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับศาสนาซึ่งรวมถึงวัฒนธรรม จริยธรรม และศีลธรรม รวมถึงการให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนอย่างเท่าเทียมกันมาแต่อดีตกาล ซึ่งเห็นได้จากข้อความที่ว่า

“คนในเมืองสุโขทัยนั้นเป็นคนใจบุญให้ทานรักษาศีล ทั้งพ่อขุนรามคำแหงเองและขุนนางข้าราชการชาวบ้านชาวเมืองหญิงชายทั้งหลาย ต่างมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเข้าพรรษารักษาศีล ออกพรรษากรานกฐินอันประกอบด้วยข้าวของมากมายเป็นบริวารกฐิน ไปทอดกฐินที่วัดอรุณญิกห่างไกล ต่างสนุกสนานด้วนเสียงขับร้อง เสียงปี่พาทย์พิณเพลงร่าเริงทั่วกัน เมื่อกลับเข้าเมืองแล้ว ใครจะเล่นจะร้องเพลงอย่างไรก็ได้ ผู้คนแออัดกันเข้าชม ประหนึ่งว่าเมืองจะแตก”⁵

ศิลาจารึกจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายได้ดังนี้⁶

(1) เรื่องสถานภาพของบุคคล เป็นเรื่องหนึ่งที่นักวิชาการให้ความสนใจว่าในสังคมสุโขทัยมีการแบ่งชนชั้นหรือไม่อย่างไร ซึ่งถ้าพิจารณาจากข้อความในศิลาจารึกจะพบข้อความที่ว่า

“ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุนมิแล ผิดแผก แสกว้างกัน สนวนดูแท้แล้ว
จึงแล่งความแก่ข้าด้วยชื่อ...”

จากข้อความคำว่า “ลูกเจ้าลูกขุน” หมายถึง ข้าขุนมูลนายหรือขุนนาง ซึ่งก็คือชนชั้นปกครอง ในขณะที่เดียวกันก็มีบุคคลที่อยู่ในฐานะของราษฎรสามัญ แต่การมี

⁵ หลวงสุทิวาหนฤตุมิ, เรื่องเดิม, หน้า 76, อ้างถึงใน ลิ่นจี หะวานนท์, การศึกษากับสังคมไทยก่อนสมัยปฏิรูปการศึกษา: วิเคราะห์จากศิลาจารึกหลักที่ 1 และกม.ตราสามดวง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 15.

⁶ แสง บุญเฉลิมวิภาส, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, หน้า 64 – 71.

บุคคลสองระดับก็เป็นเรื่องที่มีอยู่โดยทั่วไป แต่ไม่ถึงขนาดที่มีการแบ่งชนชั้นหรือจัดระเบียบการปกครองเหมือนระบบไพร่แบบกรุงศรีอยุธยา

อีกประเด็นหนึ่งที่เป็นประเด็นที่น่าสนใจ คือคำถามที่ว่าสุโขทัยมีทาสหรือไม่ เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร จึงยังเป็นข้อโต้แย้งว่าน่าจะมีทาส อย่างน้อยก็ในลักษณะของเชลยศึก อย่างไรก็ตามทาสในประเทศไทยในสมัยนั้นก็คงมีลักษณะแตกต่างจากทาสในโลกตะวันตก เนื่องจากทาสในไทยมีลักษณะเพื่อรับใช้นายและมีโอกาสปรับเปลี่ยนสถานะทางสังคมได้

(2) เรื่องที่เกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน จากหลักฐานในศิลาจารึกมีข้อความที่แสดงให้เห็นถึงเสรีภาพการค้าขายในเวลานั้นว่ามีเสรีภาพอย่างเต็มที่ ดังจารึกที่ว่า “ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า” นอกจากนี้ยังมีข้อความที่ว่า “สร้างป่าหมาก ปาพลุทุกแก่ง ปาพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ปาลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก้มัน” ซึ่งแสดงถึงระบบกรรมสิทธิ์ที่ชัดเจน

อนึ่ง ถ้าหากบุคคลใดเสียชีวิต ทรัพย์สินที่มีอยู่ ถือเป็นมรดกตกแก่ลูกหลานของบุคคลนั้นดังข้อความในศิลาจารึกที่ว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าขุนผู้ใดแล ล้มตาย หายกว่า เยาเรือนพอเชื้อเสื่อค้ำมันข้าง ลูกเมียเย็บข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ปาหมาก ปาพลุ พอเชื้อมันไว้ แก่ลูกมันสิ้น” ข้อความดังกล่าวแสดงถึงการตกทอดในเรื่องทรัพย์สินของบุคคล ซึ่งมีลักษณะเป็นกฎหมายมรดก

(3) เรื่องเกี่ยวกับการพิจารณาคดีและการลงโทษผู้กระทำผิด ในสมัยสุโขทัยมีระบบการพิจารณาคดี ดังข้อความที่ว่า “ลูกเจ้าลูกขุนมิแล ผิดแพกแกลกว้างกัน สนวนดูแท้ จึงแลงความแก่ข้าด้วย ชื่อ บ่เข้าผู้ลัก มักผู้ช่อน” คือ เมื่อมีข้อพิพาท ให้พิจารณาและตัดสินไปโดยชื่อสัตย์สุจริต

นอกจากนี้ยังมีข้อความที่จารึกไว้ทำนองการรับเรื่องราวร้องทุกข์ ดังข้อความที่ว่า “ในปากประตู มีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมืองมีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจมันจะกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไร ไปสิ้นกริ่งอันท่าแขวนไว้...” จะเห็นได้ว่าแม้จะมีตราการทำหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีอยู่แล้ว แต่หากเป็นเรื่องที่ไม่อาจจะฟังขุนศาลตราการได้ก็จะต้องมาร้องเรียนต่อพ่อเมืองโดยตรง

สำหรับการลงโทษผู้กระทำผิดนั้น ปากฎหลักฐานในศิลาจารึกกฎหมายลักษณะโจร ซึ่งเป็นเหมือนกฎหมายลักษณะอาญา ซึ่งไม่ปรากฏบทลงโทษประหารชีวิต หรือแม้แต่การลงโทษจำคุก มีเพียงโทษปรับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของกฎหมายอาญาในสมัยนั้นที่ไม่นิยมวิธีการลงโทษที่รุนแรงถ้าเป็นเพียงการประทุษร้ายต่อทรัพย์

(4) **เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง** การปกครองในสมัยสุโขทัยมีลักษณะแบบพ่อปกครองลูก บทบาทของผู้ปกครองจึงมีลักษณะเหมือนพ่อบ้านกับลูกบ้าน และอาศัยกฎเกณฑ์จากจารีตประเพณีของสังคมอันมีลักษณะเป็นกฎหมายชาวบ้าน

3.1.1.3 กฎหมายตราสามดวง

กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารชิ้นสำคัญในทางประวัติศาสตร์อีกฉบับหนึ่งที่ทำให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีต ไม่เพียงแต่การศึกษาหาความรู้ที่กฎหมายไทยเดิมเท่านั้น แต่กฎหมายตราสามดวงยังทำให้ผู้ศึกษาได้รับทราบเกี่ยวกับสภาพสังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยในอดีตด้วย ศาสตราจารย์ ร. แลงกาตีได้กล่าวถึงการชำระสะสางกฎหมายในครั้งนั้นว่าใกล้เคียงมากกับงานประมวลกฎหมายครั้งแรก ๆ ในยุโรป⁷

มูลเหตุแห่งการชำระสะสางกฎหมาย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงรวบรวมกฎหมายเก่าครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยามาตรวจชำระใหม่ เนื่องจากทรงเห็นว่าบทกฎหมายบางลักษณะมีความคลาดเคลื่อนไปซึ่งเป็นการขัดกับหลักความยุติธรรมที่มีอยู่ในกฎหมาย หลังจากที่พระองค์ได้ตรวจชำระกฎหมายเสร็จสิ้นแล้วทรงให้จัดทำขึ้นเป็น 3 ฉบับ และได้โปรดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และตราบัวแก้ว แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เรียกกฎหมายทั้ง 3 ฉบับว่า "กฎหมายตราสามดวง" เป็นกฎหมายของแผ่นดินที่ปรับปรุงแก้ไขกฎหมายดั้งเดิมใหม่ให้รัดกุม เทียบธรรม และเป็นกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่กำหนดบทบาทและสถานภาพของสตรีในสังคมรัตนโกสินทร์ให้เหมือนกับสถานภาพและบทบาทสตรีในสังคมอยุธยา โดยลักษณะสำคัญของกฎหมายตราสามดวง มีดังนี้

⁷ ร. แลงกาตี, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2526).

(1) กฎหมายตราสามดวงมีลักษณะเป็นกฎหมายของนักกฎหมาย กล่าวคือ กฎเกณฑ์ส่วนใหญ่ของกฎหมายตราสามดวงโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นพระธรรมศาสตร์ เป็น กฎเกณฑ์ที่มีลักษณะทั่วไปและมีฐานะสูงกว่าจารีตประเพณี กฎเกณฑ์เหล่านี้เกิดจากการใช้ เหตุผลปรุงแต่งของนักนิติศาสตร์อินเดีย และได้รับการสืบทอด พัฒนาต่อมาโดยนักนิติศาสตร์ มอญและไทยตามลำดับ อนึ่งกฎหมายตราสามดวงมีการจัดระบบกฎหมายที่เป็นระบบพอสมควร กล่าวคือ มีการแบ่งแยกบทกฎหมายออกเป็นมูลคดีและสาขาคดี ซึ่งเป็นการแบ่งแยกระหว่าง กฎหมายที่เป็นหลักเดิมกับกฎหมายที่สืบเนื่องต่อมา และมีการแยกกฎหมายวิธีสบัญญัติออกจาก กฎหมายสารบัญญัติอีกด้วย

(2) กฎหมายตราสามดวงมีลักษณะเป็นกฎหมายธรรมชาติ กล่าวคือ ใน ตอนต้นเรื่องพระธรรมศาสตร์ที่ค้นพบจากกำแพงจักรวาล ดังนั้นจึงเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ไม่ เปลี่ยนแปลงชั่ววันจันทร์ มนุษย์ไม่อาจเปลี่ยนแปลงกฎหมายนี้ได้ แนวความคิดดังกล่าวจึงมี ลักษณะคล้ายคลึงกับกฎหมายธรรมชาติของกฎหมายโรมัน ต่างกันที่กฎหมายโรมันไม่ได้เป็น ลายลักษณ์อักษรแต่กฎหมายพระธรรมศาสตร์และกฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายที่เป็น ลายลักษณ์อักษร

(3) ไม่มีการนิติบัญญัติโดยแท้ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์มิได้มีอำนาจใน การบัญญัติกฎหมายอย่างแท้จริง พระองค์มีพระราชภาระในการดูแลความสงบเรียบร้อยของ บ้านเมืองโดยอาศัยบทกฎหมายที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงเป็นสำคัญ หากมีความจำเป็นที่ ต้องออกกฎหมายใหม่หรือแก้ไขเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่มีอยู่เดิม ก็จะต้องคำนึงถึงหลักที่มีอยู่ใน พระธรรมศาสตร์ เพราะกฎหมายที่ออกเพิ่มเติมนั้นต้องมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์

(4) ความนับถือต่อบทกฎหมาย จากคดีอำแดงป้อมฟ้องหย่านายบุญศรี ช่างเหล็กหลวงที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชปรารภ มีข้อสังเกตที่สำคัญ คือ ตุลาการต้องตัดสิน คดีตามบทกฎหมายทั้งที่เห็นว่าไม่เป็นธรรม พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ได้แต่ทรงแก้ไขคำพิพากษา ในคดีนี้ให้ถูกต้องเป็นธรรมเท่านั้น และโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระสะสางต่อบทกฎหมายให้ถูกต้อง ดุจเดิมเท่านั้น

(5) ไม่ใช่ประมวลกฎหมายที่มีเนื้อหาครอบคลุมทุกด้าน กฎหมายตราสาม ดวงอาจถือเป็นประมวลกฎหมาย แต่ก็ เป็นประมวลกฎหมายแบบเก่าซึ่งเป็นที่รวมของบทกฎหมาย

ที่ปรุงแต่งโดยนักกฎหมายและจารีตประเพณีที่สำคัญเท่านั้น แตกต่างจากประมวลกฎหมายแบบใหม่ที่มีบทกฎหมายซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมชีวิตสังคมทุกด้าน

(6) กฎหมายเป็นคู่มือในการชี้ขาดตัดสินคดี กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายที่เกิดขึ้นจากการพิจารณาพิพากษาคดี และใช้ในการพิจารณาพิพากษาคดีเป็นหลัก ไม่ใช่กฎหมายที่เขียนขึ้นในลักษณะตำรากฎหมาย จึงเป็นคู่มือของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในการบังคับใช้กฎหมาย ไม่ใช่ตำราที่บุคคลทั่วไปจะรำเรียนได้

3.1.1.4 กฎหมายอื่นๆ ที่ได้รับการประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา

เนื่องจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงโปรดให้ตรากฎหมายในระดับพระราชกำหนดขึ้นใหม่เพื่อใช้บังคับมีทั้งสิ้นจำนวนเกือบ 500 ฉบับ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราประกาศเพื่อแจ้งให้ประชาชนรับทราบไว้ในหนังสือ "ราชกิจจานุเบกษา" เมื่อพุทธศักราช 2401 ซึ่งกฎหมายที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษานี้เป็นกฎหมายทุกฉบับตั้งแต่กฎหมายที่มีโทษในทางอาญาและโทษทางแพ่ง ดังนั้น จากการศึกษาและวิเคราะห์ถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีในหัวข้อเรื่องพัฒนาการการรับรองสิทธิเสรีภาพของสตรีไทย ศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในหัวข้อ 3.3 ที่จะกล่าวต่อไปนั้นจึงได้อาศัยกฎหมายที่ได้รับการประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นหลัก

3.1.2 พระราชพงศาวดาร

เป็นงานเขียนที่ใช้เรื่องราวของพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่เป็นหลัก เพราะเป็นการจดบันทึกเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจขององค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ เช่น การทำสงคราม พระราชพงศาวดารจะไม่เคยกล่าวถึงเรื่องราวของประชาชนธรรมดาเลย จากการที่พระราชพงศาวดารมีลักษณะเนื้อหาดังกล่าวนี้อเอง สตรีในพระราชพงศาวดารจึงเป็นเรื่องกิจกรรมของสตรีในราชสำนักเท่านั้น และส่วนใหญ่ก็จะเป็นเรื่องของพระเจ้าลูกเธอและพระสนม สำหรับสตรีอื่น ๆ จะกล่าวถึงก็ต่อเมื่อมีกิจกรรมร่วมกับพระเจ้าลูกเธอหรือพระสนมเท่านั้น

3.1.3 จดหมายเหตุชาวต่างชาติ

เป็นบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย และได้บรรยายสภาพของบ้านเมือง รวมทั้งความเป็นอยู่ของสังคมไทย จดหมายเหตุชาวต่างชาติที่สำคัญ

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ เอกสารของสังฆราชปาลเลกัวซ์ เอกสารของครอว์ฟอร์ด และเอกสารของเบอร์นี บันทึกของชาวต่างชาติเหล่านี้มีข้อดีอยู่มากที่ทำให้เห็นหลักฐานความเป็นอยู่ของสตรีชาวบ้าน และสังคมชั้นสูงภายในราชสำนัก

จดหมายเหตุของชาวต่างชาติ แสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรีไทยในหลายด้าน เช่น ในบันทึกของครอว์ฟอร์ดได้กล่าวถึงการทำงานของสตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นว่า “สตรีเป็นเพศที่ต้องรับภาระหนักกว่าปกติ จะปรากฏมิได้ขาดว่า สตรีต้องทำงานที่ผู้ชายทำในประเทศอื่น ๆ เป็นต้นว่า ทำงานในท้องไร่ท้องนา ในแม่น้ำจะเห็นสตรีทำหน้าที่แจวพาย และบังคับเรือนานาชนิดมากกว่าผู้ชาย...”⁸

หรือในบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวซ์ได้กล่าวถึงการศึกษาของเด็กสาวไว้ว่า “การศึกษาของเด็กสาว คือ ต้องรู้จักทำครัวและตำน้ำพริกเป็น ทำขนม มวนบุหรี่ และมวนพลู... สตรีไปหาฟัน เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำ ต้มน้ำ และช่วยมารดาในกิจบ้านการเรือน... สตรีชาวบ้านเป็นคนแข็งแรง นางช่วยบิดามารดาทำนาหรือทำสวน และทำมาค้าขายโดยเรือลำเล็ก ๆ”⁹

3.1.4 วรรณกรรม

วรรณกรรมเป็นหลักฐานที่มีประโยชน์มากอย่างหนึ่งเพราะมีเนื้อความที่ทำให้ผู้ศึกษาสามารถรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่และความนึกคิดของคนไทยในวรรณกรรม ซึ่งวรรณกรรมมีอยู่หลายประเภท คือ วรรณคดีจากราชสำนักที่พระมหากษัตริย์นักปราชญ์นักกวี เช่น สุนทรภู่ หมื่นพรหมสมพัตสร(นายมี) ที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง รวมถึงวรรณกรรมศาสนา คำสอน เสภา วรรณกรรมที่ใช้บ่งบอกถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรีในสังคมไทย เช่น

⁸ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ, (นครหลวง : กรมศิลปากร, 2515), หน้า 131.

⁹ ฉมัง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2515).

3.1.4.1 ไตรภูมิพระร่วง

เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกเรื่องหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการปกครองสมัยสุโขทัยก็คือ วรรณกรรมเรื่อง “ไตรภูมิพระร่วง” ซึ่งพระยาสิทธิหรือพระมหาธรรมราชาที่ 1 ได้ทรงนิพนธ์ขึ้นขณะอยู่ในฐานะของอุปราช ไตรภูมิพระร่วงหรือชื่อตามต้นฉบับเดิมว่า “เตภูมิกถา” เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงหลักธรรมซึ่งถือเสมือนกฎหมายแม่บทในการปกครอง ในขณะที่เดียวกันก็กล่าวถึงการเป็นพระโพธิสัตว์ของบุคคลที่ได้รับเลือกเป็นผู้ปกครองหรือกษัตริย์ดังนี้¹⁰

“...ว่าบัดนี้เรานี้เป็นโจกเจกไว้ไว้หนักเพราะว่าเราหาที่กล่าวบ่มีได้ แลควรเราทั้งหลายตั้งไว้ท่านผู้หนึ่งให้เป็นใหญ่เป็นเจ้าจอมเราเถิดเราทั้งหลายผิดชอบสิ่งใดให้ท่านแต่งบังคับถ้อยความอันผิดแลชอบแก่เรา... ครั้นว่าเขาชุมนุมกันแล้วเจรจาด้วยกันฉันนี้ เขาจึงไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้าขอให้ท่านผู้เป็นเจ้าเป็นจอมแก่ผู้ข้าฯ เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระญาด้วยชื่อ 3 ชื่อ ๆ หนึ่งมหาสมมติราช หนึ่งชื่อขัตติย หนึ่ง ราชฯ...คนทั้งหลายยอมยอมท่านให้เป็นพระญาได้ เพราะเขาเห็นท่านนั้นมีรูปโฉมอันงามกว่าคนทั้งหลาย แลรู้ว่าคนทั้งหลายแลใจงาม ใจดีกว่าทั้งหลาย ใจชื่อ ใจตรง ใจบุญ ยิ่งกว่าคนทั้งหลาย เขาเห็นดังนั้นเขาจึงตั้งให้เป็นพระญา เป็นเจ้าเป็นจอมเขา...”

ในส่วนที่เกี่ยวกับหลักธรรมของผู้ปกครองนั้น ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงการใช้อำนาจของผู้ปกครองอันเป็นเสมือนตัวอย่างแห่งความยุติธรรมไว้หลายแห่ง ตามที่มีผู้วิเคราะห์ไว้ค่อนข้างน่าสนใจ ดังต่อไปนี้

1. ผู้ปกครองต้องให้ความรัก ความเมตตาต่อประชาชนทุกกลุ่มเหล่าในสังคมอย่างเสมอภาคกัน อีกทั้งไม่ก่อบาปทำเข็ญต่อสรรพสัตว์ทั่วปวง
2. ผู้ปกครองต้องยึดมั่นในธรรมะ พิจารณาตัดสินคดีอย่างเที่ยงธรรม และประสาทความยุติธรรมโดยรวดเร็ว

¹⁰ แสง บุญเฉลิมวิภาส, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, หน้า 71 – 76.

4. ผู้ปกครองพึงรักษาเบญจศีลและละเว้นบาป 5 ประการอันเกิดจากการละเมิดศีลดังกล่าว
5. ผู้ปกครองต้องมีใจเมตตา ไม่ขูดรีดทรัพย์สินหรือแรงงานของประชาชน
6. ผู้ปกครองควรเก็บทรัพย์สินส่วน (ภาษี) ราษฎรตามอัตราที่เป็นมาแต่ก่อน มิควรเรียกเก็บ (ภาษี) เพิ่มขึ้น มิฉะนั้นบาปจะตกแก่ผู้เรียกเพิ่ม
7. ผู้ปกครองควรช่วยเหลือทุนทรัพย์แก่ประชาชนที่ยากไร้ในการทำมาค้าขาย โดยไม่คิดดอกเบี้ย
8. ผู้ปกครองควรจัดแบ่งทรัพย์แก่บรรดาข้าราชการบริพาร (ข้าราชการ) ให้เพียงพอเพื่อให้เกิดกำลังใจในการทำงาน
9. ผู้ปกครองต้องรู้จักสำรวมกาย วาจา ใจ และตัดสิ้นความด้วยความละเอียดย รอบคอบโดยใจเป็นธรรม
10. ผู้ปกครองพึงเลี้ยงดูและให้เกียรติปรึกษาสมณพราหมณ์และนักปราชญ์
11. ผู้ปกครองพึงให้รางวัลตอบแทนต่อผู้กระทำความชอบตามคุณประโยชน์ที่เขาได้กระทำ

นอกจากนั้นในไตรภูมิพระร่วง ยังได้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรีไว้ในเรื่องการเป็นภริยาที่ดีว่าจะต้องเชื่อฟังเคารพยำเกรงสามีเสมอ (กรณีสตรีชั้นสูง) ดังนี้ "...จะกระทำการอันใด ๆ ก็ดี ย่อมไหว้ทูลแต่พระภูยานั้นให้รู้ก่อน เมื่อใดพระภูยาสั่งให้นางทำ จึงทำ นางนับห่อนละเมิดท่านผู้เป็นผัวเลยสักคาบ"¹¹ แปลความหมายได้ว่า สตรีจะกระทำการใด ๆ จะต้อง

¹¹ พระมหาธรรมราชาลิไท, *ไตรภูมิพระร่วง*, (โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา ธนบุรี), หน้า 137, อ้างถึงใน พิรุณา ดิงศภัทย์, *ผู้หญิง สังคมและกฎหมายครอบครัว ศึกษากรณีการหย่า*, วารสารนิติศาสตร์ 14,1(2527),1-18.

แจ้งเรื่องต่าง ๆ ให้แก่พระญาติหรือผู้ปกครอง (ผู้เป็นสามี) ทราบเสียก่อน จะกระทำการโดยไม่ทูลให้ทราบก่อนมิได้

3.1.4.2 ดำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (นางนพมาศ)

ในวรรณคดีเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ สะท้อนภาพของลูกสาวในครอบครัวชั้นสูงสมัยสุโขทัยว่านอกจากจะได้เรียนวิชาการเรือนการฝีมือ เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเป็นภรรยาที่ดีแล้ว เธอยังมีโอกาสได้เรียนวิชาอื่น ๆ เช่น ภาษาไทย ภาษาสันสกฤต ร้อยกรอง และวาดเขียน โดยมีบิดาเป็นผู้สอนให้

ในขณะที่ลูกสาวของคนธรรมดาจะไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ เนื่องจากไม่มีความจำเป็นที่จะต้องนำความรู้ที่ได้มาไปใช้ในการประกอบอาชีพกับไร่นา และเหตุผลอีกประการหนึ่งเพราะการเรียนหนังสือนั้นต้องไปเรียนที่วัด มีพระเป็นครู ดังนั้นสตรีจึงไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือเหมือนเพศชาย

3.1.5 พระพุทธศาสนา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องสตรีไว้ในหลายสถาน เช่นทรงตรัสว่า “มารดา บิดา ท่านว่าเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นผู้ควรบูชาของบุตร” หรือ “สตรีเป็นสูงสุดแห่งภันตะทั้งหลาย” สำหรับบุตรก็ทรงสอนให้อุปถัมภ์มารดาของตน ส่วนคู่สมรสก็ทรงสั่งสอนบุรุษให้มีการประพฤติปฏิบัติที่ดีงามชื่อสัตย์สุจริตต่อภรรยาของตน สำหรับประเทศไทยแล้วมีหลักฐานว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาอิทธิพลในบริเวณสุวรรณภูมิตั้งแต่ก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัย เมื่อคนไทยได้สถาปนากษัตริย์ขึ้นมาเป็นปึกแผ่นแล้ว ชาวไทยก็ยึดถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติตลอดมา พุทธศาสนาจึงกลายเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวหล่อหลอมจิตใจคนไทยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเข้าแทรกซึมอยู่ในวัฒนธรรมแทบทุกด้านของไทย เป็นต้นว่า ศิลปะ วรรณคดี การเขียนประวัติศาสตร์ การปกครอง ขนบธรรมเนียม ประเพณี ทางด้านกฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายครอบครัวซึ่งสะท้อนชนบประเพณีมากที่สุดนั้นก็จะได้อิทธิพลจากพุทธศาสนาบ้าง อิทธิพลของ

พุทธศาสนาที่มีต่อสตรี คือ ความเชื่อเรื่องบุญ กรรม และการเวียนว่ายตายเกิด แนวความคิดนี้จะ เป็นแนวทางในการอธิบายถึงความแตกต่างด้านชาติกำเนิด ฐานะและการดำเนินชีวิต รวมทั้งการ แก้ปัญหาตามหลัก "กฎแห่งกรรม" ด้วยการทำบุญต่าง ๆ

3.1.6 พระบรมราชวินิจฉัยในอรรถคดีของพระมหากษัตริย์

นอกจากกฎหมายที่บัญญัติขึ้นทั้งในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กฎหมายตราสามดวง ฯลฯ แล้วยังมีพระบรมราชวินิจฉัยในอรรถคดีของพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้กลายเป็นบทบัญญัติของ กฎหมายบังคับใช้ในสมัยต่อ ๆ มาอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตาม พระบรมราชวินิจฉัยใด ๆ จะกลายเป็น กฎหมายได้นั้นจะต้องมีความสอดคล้องหรือเชื่อมโยงกับพระธรรมศาสตร์ ธรรมะ หรือโบราณราช นิติประเพณีต่าง ๆ ด้วย ดังนั้นพระธรรมศาสตร์จึงจัดว่าเป็นหลักนิติธรรมส่วนพระบรมราชวินิจฉัยที่ กลายเป็นกฎหมายต่อ ๆ มาเรียกว่า "ราชศาสตร์" หรือ "ราชลัทธิ"

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏในสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา พร้อมกับหลักฐานแวดล้อมอื่น ๆ ที่ปรากฏในสมัยเดียวกันหรือในเวลาใกล้เคียงนี้ทำให้ทราบว่า สภาพความเป็นอยู่ของสตรีไทยในสมัยสุโขทัยมานั้นมีที่มาจากกฎหมายจารีตประเพณี คัมภีร์ พระธรรมศาสตร์ ศิลาจารึก ศาสนา และพระบรมราชวินิจฉัยในอรรถคดีของพระมหากษัตริย์ ฯลฯ เป็นหลักฐานที่ทำให้ประมวลชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยรวมถึงสตรีโดยทั่วไปในสมัยนั้นได้ว่าเป็น อย่างไร และทำให้ทราบถึงสิทธิเสรีภาพของประชาชนอีกทั้งยังทำให้ทราบถึงสภาพโครงสร้างทาง ชนชั้นของบุคคลในสังคม ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อของสภาพโครงสร้างทางชนชั้นของสตรีใน สังคมไทยต่อไป

3.2 สภาพโครงสร้างทางชนชั้นของสตรีในสังคมไทย

จากการศึกษาถึงหลักฐานที่แสดงความเป็นอยู่ของสตรีในสังคมไทยนั้น ทำให้ ทราบว่าสังคมไทยมีการจัดแบ่งชนชั้นของบุคคลออกเป็นกลุ่ม ๆ ดังนั้น การศึกษาถึงสภาพ โครงสร้างทางชนชั้นของสตรีในสังคมไทย จะช่วยให้ทราบถึงพัฒนาการสิทธิเสรีภาพของสตรีไทย ด้วย เพราะสภาพทางชนชั้นจะเป็นตัวชี้วัดให้ทราบว่าคนในยุคสมัยก่อน ๆ มานั้นได้รับสิทธิเสรีภาพ ที่เท่าเทียมกันหรือแตกต่างกันไปเพราะสาเหตุอะไร การจะทำความเข้าใจถึงสภาพของสิทธิและ เสรีภาพนั้นจำเป็นต้องเข้าใจสภาพทางชนชั้นของสตรีในทางสังคมเพื่อความเข้าใจที่ถ่องแท้แห่ง การรับรองสิทธิเสรีภาพของสตรีในชนชั้นที่แตกต่างกันไป ดังจะได้กล่าวดังต่อไปนี้

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้วพบว่าชนชาติไทยอพยพเข้ามาตั้งรกรากในสุวรรณภูมิโดยการลำเลียงไพร่พลมาเป็นหมู่ ๆ แล้วจึงมารวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ พร้อมกับการสถาปนากำเมืองขึ้นให้เป็นปึกแผ่น ภายในโครงสร้างของสังคมไทยแล้วสามารถจัดแบ่งคนออกเป็น 3 ชั้น ซึ่งได้แก่

1. “ชนชั้นพระมหากษัตริย์” เป็นผู้ปกครองของประเทศ มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินทั้งหมด

2. “ชนชั้นสูง” ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยพระมหากษัตริย์ เพราะลำพังองค์พระมหากษัตริย์ก็ไม่สามารถจะบริหารประเทศได้เพียงคนเดียว จึงต้องมีผู้ช่วยเหลือชนชั้นนี้มีตั้งแต่ตำแหน่งอุปราชลงมาจนกระทั่งถึงขุนนางต่าง ๆ

3. “ชนชั้นสามัญหรือราษฎร” คือ พลเมืองธรรมดา เป็นผู้อาศัยอยู่ด้วยกัน โดยมีทางเลือก 2 ทางคือ เป็นไพร่หรือทาส ทุกคนจะต้องอยู่ในสถานะอย่างใดอย่างหนึ่ง พวกไพร่และทาสนี่เองที่เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง อาจารย์จร สุขพานิช ได้กล่าวไว้ว่า “ฐานันดรไพร่” เป็นเรื่องของสถาบันใหญ่ อันเป็นรากฐานของสังคมไทยในอดีต คือ สถาบันนั้นกำหนดให้ชายหนุ่มฉกรรจ์ทุกคนต้องสังกัดอยู่เป็นหมวดหมู่ จะต้องมียุทธนายเป็นผู้รับผิดชอบต่อประมุขของชาติ จะเห็นท่านเป็นคนอิสระแก่ตัวเช่นทุกวันนี้ไม่ได้ ส่วนภรรยา เด็ก คนชราในครอบครัวของชายฉกรรจ์นั้น จะต้องสังกัดในยุทธนายผู้นั้นด้วย ฐานันดรไพร่จึงเป็นฐานันดรที่ใหญ่ที่สุดและถือเป็นองค์ประกอบของฐานันดรอื่น คือ ฐานันดรกษัตริย์ ฐานันดรขุนนางและฐานันดรภิกษุสงฆ์

สตรีจะถูกกำหนดสถานะและชนชั้นทางสังคมมาแต่กำเนิดว่าอยู่ในกลุ่มของชนชั้นสูงหรือชนชั้นสามัญ อย่างไรก็ตามสตรีในชนชั้นต่าง ๆ นั้นก็อาจเลื่อนสถานะได้ หนึ่งในสมัยสุโขทัยยังไม่มี การจัดแบ่งชนชั้นของสตรีที่ชัดเจนมากนัก ชนชั้นของสตรีถูกแบ่งให้เห็นเด่นชัดเมื่อไทยนำระบอบศักดินามาใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยสตรีถูกจัดแบ่งเป็น 3 ชั้น ได้แก่ สตรีชนชั้นสูง สตรีชนชั้นทั่วไปหรือชนชั้นสามัญและสตรีชนชั้นทาส

3.2.1 สตรีชนชั้นสูง

สตรีชนชั้นสูงโดยมากจะเป็นสตรีที่อาศัยอยู่ในวัง หรือเป็นลูกเจ้าขุนมูลนายหรือขุนนางบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ หนึ่ง สตรีชนชั้นนี้สามารถมียศบรรดาศักดิ์ตั้งแต่สมเด็จพระราชชนนีลงไปจนถึงบุคคลธรรมดาที่ได้รับบรรดาศักดิ์ มีดังนี้

1. "ตำแหน่งสมเด็จพระบรมชนนี พันปีหลวง" ตำแหน่งนี้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ในสมัยอยุธยาได้สถาปนาเป็น กรมพระเทพามาตย์ ทุกพระองค์
2. "ตำแหน่งมเหสี" ตำแหน่งมเหสีนี้ในกฎหมายโบราณเรียกว่า "สมเด็จพระภรรยาเจ้า", "แม่หัวเมือง หรือแม่ยั้งเมือง" มี 4 ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งพระอัครมเหสี พระอัครเทวี พระราชเทวี และพระอัครชายา
3. "ตำแหน่งท้าววรจันทร์" ผู้ที่รับหน้าที่เป็นที่เลี้ยง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตำแหน่งนี้โดยมากมาจากเจ้าจอมมารดา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งนี้เป็น "ท้าววรคณานันท์"
4. "ตำแหน่งสนมเอก"
5. "ตำแหน่งนักพฤติชราลงพระโอบุษฐ์" คือ นางสนองพระโอบุษฐ์ มีหน้าที่บังคับบัญชาในพระราชฐาน
6. "ตำแหน่งท้าวทรงกันดาน"
7. "ตำแหน่งนางกำนัล"
8. ตำแหน่งอื่น ๆ มีดังนี้ เจ้าจอมมารดา, เจ้าจอม, จอมมารดา, หม่อม, นางห้าม, คุณ / เจ้าคุณ, ท่านเถ้าแก่, ท้าว

สตรีไทยในสมัยก่อนมีโอกาสรับราชการด้วยตำแหน่งที่มีศักดิ์นาสูงสุดได้ถึง 1,000 ไร่ เช่น ตำแหน่งท้าววรจันทร์ ที่ ท้าวสมศักดิ์ ท้าวโสภา ท้าวศรีสัจจาและท้าวอินทร์สุริยา ซึ่งตำแหน่งหลังนี้ทำหน้าที่บังคับบัญชาราชการในเขตราชฐาน และยังมีข้าราชการที่ถือศักดินา ลดหลั่นกันลงมาจนถึงไพร่ราบที่ถือศักดินา 15 ไร่¹² ตำแหน่งข้าราชการหญิงทั้งหมดขึ้นอยู่กับพระราชฐานชั้นในทั้งสิ้น และไม่ปรากฏว่ามีตำแหน่งข้าราชการหญิงในกรมกองอื่นใดอีก แต่เมื่อพิจารณาดูตำแหน่งข้าราชการหญิงแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นตำแหน่งที่เป็นข้าทาสบริวารของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายฝ่ายในมากกว่าที่จะเป็นตำแหน่งที่มีไว้บริหารราชการแผ่นดิน และ

¹² ปก.ร. 1/1"พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน 4-5," หน้า 179-181.

บทบาททางการเมืองของสตรีก็มีน้อย อาจเป็นเพราะมีภาระทางครอบครัวมากอยู่แล้ว ไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนเท่ากับบุรุษจึงมีประสบการณ์และความรู้ในการบริหารบ้านเมืองไม่มากนัก

3.2.2 สตรีชนชั้นสามัญ

สตรีในชนชั้นนี้มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันหลากหลาย อาทิ ไพร่ ราษฎร หรือประชาชน โดยทั่วไปสตรีชนชั้นสามัญมีความหมายถึงประชาชนทั่วไปทั้งชายและหญิง และหมายถึงประชาชนที่เป็นชายทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 18 ปี ขึ้นไปและมีหน้าที่รับใช้ประเทศชาติ

ไพร่ในสมัยสุโขทัย¹³ ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกด้านที่ 1 บรรทัด 21-24 ถึงไพร่ในสมัยนั้นว่า

“...ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้า ลูกขุน ผู้ใดแลล้มตายหายกว่า เหี้ยเรือนพอเชื้อ เลื้อดามัน ช้างขลุกลูกเมีย เยี้ยเข้า ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลู พอเชื่อมั่น ไว้แก่ลูกมันสิ้น”

จึงมีคำ 3 คำที่ปรากฏในศิลาจารึกถึงชนิดของไพร่ คือ

1. “ไพร่ฟ้าหน้าใส” หมายถึง ราษฎรธรรมดาสามัญ เป็นผู้ทำมาหากินปกติ ไม่มีความทุกข์ จึงมีหน้าตาสดใส ยิ้มแย้มแจ่มใส จึงเรียกว่าไพร่ฟ้าหน้าใส
2. “ไพร่ฟ้าข้าไท” หมายถึง ผู้ที่ต้องติดตาม ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Retainer หรือทาสนั่นเอง แต่เป็นเพราะสมัยสุโขทัยไม่มีคำว่า “ทาส” จึงใช้คำว่า ไพร่ข้าไท แทนอาจารย์ขจร สุขพานิช กล่าวว่า สังคมสุโขทัยไม่ใช่สังคมที่แตกต่างจากสังคมอยุธยามากนัก ทาสนั้นมีอยู่ แต่เมื่อคำ ๆ นี้ยังไม่มีใช้ในขณะนั้น เราจึงไปคิดเอาว่า สังคมสุโขทัยไม่มีทาส แต่ตามถ้อยคำที่ปรากฏในจารึก รามคำแหง สังคมสุโขทัยมีทาสอยู่แล้ว และทาสนั้นยังเป็นทรัพย์สินจะตกทอดแก่ทายาทในเมื่อเจ้าของทรัพย์สินวายชนม์ คำว่าทาสในสมัยสุโขทัยจึงใช้ว่า “ไพร่ฟ้าข้าไท” แทน

¹³ เฉลิม จันปฐมพงศ์, ทรงวิทย์ แก้วศรี, อินทิรา บุญยาทร, ประเทือง เกาจี่ และวันทนีย์ ไทยโพธิ์ศรี, ประวัติศาสตร์สังคมไทย, หน้า 283-284.

3. “ไพร่ฟ้าหน้าปก” คำนี้เราไม่ค่อยได้ยินนักทั้งที่คำนี้มีอยู่ในศิลาจารึก คำนี้หมายถึง ราษฎรหรือคนธรรมดาสามัญที่มีคดี อาจเป็นโจทก์หรือจำเลยก็ตาม เป็นผู้ที่มีหน้าตาไม่เสวย จิตใจไม่เบิกบาน หดหู่อยู่ตลอดเวลา จึงเรียกคนเหล่านี้ว่า “ไพร่ฟ้าหน้าปก”

ส่วนไพร่ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹⁴ ฐานะของประเทศมีความมั่นคงดี สมัยนี้มีการปกครองเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือราชาธิปไตยและยังรับอิทธิพลมาจากเขมรโดยถือว่า “พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพแตกต่างจากประชาชน ทรงเป็นที่สุดยอดของประชาชน ถัดลงมาก็คือ เจ้านาย ขุนนาง ราษฎร และทาส” ในสมัยนี้จึงมีทาสและไพร่อย่างชัดเจน ซึ่งสามารถแบ่งประเภทของไพร่ได้เป็น 4 ประเภท ตามที่ท่านสังฆราชปาเลอกัวส์เขียนไว้ คือ

1. ไพร่สม คือ ผู้ชายซึ่งจะต้องมาทำงานให้กับราชการปีละ 1 เดือน เรียกว่า “เข้าเดือน” การทำงานมีการไปสร้างบ่อนปรการ วัด พระตำหนัก ขุดคลอง ทำเขื่อน ทำทาง สร้างโรงเรียน
2. ไพร่ส่วย คือ ผู้ซึ่งไม่ต้องเข้ารับราชการ แต่มีหน้าที่ส่งสิ่งของเข้ามาให้ท้องพระคลัง เช่น ส่งดีบุก ก็เรียกว่า ไพร่ส่วยดีบุก ส่งฝางให้ ก็เรียกว่า ไพร่ส่วยฝาง ส่งหญ้าให้ช้าง ก็เรียกว่าไพร่ส่วยเกี่ยวหญ้าให้ช้าง เป็นต้น ถ้าไม่นำสิ่งของให้ ทางราชการก็คิดเป็นเงินแทนสิ่งของ อาจเป็น 10 บาท, 9 บาท, 7 บาท 2 สลึง เป็นต้น
3. ไพร่หลวง คือ ไพร่ซึ่งขึ้นอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินโดยเฉพาะ มีหน้าที่จะต้องรับใช้พระเจ้าแผ่นดิน โดยการมารับราชการปีละ 3 เดือน ถ้าเปรียบกับในปัจจุบันก็คือทหาร(แต่ทหารต้องรับราชการทั้งปี) ไพร่หลวงจะแบ่งประเภทออกไปตามความสามารถทางการเงิน คือ ไพร่หัวงาน, ไพร่มีครุฑ, ไพร่ราบ, ไพร่เลว ระยะเวลาการเป็นไพร่หลวงนี้จะขึ้นไปจนกระทั่งอายุครบ 60 ปี หรือจนกว่าจะมีบุตรชายไปรับราชการเป็นไพร่หลวงแทนตัว 3 คน
4. เลก หรือ เลซ คือ ไพร่พวกหนึ่ง ซึ่งอยู่ตามหัวเมืองไม่ต้องมารับราชการ พวกนี้สังกัดอยู่กับเจ้านาย เหตุที่เรียกว่าเลกหรือเลซก็เพราะมีการลักท้อมือและท้อหลัง เพื่อเป็นการบอกสังกัด

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 299-306.

สมัยนี้ไพร่หญิงก็น่าจะถูกเกณฑ์ราชการเช่นเดียวกับชาย แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐาน นั้นมีบางกรมกองเท่านั้นที่มีการเกณฑ์ราชการไพร่หญิง นอกจากกรมกองในพระราชฐานชั้นใน เช่น ห้องเครื่อง ไชลอน ช่างเย็บ ช่างย้อม และโรงไหม และยังมีไพร่ส่วยกองนาชายหญิง บ้านม้ากรุงเก่า กองส่วยละว้าที่ส่งตีบุกด้ากับฝาง และพวกข้าพระโยมสงฆ์ ขึ้นกับพระอารามต่าง ๆ ที่เรียกเกณฑ์ ราชการไพร่หญิง

3.2.3 สตรีชนชั้นทาส¹⁵

ทาส เป็นกลุ่มบุคคลที่มีสถานะต่ำสุดในสังคม หนึ่ง สตรีที่เป็นทาสนั้นเกิดขึ้นได้ หลายทาง เช่น การขายตัวเพื่อเป็นทาส ไม่ว่าจะโดยความยินยอมหรือไม่ก็ตาม นอกจากนั้นลูกที่เกิดจากสตรีที่เป็นทาสอยู่นั้น ก็ต้องเป็นทาสต่อไป ดังนั้น จึงสามารถจัดแบ่งประเภทของทาสได้ ทั้งหมด 7 ประเภท ได้แก่

1. ทาสอันไถ่มาด้วยทรัพย์
2. ลูกทาสในเรือนเบี้ย
3. ทาสที่บิดามารดาให้
4. ทาสที่มีผู้ให้
5. ทาสที่ได้มายามข้าวยากหมากแพง
6. ทาสซึ่งได้รับทุกข์ทรมาน ได้รับโทษและช่วยไว้
7. ทาสอันได้จากรบชนะศึก เรียกว่า ทาสเชลย

ทาสซึ่งถือว่าควรจะได้รับ ความกรุณา คือ ทาสประเภทที่ 2 ได้แก่ ลูกทาสในเรือน เบี้ย จะต้องตกไปเป็นทาสชั่วลูกชั่วหลาน อย่างไม่มีการสิ้นสุดเหมือนวัวควาย โดยที่เขาเหล่านั้น ไม่ได้รู้เห็นต่อความชั่วบิดามารดาได้กระทำได้ เช่น บิดามารดาบางคนเล่นการพนันมีหนี้สินล้นพ้น

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 286-287.

ตัว จึงยอมขายตัวทั้งครอบครัวเป็นทาส ต่อมาเมื่อลูกก็ไม่สามารถจะไถ่ถอนตัวเองให้เป็นไทได้ลูกจึงต้องเป็นทาสต่อไป เรียกว่า “ลูกทาสในเรือนเบี้ย”

ไพร่และทาสซึ่งเป็นสตรีในสังคมไทย ถูกจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไพร่พลซึ่งเป็นเพศชาย โดยจัดเป็นส่วนหนึ่งของบริวารของไพร่พลที่เป็นเพศชาย ผู้ซึ่งมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าครอบครัว ส่วนลูกเมียและผู้สูงอายุในหมู่ญาติของชายฉกรรจ์นั้นคงบิดเข้าไปในประเภทบริวารด้วยเช่นกัน เมื่อรวมกับพวกบ่าว และทาสของชายฉกรรจ์นั้น คำที่ใช้รวม ๆ กันก็คงจะเป็นว่า “ไพร่และบ่าวทาสบริวาร” ซึ่งอันที่จริงไพร่ก็คือบุคคลสำคัญในครอบครัว ซึ่งได้แก่ บุตร ภรรยา และญาติผู้ใหญ่ จากข้อความนี้พอจะสรุปได้ว่า ผู้หญิง เด็ก และคนชรา ต่างก็เป็นบริวารของไพร่และมีฐานะตามผู้ชาย คือ เอาหัวหน้าเป็นเกณฑ์ ถ้าผู้นำเป็นไพร่หลวง ทุกคนก็เป็นไพร่หลวงตามไปด้วย ถ้าหัวหน้าเป็นไพร่สมทุกคนก็เป็นไพร่สมตามไปด้วย

จากปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้น ทั้งในเชิงโครงสร้างของสังคมในแง่ของชนชั้นของบุคคลและหลักฐานที่ปรากฏสภาพความเป็นอยู่ของสตรีตามที่กล่าวมาในข้างต้น ส่งผลให้ผู้วิจัยศึกษาและหาข้อมูลของสิทธิเสรีภาพของสตรีไทยในช่วงประเทศไทยเปิดรับอิทธิพลจากตะวันตกเข้ามาในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนปลายถึงช่วงเวลาก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพื่อศึกษาให้เห็นถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีว่ามีเพิ่มขึ้นแค่ไหนเพียงไรเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศในตะวันตกในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งจะได้ศึกษาในรายละเอียดในหัวข้อ 3.3 ต่อไป

3.3 พัฒนาการการรับรองสิทธิเสรีภาพของสตรีไทย: ศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475

3.3.1 สิทธิและเสรีภาพของสตรีตามกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นยุคเริ่มประวัติศาสตร์ไทยใหม่ โดยเฉพาะด้านการต่างประเทศที่มีการติดต่อค้าขายกับนานาประเทศอย่างกว้างขวาง เป็นยุคที่ไทยเริ่มเปิดรับเอาอิทธิพลและอารยธรรมของทางตะวันตกเข้ามามากขึ้น แนวความคิดในสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยถือปฏิบัติสืบเนื่องมาช้านานก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เริ่มเปิดโอกาส

ให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น เช่น เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าเฝ้าเพื่อถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ได้โดยตรง

การที่มีชาวต่างประเทศเข้ามาประกอบธุรกิจในราชอาณาจักรเป็นจำนวนมากนั้น กฎหมายตราสามดวงที่ใช้บังคับอยู่จึงไม่อาจใช้บังคับได้ทุกกรณี บางบทบัญญัติก็ล้าสมัยและยุ่งยากมาก บางบทก็ไม่เที่ยงธรรมหรือรุนแรงเกินสมควร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดให้ตรากฎหมายในระดับพระราชกำหนดขึ้นใหม่เพื่อให้บังคับมีทั้งสิ้นจำนวนเกือบ 500 ฉบับ นอกจากนั้นศาสตราจารย์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ยกย่องสรรเสริญพระกิตติคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่งนัก ว่าทรงเขียนกฎหมายด้วยถ้อยคำสำนวนอย่างตรงไปตรงมา ใครได้มีโอกาสอ่านกฎหมายที่เป็นบทพระราชกฤษฎีกาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สามารถเข้าใจได้โดยง่ายตาย เพราะบทกฎหมายแต่ละเรื่องทรงพรรณนาความเป็นมาและเรื่องราวตลอดจนเหตุผลต้นปลายต่าง ๆ อย่างชัดเจน แล้วจึงทรงบัญญัติข้อกำหนดต่าง ๆ ให้ราษฎรประพฤติปฏิบัติตาม ดังนั้น ในรัชสมัยของพระองค์จึงนับได้ว่าสตรีมีสิทธิเสรีภาพเพิ่มมากขึ้นจากบทบัญญัติของกฎหมายที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นใช้บังคับ

3.3.1.1 การปฏิรูปสังคมเพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพสตรีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁶

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักปกครองที่ทรงพระปรีชาสามารถยิ่ง ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นนักนิติศาสตร์พระองค์หนึ่ง ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น 2 ลักษณะควบคู่กันไป คือ การปรับปรุงแก้ไขธรรมเนียมประเพณีที่มีมาแต่เดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงและรับอารยธรรมและวิทยาการตะวันตกมาใช้ ได้แก่ ปรับปรุงพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา โปรดให้สวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชาวต่างชาติยื่นเฝ้าในท้องพระโรงได้ แม้ว่าการหมอบคลานจะยังมีได้ยกเลิกไป พระราชทานพระหัตถ์ให้แก่ผู้มาเฝ้าทูลละอองพระบาทจับ การชกธงประจำพระองค์และธงชาติ ประเพณีการยิงสลุด เลิกธรรมเนียมบังคับให้บ้านเรือนสองข้างทางเสด็จปิดประตูหน้าต่าง และมีพระบรมราชานุญาตให้ประชาชนได้เฝ้าอย่างใกล้ชิด

¹⁶ ดนัย ไชยโยธา, ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพ : โอเดียนสโตร์, 2546), หน้า 206.

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเข้าเฝ้าถวายฎีกาได้ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ซึ่งพระองค์จะเสด็จออกเดือนละ 4 ครั้ง เมื่อทรงรับฎีการ้องทุกข์ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ตุลาการชำระความให้เสร็จโดยเร็ว ทรงออกประกาศและพระราชบัญญัติที่เป็นข้อความที่เข้าใจง่าย แสดงถึงความอาทรห่วงใย หรือเป็นโอวาท แนะนำสั่งสอนประชาชนในเรื่องต่าง ๆ เช่น ออกประกาศเตือนไม่ให้ราษฎรทิ้งซากสัตว์ลงในน้ำ ประกาศแนะนำให้ราษฎรป้องกันโจรผู้ร้ายด้วยการทำลิ่มสลักประตูหน้าต่าง ออกประกาศให้ระวังเพลิงไหม้ หรือแนะนำให้ปลูกฝิ่นเพื่อป้องกันไข้ทรพิษระบาด ทรงแก้ไขกฎหมายและตราประกาศให้ทราบในหนังสือ "ราชกิจจานุเบกษา" เมื่อพุทธศักราช 2401 เป็นจำนวนเกือบ 500 ฉบับ ซึ่งกฎหมายที่ทรงประกาศนี้เปรียบเสมือนภาพชีวิตและความเป็นอยู่ในสมัยนั้นที่ถ่ายทอดแสดงให้เห็นตามความจริงอย่างชัดเจน อนึ่ง การปฏิรูปทางสังคมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการรับรองสิทธิและเสรีภาพของสตรีมีดังนี้ คือ

3.3.1.1.1 การปรับเปลี่ยนธรรมเนียมการแต่งกายเวลาเข้าเฝ้าฯ

พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ได้กล่าวไว้ว่า "เวลาวันหนึ่งข้าราชการเข้าเฝ้าที่พลับพลาโรงแสงพร้อมกันครั้งนั้นยังไม่มีธรรมเนียมสวมเสื้อเข้าเฝ้า จึงดำรัสว่า คุณคนที่ไม่ได้สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลื่อนกลากก็ดี หรือเห้ง้อออกมาก็ดีโลโครกนัก ประเทศอื่น ๆ ที่เป็นประเทศใหญ่เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา เว้นเสียแต่ละว้าลาวชาวป่าที่ไม่ได้บริโภคผ้าผ่อนเป็นมนุษย์อย่างต่ำ ก็ประเทศสยามนี้เป็นประเทศใหญ่ รู้ขนบธรรมเนียมมากอยู่แล้ว ไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่เป็นชาวป่ามาแต่ก่อน ขอท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในเฝ้าเข้าเฝ้าทุกคน ครั้นนานมาเห็นว่าเสื้ออย่างน้อยนั้นจะใช้ผ้ากราบก็มิได้ จึงยกย้ายทำเป็นเสื้อกระบอก เหมือนเสื้อผ้าบุตรจีนที่เมืองปัตเวีย ก็เป็นธรรมเนียมติดมาจนทุกวันนี้"¹⁷

¹⁷ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 2 ประกาศปีชวด พ.ศ. 2497 ปีเถาะ 2398, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465). (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐโปรดให้พิมพ์ เมื่อปีจอ 2465), หน้า 25.

3.3.1.1.2 ทรงยกเลิกประเพณีห้ามราษฎรเข้าเฝ้าฯ ชมพระบารมีเวลาเสด็จผ่านและยกเลิกกองทหารนำขบวนเสด็จ

พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าประเพณีเดิมที่ห้ามราษฎรเข้าเฝ้าฯ เวลาเสด็จพระราชดำเนินนั้นล้าสมัย และเป็นอุปสรรคที่คันความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรจึงทรงประเทศยกเลิกเสีย และทรงอนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าฯ ได้ในทางที่เสด็จพระราชดำเนินผ่าน หากผู้ใดต้องการถวายความเคารพก็ให้แต่งเครื่องบูชาขึ้นที่หน้าบ้านและคอยเฝ้าฯ รับเสด็จฯ ที่โต๊ะเครื่องบูชา นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนถวายฎีการ้องทุกข์ในขณะเสด็จพระราชดำเนินได้โดยสะดวกด้วย การยกเลิกประเพณีนี้ได้ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่าง พระมหากษัตริย์กับพลกนิกรใกล้ชิดกันยิ่งขึ้นกว่าแต่กาลก่อน นับเป็นการส่งเสริมการรับรองสิทธิสตรีในอีกรูปแบบ

3.3.1.1.3 ทรงอนุญาตให้ชาวต่างประเทศถวายค่านับและนั่งเก้าอี้เวลาเข้าเฝ้า

พระองค์ทรงให้ชาวต่างประเทศยื่นตรงถวายค่านับได้โดยไม่ถูกบังคับให้หมอบกราบเหมือนดังที่พวกทูตฝรั่งต้องปฏิบัติตอนเข้าเฝ้าฯ พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ และในวันเฉลิมพระชนมพรรษาทุกปี พระองค์ได้พระราชทานเลี้ยงแก่ชาวต่างประเทศที่อยู่ในกรุงเทพมหานครด้วย การที่ทรงอนุญาตให้ชาวต่างประเทศร่วมโต๊ะเสวยก็ไม่เคยปรากฏมาก่อนเช่นกัน นั่นเป็นประเพณีใหม่ที่ทรงปฏิบัติ เพื่อสร้างความเป็นมิตรระหว่างพระองค์กับชาวต่างประเทศ ซึ่งเป็นที่ชื่นชมของชาวตะวันตกอย่างมาก การปฏิรูปร่างกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าไทยรับอิทธิพลจากประเทศตะวันตกมากขึ้น

3.3.1.1.4 ทรงจัดส่งข้าราชการไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศ

จุดประสงค์หลักของการส่งข้าราชการไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศ เพื่อจะนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับมาปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย ดังเช่น ทรงส่งนายหวาด บุนนาค บุตรของพระอภัยสงครามไปฝึกหัดวิชาทหารเรือ หรือนายเนตร บุตรพระยาสมุทบุรารักษ์ไปเรียนภาษาอังกฤษที่ประเทศสิงคโปร์ และนายพร บุนนาค ไปศึกษามาประเทศสหราชอาณาจักร เป็นต้น

3.3.1.2 การจำแนกประเภทของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4)

3.3.1.2.1 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

3.3.1.2.1.1 ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมและ สินสมรส พ.ศ. 2394

เพื่อให้สตรีมีสิทธิในทรัพย์สินมรดกที่ควรจะมี โดยสาเหตุที่ออกประกาศฉบับนี้เนื่องมาจาก พระยามหาอำมาตย์นำข้อความนายภามาร้องถวายฎีกากล่าวโทษพระยาชลบุรี กรมการกับขุนเทพอาญา ขุนศาล ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ว่าเดิมอำแดงอุมารดาจีนหกให้เจ้าแก้วมาขออำแดงเจียมต่อนายสุกอำแดงดี บิดามารดาอำแดงเจียม ให้เป็นภรรยาจีนหก มีเงินสินสอด 10 ตำลึง เงินทุน 2 ชั่ง เรือนหอฝากระดานหลังหนึ่ง นายสุกอำแดงดียกอำแดงเจียมให้อยู่กินเป็นผัวเมียกับจีนหกเกิดบุตรด้วยกันคนหนึ่ง อยู่มาจีนหกตาย ฝ่ายอำแดงอุมารดาจีนหกมาฟ้องต่อพระยาชลบุรีจะขอเอาสินเดิมคืน พระยาชลบุรีประทับฟ้องให้ขุนมหาดไทยเป็นตุลาการ พิจารณาเสร็จสำนวน ส่งสัจเข้ามาให้พระกระเสมผู้ปรับ ๆ สัจไปว่า ให้อำแดงเจียมคืนเงินทุน ๒ ชั่งกับเรือนหอหลังหนึ่งให้กับอำแดงอุมารดาจีนหกตามกฎหมาย ฝ่ายอำแดงเจียมมีคำทูลเกล้าว่าอำแดงเจียมกับจีนหกมีบุตรด้วยกันคนหนึ่งจะไม่ได้ส่วนทรัพย์ของปู่ย่าบ้างหรือ อำแดงเจียมไม่ยอม ดิดใจอยู่พระยาชลบุรี ขุนมหาดไทยให้ยกคำเสีย จะเร่งเอาสินเดิมให้อำแดงอุมารดาจีนหกผู้ตายตามใบสัจ

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ซึ่งพระกระเสมปรับสัจว่าให้อำแดงเจียมคืนสินเดิมให้อำแดงอุมารดาจีนหกนั้นหาเป็นยุติธรรมไม่ ประเพณีบิดามารดาประกอบให้บุตรมีภริยาสามี แล้วบริจาคเงินทองทรัพย์สินของทั้งปวงให้แก่บุตรชายบุตรหญิงปรารถนาจะให้สืบสกุลวงศ์เป็นเชื้อสายบริบูรณ์ไปภายหน้าควรจะให้บุตรผู้ตายซึ่งเป็นหลานได้ส่วนแบ่งทรัพย์มรดกในสินเดิมบ้างจึงจะยุติธรรม ตั้งแต่นี้สืบไปถ้าชายหญิงสมรสด้วยกัน เขาตายจากกัน สินเดิมมากน้อยเท่าใดให้ทำเป็น 10 ส่วน ให้หลานซึ่งเป็นบุตรของผู้ตายได้ส่วนแบ่งปันคนหนึ่ง ให้ได้ส่วนหนึ่ง ถ้ามีบุตร 2-3-4-5-6-7-8-9 คน ก็ให้ได้คนละส่วน ถ้าสินเดิมนั้นเหลืออยู่จึงให้คืนสินเดิมให้กับบิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายไป ถ้าผู้ตายมีบุตรถึง 10 คนแล้วก็ให้ยกเลิกเดิมเสีย ปล่อยให้คืนสินเดิมให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายเลย ถ้าผู้ตายมีสินสมรสมาก บิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายหาแบ่งปันเอาสินสมรสไม่ จะขอเอาสินเดิมคืนดังนี้ ก็อย่าให้เอาเงินในสินเดิมมาแบ่งปันให้แก่บุตรหลานเลย ด้วยเหตุว่าหลานได้ส่วนแบ่ง

ในสินสมรสมากกว่าที่จะได้ส่วนแบ่งในสินเดิมแล้ว ถ้าสินสมรสที่บิดามารดาญาติพี่น้องจะยกให้ไว้แก่หลานไม่แบ่งปันเอานั้นน้อยกว่าที่จะได้ส่วนแบ่งปันในสินเดิม ก็ให้คิดแบ่งเฉลี่ยในสินเดิมไปบรรจบกับสินสมรสให้ครบคนละส่วนทุกคน ถ้าบิดามารดาฝ่ายชายก็ดี หญิงก็ดีถึงแก่ภรรยาทั้งบิดามารดา ยังแต่ญาติพี่น้อง จะขอเอาสินเดิมคืน ก็ให้แบ่ง 10 ส่วน ให้บุตรผู้ตายได้คนละ 2 ส่วน เหลืออยู่เท่าใดจึงแบ่งปันให้ตามพระราชกฤษฎีกาเดิม...¹⁸

หากอำนาจเจียมมิได้ทูลเกล้าถวายฎีการ้องเรียนขึ้นมา กฎหมายในเรื่องมรดกก็คงจะยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อประโยชน์ของภรรยาและบุตรของบุคคลทั่วไปเป็นแน่ สะท้อนให้เห็นว่าสตรีมีสิทธิในการครอบครองทรัพย์สินสมบัติให้เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองได้ กฎหมายมิได้ปิดโอกาส และหากพิจารณาจากประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมและสินสมรส พ.ศ. 2394 จะพบว่าโดยทั่วไปในสังคมนั้นสตรียังคงได้รับสิทธิในการร้องเรียนหรือฟ้องคดีดังที่เห็นจากการนำคดีมาฟ้องร้องต่อตุลาการและพระมหากษัตริย์อีกครั้ง

3.3.1.2.1.2 ประกาศยกเลิกธรรมเนียมที่เจ้านายผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่บังคับบุตรให้หัดไขน, จับบุตรเงินมาหัดจิว, จับบังคับหญิงให้มาเป็นหม่อม¹⁹

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกประกาศสั่งให้เลิกธรรมเนียมประเพณีเก่า ๆ ที่ทรงเห็นว่าไม่ให้ความเป็นธรรมแก่สตรี เป็นต้นว่า เรื่องเจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์ ที่มีอำนาจบังคับให้เข้าในกรมออกเที่ยวจับบุตรราษฎรที่ยังเยาว์มาหัดไขนละคร แล้วไปจุดหญิงสาวมาเป็นนางห้ามบำเรอ ดังมีหมายประกาศว่า

"โปรดเกล้า ฯ ให้หมื่นวิสัย ในวัดบวรนิเวศ ตีพิมพ์ศิลาเป็นหมายประกาศ ออกห้ามเลิกธรรมเนียมเจ้านายจับเด็กไทยมาหัดไขน ละคร แลห้ามไม่ให้จับบุตรเงินมาหัดจิว ห้ามไม่ให้จุดบุตรหญิงมาเป็นหม่อมห้ามดูจครั้งกรุงเก่าต่อไป ห้ามไม่ให้ประพฤติเช่นนี้เป็นอันขาดทีเดียว ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นธรรมดาบุตรยอมเป็นที่รักของบิดามารดาของทุกชาติทุกภาษา ทั้งผู้ดีและไพร่เสมอกัน เมื่อเจ้านายไปจุดบุตรของราษฎรมาหัดไขน ละคร

¹⁸ รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, (2547), หน้า 4-5.

¹⁹ ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 – 2404, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์โอทโชดเถระ, 2511)

เป็นหม่อมห้านั้น ฝ่ายบิดามารดาทรงศาคณาญาติของเขาก็เป็นที่คับแค้นใจหนักหนา แต่ว่าเขาเป็นไพร่พูดจาหุ่มเถียงไม่ได้ ด้วยมีอำนาจน้อย ก็ตึงนึ่งไปเพราะกลัวอำนาจใหญ่ ถ้าหากจะมีผู้หนึ่งผู้ใด มีอำนาจใหญ่กว่าเจ้า เขาจะทำกับเจ้าเหมือนเจ้าทำกับราษฎรไพร่นั้น เจ้านายเหล่านั้นก็จะได้รับผลแห่งความโทมนัสน้อยใจ เหมือนกับไพร่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นแบบแผนอย่างธรรมเนียมเจ้านายกรุงเก่า มีอำนาจจับเด็กหญิงซึ่งเป็นเพื่อนมนุษย์ร่วมชาติเดียวกันหาควรไม่ คิดไปดูเหมือนธรรมเนียมโจรป่า หามีเมตตาจิตต่อกันแลกันไม่ ธรรมเนียมเช่นนี้มาจากกรุงเก่า เป็นธรรมเนียมชั่วร้ายเหลือเกิน ไม่สมควรจะประพฤติเลย เพราะฉะนั้นจึงได้หมายประกาศสั่งให้ยกเลิกธรรมเนียมนี้เสียโดยเด็ดขาด"²⁰

จากประกาศดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับสตรี ดังถ้อยคำที่ว่า "ทั้งผู้ดีและไพร่เสมอกัน" นั้นเป็นถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงพระราชดำริที่จะให้ความเสมอภาคแก่ประชาชนทั้งหญิงและชาย และยังสะท้อนถึงการให้ความสำคัญต่อสิทธิมนุษยชนของเพื่อนมนุษย์ร่วมชาติเดียวกัน ถึงแม้ว่าในสังคมจะยังมีความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นอยู่ก็ตาม พระองค์ก็ยังคงทรงปรารถนาที่จะมอบสิทธิในความเป็นคนให้แก่ราษฎรของพระองค์

3.3.1.2.1.3 ประกาศกฎหมายเพื่อแก้ไขข้อบังคับของสตรีใน

ราชสำนัก

เนื่องจากชาวตะวันตกได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับไทยในช่วงของการเปิดประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและนำวัฒนธรรมที่สตรีมีสิทธิเสรีภาพมากกว่าสตรีไทยเข้ามาเผยแพร่ จึงอาจจะเป็นสาเหตุให้พระองค์ทรงแก้ไขข้อบังคับต่าง ๆ ให้ทัดเทียมอารยประเทศ จึงทรงแก้ไขระเบียบข้อบังคับของสตรีในราชสำนัก โดยการประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกไปแต่งงานได้ ซึ่งสมัยก่อนรัชสมัยของพระองค์สตรีที่ถวายตัวเข้ารับราชการอยู่ในราชสำนักแล้ว ต้องอยู่ตลอดชีวิต แต่เพื่อให้ข้าราชการฝ่ายในมีอิสระสามารถเลือกทางดำเนินชีวิตของตน จึงทรงออกประกาศอนุญาตให้ทูลลาออกจากราชการได้ รวม 5 ฉบับ ความว่า "ให้เจ้าจอมอยู่งานและพนักงานทุก

²⁰ ประยุทธ์ สิริพันธ์ , ราชสำนักไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์ คลังวิทยา, 2505), หน้า 311 –

ตำแหน่ง เว้นแต่เจ้าจอมมารดาที่มีพระเจ้าลูกเธอที่มีความประสงค์จะลาออกจากราชการไปอยู่ที่อื่น มากราบถวายบังคมลาออกได้ สำหรับเจ้าจอมมารดาจะลาออกไปมีสามีใหม่ไม่ได้ เพราะจะเสียดียรติยศพระเจ้าลูกเธอ แต่ถ้าจะออกจากราชการเพื่อไปอยู่กับพระเจ้าลูกเธอเฉย ๆ นั้นไม่ขัดข้อง ส่วนเจ้าจอมมารดาในแผ่นดินล่วงมาแล้ว ถ้ามีพระองค์เจ้าอยู่ จะมีสามีใหม่ไม่ได้ ถ้าจะมีต้องตัดขาดจากพระองค์เจ้าก่อน ไม่ให้เรียกเจ้าจอมมารดาอีก²¹

ประกาศทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกจากราชการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีทั้งหมด 5 ฉบับ ได้แก่

ฉบับที่ 1 ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก พ.ศ.2397²² มีความสำคัญสรุปได้ ดังนี้

1. ให้เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอก และพนักงานทุกตำแหน่ง เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ ที่มีความประสงค์จะลาออกจากราชการไปอยู่ที่อื่น มากราบถวายบังคมลาออกได้

2. เจ้าจอมอยู่งานชั้นในที่ปรารถนาจะเลื่อนออกมาอยู่ชั้นกลางหรือชั้นนอก ให้กราบทูลลาออกได้ตามความประสงค์

3. เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอจะลาออกไปมีสามีไม่ได้ เพราะจะทำให้เสียดียรติยศพระเจ้าลูกเธอ แต่ถ้าใคร่ออกจากราชการเพื่อไปอยู่กับพระเจ้าลูกเธอเฉย ๆ นั้นไม่ขัดข้อง

4. เจ้าจอมมารดา พระองค์เจ้า ในแผ่นดินล่วงมาแล้ว ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ จะมีสามีใหม่ไม่ได้ ถ้าจะมีต้องตัดขาดจากพระองค์เจ้าเสียก่อน ไม่ให้เรียกเจ้าจอมมารดาอีก

²¹ ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 – 2404, หน้า 88 – 91.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-57.

5. บรรดามารดา หม่อมเจ้า ในพระองค์เจ้าซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อหม่อมเจ้ายังมีชีวิตอยู่ ถ้าไม่มีสามีใหม่ก็ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด แต่ถ้ามีสามีใหม่ให้เลิกเบี้ยหวัดเสีย และให้สามีนั้นเสียภาษีปีละ 6 ตำลึง เป็นเบี้ยเลี้ยงแก่หม่อมเจ้านั้นตลอดไป

ฉบับที่ 2 ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แลว่าด้วยเจ้าจอมมารดา และหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผิว พ.ศ.2401²³ ประกาศฉบับนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าจอมเจ้าอยู่หัวทรงให้นำประกาศฉบับที่ 1 มาประกาศซ้ำอีกครั้งหนึ่งเพื่อจะให้ทราบความมั่นคงตามฉบับเดิม เนื่องจากเห็นว่าไม่มีผู้ใดกราบบังคมทูลลาออก เนื่องจากอาจจะเกรงพระราชอาญา พระองค์จึงทรงให้ประกาศซ้ำอีกว่าเป็นความปรารถนาดีอย่างสุจริตพระทัย

ฉบับที่ 3 ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาต ข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน พ.ศ.2401²⁴ เนื่องจากประกาศฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 ได้มีข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ ไม่รับพระราชทานเบี้ยหวัดจำนวน 12 คน จึงทรงโปรดเกล้าให้ออก และทรงเปิดโอกาสให้ทั้ง 12 คนดังกล่าวจะถวายตัวในวังเจ้านาย ขุนนางหรือเจ้านายแลขุนนางผู้ใดก็ได้จะเอาไปเลี้ยงเป็นนางห้ามเป็นภรรยาก็ตามทรงทราบทรงยินดีโดยสุจริต

ฉบับที่ 4 ประกาศทรงอนุญาตให้ช่างในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ พ.ศ.2404²⁵ ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งในกรุงและหัวเมืองทั้งหลายที่นำบุตร หลานผู้หญิงมาถวายตัวทำราชการเป็นเจ้าจอมอยู่งานชั้นกลาง และยังไม่มีเครื่องยศ แลไม่ได้เป็นเจ้าจอมมารดามีพระองค์เจ้าก็ดี เป็นละครก็ดีเป็นพนักงานตำแหน่งใด ๆ ก็ดี ถ้าผู้ใดที่กล่าวมานั้นมีความประสงค์จะลาออก ก็ขอให้มารับบุตรหลานของตนออกได้หรือใครจะขอลาออกเองก็ให้มาร้องขอลาตามสบาย เนื่องจากข้าราชการฝ่ายในถวายตัวขึ้นทุก ๆ ปี เงินเบี้ยหวัดก็เปลืองมากขึ้นและเงินที่ให้ก็น้อยไม่เพียงพอโดยมาก จึงมีประกาศดังกล่าวออกมา

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 184-185.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

อนึ่งเจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้า หรือมีเครื่องยศเป็นทองคำแล้ว ไม่ทรงยอมพระราชทานให้ใคร ไม่โปรดให้ออก เหมือนเช่นข้าราชการฝ่ายในข้างต้น ถ้ามีฟังแต่แม่สื่อมาว่านวยในพระราชวังจะได้รับโทษพระราชอาญาตามกฎหมายพระอัยการ

ฉบับที่ 5 ประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายใน ทูลลาออกนอกราชการได้ พ.ศ.2406²⁶ ประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในแลผู้รักษาเมืองกรมการหัวเมืองบางเมืองผู้ใด ๆ บรรดาที่มีบุตรหญิงแลหลานแลญาติเป็นหญิงเด็กแลรุ่นแลสาวที่มากวายเป็นตัวทำราชการในวังให้ทราบความเป็นจริง ว่าผู้หญิงที่มากวายเป็นตัวมากจนเหลือใช้เหลือสอยทำให้ต้องจ่ายเบี้ยหวัดมากขึ้น จึงออกประกาศกำหนดให้หญิงที่ไม่ได้เบี้ยหวัดถึง 200 บาท แลมิใช่ผู้ที่ถูกขายตัวมาเป็นทาส หรือผู้ที่เป็นหนี้พระองค์ ๆ ยอมคืนหญิงเหล่านี้ให้ตามใจบิดามารดาหรือญาติที่พามาถวายตัวโดยมิทรงติเตียนใด ๆ เลย

จากประกาศทั้ง 5 ฉบับดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับว่าสตรีควรมีอิสระในการเลือกคู่ครองของตนเอง พระราชบัญญัติดังกล่าวยังมีผลอีก 2 ประการ คือ เป็นการลบภาพพจน์ที่ไม่ดีเกี่ยวกับการเข้มงวดกวดขัน และการสะสมนางแบบฮาเลมในสายตาของคนต่างชาติ และยังเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับขุนนาง ข้าราชการ เจ้านายอื่น ๆ ให้ค่อย ๆ ลดการมีภรรยาหลง ซึ่งผลดังกล่าวอาจจะมองไม่เห็นในระยะสั้น แต่ก็นับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญยิ่ง

3.3.1.2.1.4 ประกาศห้ามบิดามารดาหรือสามีขายบุตรภรรยาไปเป็นทาสโดยที่เจ้าตัวไม่สมัครใจ ประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร พ.ศ.2410

ตามกฎหมายและประเพณีเดิม สามีมีสิทธิที่จะขายภรรยาของตนได้ บิดามารดามีสิทธิขายบุตรได้ ดังมีใจความสั้น ๆ ไว้ว่า “ถ้าผู้แลพ่อแม่นายเงินเอาซื้อลูกเมียเข้าคนลงในกรรมกรรมขายท่านว่าเป็นสิทธิ์ แม้นว่าเจ้าสินบอกก็ดี มิได้บอกก็ดี แต่ตัวเรือนเบี้ยซึ่งมีชื่ออยู่ในกรรมกรรมขายท่านว่าเป็นสิทธิ์ได้โดยกระบิลเมืองท่าน เหตุว่าเจ้าผู้แลพ่อแม่นายเงินนั้น

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 336-338.

เป็นอิสรภาพ บทหนึ่งว่าเมียก็ดีลูกก็ดี เอาชื่อพ่อแม่ผู้ลงกรรมกรรมชายท่านว่ามีเป็นสิทธิ์ เหตุว่าเมียลูกนั้นมิได้เป็นอิสระแก่ผู้แลพ่อแม่”²⁷

สังฆราช ปาล เลอ กัวซ์ ได้เขียนเล่าไว้ว่า “สามีมีสิทธิที่จะขายภรรยาที่ตนซื้อมาได้ แต่ต้องมีใบภรรยาที่แต่งงานกันโดยมีสินสมรส ถ้าสามีทำหนี้สินขึ้นโดยความเห็นชอบของภรรยา ภรรยาจะต้องรับผิดชอบด้วย ซึ่งสามีอาจขายภรรยาใช้หนี้ได้ แต่ถ้าภรรยาไม่รู้เห็นด้วยและไม่ยินยอม นางไม่ต้องรับผิดชอบ” การที่ภรรยาไม่ยินยอมและไม่รู้เห็นด้วยนี้เองทำให้เป็นคดีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ คดีที่อำแดงจันได้ทำฎีกาทูลเกล้าถวายกล่าวโทษนายเอี่ยมว่าลักเอาชื่อของตนไปขาย พระองค์จึงทรงพระราชดำริว่า “กฎหมายบทนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนไป หายุดิธรรมไม่ ให้ยกเสีย” แล้วให้มีประกาศพระราชบัญญัติใหม่เรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร ดังมีใจความพอสรุปได้ดังนี้²⁸

1. ถ้าผู้จะขายเมียซึ่งมิใช่เมียทาส และเป็นเมียที่มีค่าตัวในสาธารณธรรม ต้องได้รับความยินยอมจากเมียก่อนโดยการลงลายมือยินยอมและต้องมีพยานรู้เห็นด้วยเป็นสำคัญจึงจะสามารถขายเมียได้

2. ถ้าผู้และผู้เมียไม่ได้หย่าร้างกัน และผู้ลักเอาชื่อเมียไปทำสาธารณธรรมเพื่อขายเมียแล้วหนีไป นายเงินจะมาฟ้องให้เกาะครองเมียมาเร่งให้ส่งตัวผู้ตามกระบิลเมืองได้ และถ้าเมียยินยอมเป็นจำนำหรือเป็นทาสแทนผู้ก็ให้ลงลายมือชื่อไว้ในใบยอมให้ แต่ถ้าเมียไม่ยินยอมแล้วไซ้จะยึดตัวเอาไปเป็นทาสหรือยึดตัวเป็นจำนำไม่ได้ ต้องไปฟ้องร้องในศาลแทน

3. ถ้าผู้และผู้เมียหย่าร้างหรือแยกกันอยู่แล้วไซ้ ผู้ลักเอาชื่อเมียไปทำสาธารณธรรมและขายเมียให้แก่นายเงินหรือขายเมียเป็นทาสไว้แต่ก่อนหย่าร้างแล้วหนีไปแล้วผู้ยังได้ลักเอาชื่อมาทำสาธารณธรรมไปขายที่อื่นอีก จะเกาะเอาเมียนั้นมาเป็นจำนำไม่ได้ ให้เกาะเอาแต่ผู้นายประกันและผู้รับเรือนนายประกันเงินของตัว

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 458.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 458 – 460.

4. เมียทาสหรือเมียของนายเงินที่มีค่าตัวแล้วผู้ไม่ได้ฉีกสารกรมธรรม์ยกค่าตัวให้ นายเงินที่เป็นผู้และไม่ได้เป็นผู้จะเอาชื่อไปขายให้ยิ่งกว่าค่าตัวเดิมเพียงเสมอค่าตัวเดิมหรือหย่อนกว่าค่าตัวเดิมก็ได้ โดยการส่งมอบตราสารกรมธรรม์แก่ให้แก่ผู้เป็นนายเงินใหม่ กรณีที่นายเงินผู้เป็นผู้ตายเมียควรจะได้รับมรดกบ้างในชั้นภรรยาทาส หรือเจ้าหน้าที่ของผู้ตายควรจะลดค่าตัวให้แก่หญิงนั้น

5. ถ้าผู้ชายเมียทาสหรือนายเงินขายทาสมากกว่าค่าตัวเดิมและไม่ได้ให้สารกรมธรรม์เดิมไปเป็นสำคัญ หากหญิงนั้นมิได้ยินยอมให้ขายเกินราคาแล้วเงินที่เกินไปให้เร่งเอากับผู้ชายที่รับเงินไป

6. พ่อแม่สามารถขายบุตรที่อายุไม่เกิน 15 ปีได้โดยมิต้องขอความยินยอมใด ๆ จากบุตรเลย แต่ต้องเป็นบุตรที่อยู่อาศัยกับพ่อแม่เท่านั้น แต่ถ้าลูกแยกย้ายไปจากพ่อหรือแม่ผู้เป็นผู้ชายแล้ว คือ พ่อแม่โกรธกัน หย่าร้างกัน ลูกตกไปอยู่อีกข้างหนึ่งหรือญาติของฝ่ายอื่นแล้ว ผู้ชายจะลักลอบเอาชื่อมาขายไม่ได้เป็นอันขาด

แต่ถ้าลูกอายุเกิน 15 ปีขึ้นไปแล้ว พ่อแม่จะเอามาขายได้ต่อเมื่อลูกนั้นให้ความยินยอมโดยการลงลายมือชื่อเท่านั้น นอกเหนือจากนั้นให้ใช้บทบัญญัติเช่นเดียวกับเมียที่ไม่มีค่าตัว

7. ลูกที่ไม่มีพ่อแม่ที่ผู้ชายเอามาเลี้ยงเหมือนลูกตัวตั้งแต่อายุ 7 ขวบลงมา ผู้เลี้ยงสามารถขายลูกเลี้ยงนั้นได้ในอายุ 15 ปีลงมา ถ้าอายุเด็กนั้นเกิน 15 ปีแล้วจะขายได้ต่อเมื่อเด็กนั้นยินยอม

พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ยกฐานะของสตรีชนชั้นสามัญและสตรีชนชั้นทาสไว้เป็นอย่างมาก รวมถึงการให้สิทธิแก่เด็กผู้ซึ่งเป็นบุตรด้วย อาทิเช่น การให้สิทธิของสตรีผู้เป็นทาสในการรับมรดกของสามีผู้ตายหรือได้รับส่วนลดค่าตัว หรือการให้สิทธิแก่บุตรที่อายุพอประมาณได้ตัดสินใจเลือกวิถีทางการดำเนินชีวิตของตนเองได้

3.3.1.2.1.5 สิทธิในการเลือกคู่ครอง(ประกาศพระราชบัญญัติ

ลักษณะลักพา)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาว สาเหตุเนื่องมาจากอำนาจเหมือนผู้ซึ่งเป็น

หญิงไทยคนแรกที่ต่อสู้เพื่อสิทธิของสตรีในการเลือกคู่ครอง กล่าวคือ อำแดงเหมือนซึ่งเป็นบุตรของ นายเกิดและอำแดงหนุ่มแห่งบ้านบางเมือง แขวงจังหวัดนนทบุรี ได้ทำฎีกายื่นเรื่องราวขอความเป็น ธรรมขึ้น ทำให้ฐานะของสตรีไทย โดยเฉพาะที่เป็นบุตรสาวในครอบครัวมีฐานะที่ดีขึ้น กล่าวคือ พระองค์ทรงออกประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา พ.ศ.2408 และประกาศพระราชบัญญัติ ลักษณะลักพา พ.ศ.2411 ขึ้นเพื่อเป็นการให้สิทธิแก่บุตรสาวที่อายุ 20 ปีขึ้นไป ให้มีสิทธิเลือก คู่ครองได้ตามใจชอบ บิดามารดาไม่มีสิทธิบังคับให้บุตรสาวแต่งงานกับชายใดได้ตามใจชอบอีก ต่อไป จึงให้ประกาศพระราชบัญญัติซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

3.3.1.2.1.5.1 ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา

พ.ศ.2408²⁹ มีสาระสำคัญดังนี้

1. ให้ยกเลิกธรรมเนียมที่ว่าหญิงใดหากชายพาไปในที่ ลับจับต้องถึงตัวแล้วถือว่าชายต้องเป็นสามี ให้ถือเอาความสมัครใจของฝ่ายหญิงเป็นประมาณ เช่นเดียวกับกรณีที่บิดามารดาอภัยบุตรสาวให้เป็นภรรยาและมีผู้รู้เห็นด้วยกันมากกว่าสองคน เป็นฝ่ายเมียกัน ร่วมสุขทุกข์รอนเดียวกันอยู่นาน จึงควรตัดสินว่าเป็นฝ่ายเมียกัน

2. หญิงที่หนีตามชายผู้ไป ถ้าเอาเงินทองสิ่งของของบิดา มารดาติดตัวไปด้วย บิดามารดาสามารถเรียกคืนได้ เว้นแต่ผ้าถุงหมั้นและเงินหรือสิ่งของในราคาสัก 3 ตำลึง เพื่อให้เป็นเสบียงเลี้ยงตัวสักเดือนหนึ่งสองเดือน กว่าจะมีที่ทำมาหากินกับชายที่ตัวหญิง นั้นยอมเป็นเมียเขา

3. กฎหมายเก่าบัญญัติเรื่องหย่าร้างไว้ว่า หากมีบุตรชาย ให้ยกให้แก่มารดา แต่หากมีบุตรหญิงให้ยกให้แก่บิดา กฎหมายเก่าบทนี้มีพระบรมราชโองการ ดำรัสว่า ให้ใช้ได้แต่ในบุตรของบิดามารดาที่เป็นศักดิ์ต่ำ ถ้าบิดามารดามีศักดิ์สูงเกิน 400 ขึ้นไปให้ ตามใจบิดา ถ้าบิดาไม่รับเลี้ยงบุตรจะตกแก่มารดา ถ้าบิดารักชาติตระกูลยศศักดิ์อยู่บุตรต้องเป็น ของบิดาทั้งหมด

ทำนองเดียวกัน หากหญิงผู้เป็นภรรยามีศักดิ์สูงกว่าฝ่าย ชาย บุตรย่อมตกเป็นของมารดาหรือของญาติข้างมารดาหมดตามบรรดาศักดิ์ เมื่อตัดสินดังนี้จะว่า

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 409 – 413.

เข้าข้างผู้ดีเกินไปก็ตามแต่โดยวิสัยของตระกูลต่ำมีแต่จะคิดหาเงินหาทอง ย่อมข่มขืนบุตรหลานของตัวแล้วเอาไปขายไปให้ต้องทนยาก อีกประการหนึ่งหญิงไม่ควรสึกหรือมากไปหลายแห่ง ในตระกูลต่ำถ้าตัดสินใจให้เป็นของบิดามารดาแล้ว ก็จะทำให้สึกหรือมากไป

3.3.1.2.1.5.2 ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา

พ.ศ.2411³⁰ มีสาระสำคัญดังนี้

1. ในกรณีที่ฝ่ายชายมีบิดามารดาที่มีบรรดาศักดิ์มากกว่า 400 ขึ้นไป และบรรดาศักดิ์เท่ากันหรือสูงกว่าฝ่ายหญิง ๆ สามารถเลือกคู่ครองได้เองตามใจสมัครของหญิงและถ้าหญิงสมัครจะกลับมาอยู่กับบิดามารดาก็ให้กลับมา ถ้าสมัครจะไปกับชายชู้ก็ให้ไป

แต่ถ้าบิดามารดาของฝ่ายชายมีบรรดาศักดิ์ที่ต่ำกว่าบิดาของฝ่ายหญิงต้องสุดแต่ใจของบิดาของหญิงจะยอมยกให้ก็ได้ไม่ยอมยกให้จะเรียกตัวคืนมาแล้วไปยอมยกให้คนอื่นก็ได้เพื่อรักษาตระกูลบรรดาศักดิ์

2. สำหรับไพร่ผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ หรือผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ลงไป บุตรหญิงของใครก็ควรระวังรักษาเอง หากชายหญิงลักพากันไปต้องตามใจสมัครของหญิง ถ้าไม่ได้มาขอขมาก็ให้เสียเบี้ยละเมิด และถ้านำทรัพย์สินของผู้อื่นไปด้วยต้องใช้คืนเจ้าของทรัพย์สินจนเต็มหรือตามใจเจ้าทรัพย์จะยอมลดให้บ้าง

3. ถ้าการวิปริต คือ ชายหลอกหลวงลักพาหญิงไปฆ่าหรือแย่งชิงสิ่งของ หรือชวนชายอื่นมาข่มขืนทำยับเยิน แลเอาไปขาย หรือหญิงไม่สมัครใจไปให้พวกพ้องมาจูดคร่ำเอาตัวไปด้วยพลະการ การเซ่นกล่าวมานี้ถือเป็นความผิดต้องลงพระราชอาญาเสมอ

4. ถ้าหญิงสมัครอยู่กับชายหรือหนีตามชายไปโดยที่บิดามารดาไม่ได้ยอมยกให้ ไม่ได้แต่งมีทุนสินสอดได้ขึ้นชื่อว่าเป็นหญิงไม่ตี ชายจะถือเป็นเมียไม่ได้ ดังนั้นหากหญิงนั้นไปมีชู้หรือตามชายอื่นไปก็ตีชายที่เรียกว่าเป็นผัวนั้นจะตามฟ้องร้องเร่งรัดเอาตัว

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 468 - 470.

หรือเอาเบี้ยปรับกับชายผู้ใหม่ไม่ได้ ยกเว้นถ้าบิดามารดาของหญิงกลับมาติดด้วยหรือหญิงนั้นมีบุตร และบิดามารดายอมรับว่าเป็นหลาน เมื่อนั้นจึงจะนับว่าชายและหญิงเป็นภรรยากัน

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของบุตรสาวในครั้งนี้นำมาเกิดจากความพยายามต่อสู้เพื่อล้มเลิกประเพณีเก่าที่ให้อำนาจของบิดามารดาต่อบุตรสาวมากเกินไป บุตรสาวในครอบครัวในรัชสมัยของพระองค์จึงพยายามเข้าไปเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของตนเองในครอบครัว โดยเปลี่ยนแปลงประเพณีและระบบกฎหมายเสียใหม่ไม่ให้ถูกบังคับกดขี่จากบิดามารดาอีกต่อไป ส่วนบุตรสาวที่อายุยังไม่ถึง 20 ปี กฎหมายลักษณะผัวเมียยังคงบัญญัติไว้ให้บุตรสาวนั้นยังคงต้องอยู่ในอำนาจอิสระของบิดามารดาตามกฎหมาย ไม่สามารถเลือกคู่ครองได้ตามใจตนเหมือนเช่นบุตรสาวที่มีอายุ 20 ปีขึ้นไป แต่กฎหมายที่เปลี่ยนแปลงนี้คงมีผลใช้เฉพาะบุตรสาวครอบครัวของคนธรรมดา คือ ใช้กับสตรีชนชั้นสามัญเท่านั้น ส่วนบุตรสาวในครอบครัวชั้นสูงที่มี คักดินาสองกว่า 400 ไร่ขึ้นไป บุตรสาวของครอบครัวนั้น ยังคงถูกจำกัดสิทธิต่อไปอีก คือ ต้องอยู่ในอำนาจของบิดามารดาต่อไปเพื่อรักษาตระกูลบรรดาศักดิ์ และเนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ควรแก้ไขอย่างค่อยเป็นค่อยไป ถ้าเปลี่ยนแปลงเร็วไปย่อมกระทบต่อคนจำนวนมาก อนึ่ง หญิงที่มีบรรดาศักดิ์สูงนั้นมีจำนวนน้อยกว่าหญิงสามัญ การออกประกาศเช่นนี้จึงนับได้ว่าให้สิทธิแก่สตรีส่วนมาก

3.3.1.2.2 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีในทางเศรษฐกิจและสังคม

3.3.1.2.2.1 สิทธิเสรีภาพของสตรีในทางการศึกษา

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระผู้ทรงวางรากฐานแห่งการพัฒนา พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นการณ์ไกล ดังนั้นจึงเป็นสมัยแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ไทยทำสัญญาการค้ากับประเทศในยุโรป วัฒนธรรมทางตะวันตกจึงได้เผยแพร่เข้าสู่ประเทศ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเล็งเห็นการณ์ไกล และตระหนักดีว่าการเรียนรู้ภาษาอังกฤษจะทำให้เจรจาติดต่อกับชาวยุโรปได้ พระองค์เองก็ทรงมีน้ำพระทัยรักการศึกษา ทรงแตกฉานในบาลีและสันสกฤต จึงได้ทรงเริ่มเรียนภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีอเมริกันและยังทรงสนับสนุนพระญาติให้ได้เรียนด้วย

ส่วนสตรีนั้นก็ทรงเห็นว่าควรจะมีหนังสือและขนบธรรมเนียมราชการเช่นเดียวกับชาย จึงได้ทรงจ้างมิชชันนารีเข้าไปสอนในพระบรมราชวัง โดยมีนักเรียนหญิงที่เรียนภาษาอังกฤษจำนวน 20 คน ซึ่งส่วนมากก็เป็นหญิงในราชสำนักแทบทั้งสิ้น จึงนับว่าเป็นครั้งแรก

แรกที่สตรีไทยมีโอกาสได้ศึกษาภาษาอังกฤษและขนบธรรมเนียมมราชการเช่นเดียวกับชาย ในปีแรกของรัชกาลที่ 4 มีการให้หม่อมซึ่งเป็นเมียหมอสอนศาสนาชาวอเมริกันสามคน ผลัดกันเข้าวังวันละคน เพื่อไปสอนวิชาภาษาอังกฤษแก่สตรีชาววัง หม่อมทั้งสาม คือ หม่อมอบัดเล หม่อมยอน และหม่อมมะตุน จนกระทั่งถึง พ.ศ.2405 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในพระราชวังอีกครั้งหนึ่ง นักเรียนมีทั้งพวกเจ้าจอมสาว ๆ และพระโอรสพระธิดารุ่นเล็ก ๆ ครูสอนภาษาอังกฤษชื่อแอนนา เลียวโนเวนส์³¹

ในเวลาใกล้เคียงกันสตรีไทยคนแรกที่มีโอกาสเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ คือ นางสาวตระกูล อมาตยกุล ได้ศึกษาภาษาฝรั่งเศส อังกฤษ และลาตินที่เป็นประเทศฝรั่งเศส และกลับมารับราชการในตำแหน่งล่ามให้กับพระราชสำนัก โดยทำหน้าที่ตั้งแต่ติดต่อระหว่างพระมหากษัตริย์และเจ้านายต่าง ๆ กับบรรดาหม่อฝรั่งที่เข้าไปทำการรักษาในพระราชสำนัก ตลอดจนเป็นล่ามให้แก่แขกเมือง นับว่าเธอเป็นล่ามไทยคนแรกของพระราชสำนัก และเป็นหน้าที่ซึ่งแสดงถึงความสามารถของสตรีไทยนอกจากการหน้าที่ดั้งเดิมที่เคยเป็นมา

สำหรับการศึกษาของหญิงสามัญชนในระยะต้น ๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์จะไม่ได้รับการเอาใจใส่เลย ลูกผู้หญิงยังคงได้รับการอบรมจากญาติผู้ใหญ่ในบ้าน ซึ่งก็หนีไม่พ้นการอบรมในด้านกิริยามารยาท งานฝีมือ งานครัวต่าง ๆ ส่วนการเรียนหนังสือนั้นโดยทั่วไปไม่นิยมให้เรียน ถึงกระนั้นก็ตาม นับตั้งแต่ที่มีการติดต่อกับพวกฝรั่งต่างชาติ นอกจากการศึกษาของสตรีในวังจะก้าวหน้าขึ้นแล้ว การศึกษาของสตรีสามัญชนนอกวังก็เริ่มเคลื่อนไหวโดยพวกมิชชันนารีที่ต้องการให้คนสนใจทางศาสนา จึงให้การศึกษาวิชาการใหม่ ๆ เพื่อดึงดูดคนเช่น

- พ.ศ. 2395 เกิดการตั้งโรงเรียนแห่งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่หมู่บ้านมอญใกล้วัดแจ้ง ครั้งแรกสอนด้วยภาษาจีน ต่อมาย้ายโรงเรียนไปที่สำเหร่ และในพ.ศ. 2403 ก็สอนเป็นภาษาไทย มีวิชาปรัชญา เลข ภูมิศาสตร์ เรียงความ และดาราศาสตร์

³¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2353 – 2453 ด้านสังคม, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพ : ศิลปาบรรณาการ, 2545), หน้า 171.

- พ.ศ. 2397 มิชชันนารีนิกายคาทอลิกชาวฝรั่งเศส ได้ตั้งโรงเรียนที่กรุงเทพฯ และจันทบุรี รับนักเรียนหญิงสอนให้อ่าน เขียน ร้องเพลง เลข และ พระคริสต์ธรรม

- พ.ศ. 2408 มิสซิส แมค ฟาร์แลนด์ ได้ตั้งโรงเรียนอุตสาหกรรมหญิงที่เพชรบุรีฝึกสอนการฝีมือแก่สตรีและเด็ก แต่เด็กสมัยนั้นมักจะขาดเรียน เพราะต้องทำนาและทำงานบ้าน

- พ.ศ.2410 มิสซิส แม็คจิวนารี เปิดรับนักเรียนที่เชียงใหม่ และได้เปิดชั้นรับนักเรียนหญิงขึ้น ซึ่งในขณะนั้นทั้งจังหวัดเชียงใหม่มีหญิงอ่านหนังสือออกเพียง 2 คน³²

จึงนับว่าเป็นการกระจายการศึกษาเพื่อขยายสิทธิทางการศึกษาให้แก่สตรีโดยทั่วถึงยิ่งขึ้น (นอกเหนือจากสตรีในวัง)

3.3.1.2.2.2 เสรีภาพในการนับถือศาสนา

ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดบริสุทธิ์ แต่ก็มิได้ทรงคับแคบผูกขาดการนับถือศาสนาพุทธจนมองเป็นศาสนาอื่นเป็นมิฉะนั้นจะด้วยน้ำพระทัยที่กว้างขวางมองการณ์ไกลกับความสนิสนมกับหมอสอนศาสนาตะวันตกที่เป็นครูสอนภาษาอังกฤษให้กับพระองค์ทำให้พระองค์ทรงเห็นว่า “เป็นระบบปกครองที่ไม่ดีในอันที่จะเบียดเบียนเคี้ยวเข็ญกันทางด้านศาสนา ฉันทเห็นว่าควรจะปล่อยให้ทุกคนมีอิสระในการที่จะปฏิบัติศาสนาใดๆ ที่เขาต้องการ”³³ ด้วยเหตุนี้จึงได้ออกประกาศผู้ถือศาสนาและผู้ถือผิด พ.ศ.2401 สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

³² สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์, **สตรีไทย** (จัดพิมพ์เนื่องในปีสตรีระหว่างประเทศ. มพท., 2518), หน้า 21.

³³ ฉลอง แบบติสต์ ปาลเลอกั๋ว, **บันทึกเรื่องมิชชันแห่งกรุงสยาม**, แปลโดย เพียงฤทัย วาสบุญมา, (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่, 2524), หน้า 54.

โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ย้าว่า "ธรรมเนียมผู้ครองแผ่นดินที่เป็นยุติธรรม มิได้ห้ามราษฎรทั้งปวงในการถือศาสนาเป็นที่พึงของตัว ๆ ในเวลาที่สุดแลการเบี่ยงหน้า ทรงอนุญาตยอมให้คนถือศาสนาตามอัธยาศัย ด้วยว่าการถือศาสนาบางสิ่งก็ต้องการ เหมือนอย่างไม้ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินในการเมณสังวาสทำชั่ว ภรรยาของผู้อื่น กตัญญูกตเวที แลทำความดีอื่น ๆ ซึ่งเป็นคุณประโยชน์แก่กันก็มีอีกหลายอย่างคนทุกชาติ ทุกภาษา ทุกศาสนาก็เห็นพร้อมมั่นว่าเป็นความดี ความชอบ เป็นยุติธรรม

ประกาศดังกล่าวโดยเนื้อแท้ไม่เพียงเป็นประกาศที่แสดงให้เห็นถึงเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่อีกด้านยังเน้นถึงการนับถือศาสนาอย่างถูกต้อง ไม่กระทำสิ่งซึ่งมงายให้ขัดต่อหลักธรรม เช่น การเผาตัวบูชาพระรัตนตรัย หรือเชือดคอเอาศีรษะบูชาพระ รวมถึงบัญญัติบทลงโทษหญิงที่เอาพระภิกษุเป็นสามีหรือลงโทษปรับพระสงฆ์ที่อยู่ใกล้รู้เห็นเป็นใจไม่ว่ากล่าวฟ้องร้อง

ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงยอมรับถึงความดีของทุก ๆ ศาสนา แต่พระองค์ก็ได้แสดงออกถึงการเคารพเลื่อมใสในพุทธศาสนาโดยการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ในการบำรุงพระพุทธศาสนาตกเป็นเงินประมาณปีละ 80,000 บาท หรือ 4 – 8 % ของรายได้แผ่นดิน³⁴ และพระราชทานที่ดินและวัดถุในการก่อสร้างศาสนสถานของศาสนาอื่น ๆ ด้วย พระองค์ยังทรงออกประกาศกฎหมายเพื่อควบคุมหรือรักษาความบริสุทธิ์ของศาสนาหลายฉบับ ได้แก่ ประกาศเรื่องให้สึกพระภิกษุสามเณรที่สูบฝิ่น พ.ศ.2396, ประกาศเรื่องภิกษุสามเณรรักใคร่ผู้หญิงจนถึงปราชิกให้มาลูกะโทษจะยกโทษให้ พ.ศ.2396, ประกาศห้ามไม่ให้ชักสื่อแลชวนภิกษุสามเณรประพฤตินาจารย์ พ.ศ.2396, ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎิ พ.ศ.2397, พระราชบัญญัติห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรประพฤตินาจารย์ พ.ศ.2396, ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรแลศิษย์วัด พ.ศ.2402, ประกาศว่าด้วยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พ.ศ.2402, พระราชบัญญัติภิกษุสามเณรประพฤตินาจารย์ พ.ศ.2403, ประกาศห้ามพระสงฆ์ไม่ให้บอกบายแทงหวยและประพฤตินาจารย์ พ.ศ.2403,

³⁴ พรเพ็ญ ฮันตระกูล, "การใช้จ่ายแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2453 – 2468", ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึงพ.ศ.2484, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2517), หน้า 463

ประกาศพระราชบัญญัติให้ภิกษุสามเณรแลลูกศิษย์วัด เมื่อประพฤตินาจารแล้วให้มาลูแก่โทษเสีย จะยกโทษให้ พ.ศ.2403

3.3.1.2.2.3 สิทธิและเสรีภาพของสตรีในการประกอบอาชีพ

อาชีพที่สำคัญของหญิงไทยสมัยก่อนคือ การเป็นนางละคร ขี้บ้องดนตรี มโหรีปี่พาทย์ หรือการประกอบอาชีพรับจ้างเพื่อเลี้ยงตัว และทำการเกษตร ทำไร่นา ทำสวน รวมถึงการเข้ารับราชการเป็นนางในพระราชวัง โดยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศที่เกี่ยวกับการให้สิทธิในการประกอบอาชีพของสตรี ดังนี้

3.3.1.2.2.3.1 ประกาศว่าด้วยละครผู้หญิงแลเรื่องหมอ
เรื่องข้าง พ.ศ.๒๓๙๘³⁵ มีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

“ แต่ ก่ อ น ใน แ ผ น ดิ น พ ร ะ บ า ท ส ม เ ต็ จ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีละครผู้หญิงแต่ในหลวงแห่งเดียว ด้วยมีพระราชบัญญัติห้ามมิให้พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝึกหัดละครผู้หญิง เพราะฉะนั้น ข้างนอกจึงไม่มีใครเล่นละครผู้หญิงได้ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดละคร แต่ทว่าทรงแข่งชกตีเตี๋ยนจะไม่ให้ผู้อื่นเล่น ถึงกระนั้นก็มีผู้ลักเล่นเจียบ ๆ อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดเล่นละครผู้ชายผู้หญิงก็มีได้ทรงรังเกียจเลย ท่านทั้งปวงเล่นอยู่แต่ก่อนอย่างไรก็ให้เล่นไปเถิด หากในหลวงมีการมืงานจะได้โปรดหาเข้ามาเล่นถวายทอดพระเนตรจะได้พระราชทานเงินโรงรางวัลให้บ้าง”

3.3.1.2.2.3.2 ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุง ฯ รับจ้างฝรั่ง
พ.ศ. ๒๓๙๔³⁶ เป็นประกาศที่ออกแก่ราษฎรที่อยู่ในพระราชอาณาจักร คือ ชาวกรุงเทพมหานคร และชาวหัวเมืองรอบคอบซึ่งจะไปมาถึงได้ใน 24 ชั่วโมง บัดนี้ประเทศมีลูกค้าพาณิชย์ที่เรียกว่าฝรั่ง หลายพวกเข้ามาและคิดจะจัดซื้อสินค้า หรือจะซื้อที่ทางหรือเช่า และจ้างคนไทยให้เป็นครูสอน

³⁵ ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 – 2404, หน้า 74.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

ภาษาหรือทำางานต่าง ๆ พระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีก็มีความยินดีเพื่อที่ว่าราษฎรจะได้มีช่องทางทำมาค้าขายได้และเพื่อเป็นประโยชน์นำความเจริญสู่บ้านเมือง โดยโปรดให้ทำทุกอย่างมิได้ห้ามคน ทั้งปวงและไม่มีความคิดอันใดเพราะรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นเลย

3.3.1.2.2.3.3 ประกาศอนุญาตให้คนในบังคับสยามรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้ พ.ศ.๒๔๐๐³⁷ ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลลูกค้าไทยจีนทั้งปวง ให้ทราบว่บัดนี้กงสุลอังกฤษจะสร้างตึกในที่พระราชทาน เมื่อผู้ใดจะขายไม้ ขายอิฐ ขายปูน แลของอื่น ๆ แก่กงสุลหรือผู้ใด ๆ จะรับจ้างรับเหมาทำางานของกงสุลก็ทรงยินดีด้วยและมีทรงพระราชดำริติเตียนอันใดดอกเพื่อประโยชน์ของตัวในการเลี้ยงชีวิต

ประกาศทั้ง 3 ฉบับ นับว่าเป็นประกาศที่แสดงให้เห็นถึงวิสัยทัศน์ของพระเจ้าแผ่นดินที่ประสงค์ให้ราษฎรได้มีอาชีพได้โดยไม่มีกำกััดทั้งชายและหญิงต่างมีสิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพได้

สำหรับอาชีพรับราชการนั้น โดยมากจะมีเฉพาะสำหรับสตรีชั้นสูงหรือบุตรผู้มีฐานะดีจึงจะมีโอกาสเข้ารับราชการในวัง การรับราชการของสตรีในวังมีตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้ ท้าวนาง คือหญิงที่เป็นหัวหน้าหญิงรับใช้ฝ่ายใน , เจ้าแม่ เป็นหญิงรับใช้มีอำนาจรองจากท้าวนาง , ไชลอน ทำหน้าที่เป็นยามประตูวัง , จ่าไชลอน คือ หัวหน้าไชลอน , ชะแม่ ทำหน้าที่ควบคุมดูแลไชลอน และจ่าไชลอน , นางสนองพระโอษฐ์ และนางข้าหลวง โดยสตรีชนชั้นสูงนี้จะมีโอกาสได้รับเบี้ยหวัด ดังนี้

"ถ้าเป็นเด็กก็มีเบี้ยหวัด ๓ ตำลึง ๔ ตำลึง ๕ ตำลึง ๖ ตำลึงหรือ ๗ ตำลึง ในปีแรกตามยศของบิดา ปีต่อ ๆ มา เบี้ยหวัดก็ทวีมากขึ้นถึง ๘ ตำลึง ๑๐ ตำลึง ๑๒ ตำลึง ๑๕ ตำลึง ตามที่มีฝีมือเด่นรำ แลเหตุอื่น ๆ ใครที่โกนจุกแล้ว เป็นสาว แล้วเบี้ยหวัด ๑๐ ตำลึง ๑๒ ตำลึง ๑๕ ตำลึงเป็นอย่างน้อย อย่างเลวซัง ๑ ซัง ๕ ตำลึง ซัง ๑๐ ตำลึง เป็นพื้นทั่วไปโดยมาก"³⁸

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 336.

นอกจากนั้น ในสมัยนี้ได้มีสตรีไทยที่ได้รับขนานนามว่าเป็น อาจารย์หญิงคนแรกของไทยคือ หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงศึกษาเล่าเรียนเพียงชั้นมัธยมที่ 5 กับพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นท่านก็ได้สอนหนังสือที่โรงเรียนราชินี โดยไม่รับเงินเดือน ทรงจัดตั้งโรงเรียนการช่างซึ่งเป็นสาขาของโรงเรียนราชินี ทรงริเริ่มการอนุบาลทารกขึ้นในไทย ปรับปรุงวิธีการสอน การอบรมเด็กตามหลัก และยังทรงนิพนธ์บทความเรื่อง "การศึกษาของโรงเรียนผู้หญิง" ลงในหนังสือดุสิตสมิตฉบับพิเศษ พ.ศ.2453

3.3.1.2.2.4 สิทธิและเสรีภาพของสตรีในการแสดงความคิดเห็น

คิดเห็น

ในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้มีการจัดพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา เพื่อลงข่าวในราชสำนักและพระราชกำหนด และต่อมาได้มีการจัดทำหนังสือพิมพ์รายปีเป็นภาษาอังกฤษ ชื่อบางกอกคาเลนดา ในปีพ.ศ.2402 โดยหมอบรัดเลย์ และยังมีหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ภาษาอังกฤษชื่อ "ไซแอม ไทม์ และ "ไซแอม ไทม์วิกลี" หนังสือพิมพ์รายวันชื่อ "เดลี แอดเวอร์ไทเซอร์" , "ไซแอม เดลี แอดเวอร์ไทเซอร์" และ "ไซแอมเดลี แอดเวอร์ไทเซอร์" ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับในที่สุดท้ายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) นอกจากนั้นยังมีการจัดทำหนังสือวารสารภาษาไทยชื่อ "จดหมายเหตุ เดอะ บางกอก รีคอเดอร์" ขึ้นด้วย

แต่ในสมัยของพระองค์หนังสือที่ประชาชนทั่วไปเขียนไม่ค่อยจะมีเนื่องจากยังเป็นยุคที่ประเทศไทยนำเครื่องจักรเข้ามาผลิตแรก ๆ และยังไม่มีการให้ความสนใจกับการเขียนหรือการแต่งหนังสือมากนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้การสนับสนุนการเขียนหนังสือ โดยเฉพาะการออกราชกิจจานุเบกษาเพื่อประกาศกฎหมายให้ประชาชนรับรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ที่ตนควรมีและควรทำ พระองค์ไม่ได้ห้ามสตรีเขียนบทความหรือหนังสือต่าง หรือการกระทำอื่นใดเพื่อเป็นการจำกัดเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของสตรี แต่เนื่องจากสตรียังคงได้รับการศึกษาน้อย ทำให้บทบาทในด้านนี้มิได้ปรากฏเด่นชัดนักคงมีเพียงสตรีกลุ่มน้อยและเป็นสตรีชนชั้นสูงที่มีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อ เช่น กรณีของหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภาที่ทรงนิพนธ์บทความเรื่อง "การศึกษาของโรงเรียนผู้หญิง" ลงในหนังสือดุสิตสมิตฉบับพิเศษ เป็นต้น

3.3.1.3 สรุปพัฒนาการของสิทธิเสรีภาพสตรีไทยในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่าควรจะปรับปรุงกฎหมายเพื่อให้สตรีในรัชสมัยของพระองค์ได้รับสิทธิเสรีภาพที่มากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากรัชสมัยของพระองค์นับว่าเป็นยุคแรก ๆ ที่เปิดรับอารยธรรมและวิทยาการของชาติตะวันตกเข้ามาเพื่อปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยเข้ากับอารยประเทศและสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ซึ่งพระองค์ทรงแก้ไขบทกฎหมายและตรากฎหมายขึ้นใหม่เกือบ 500 ฉบับ ซึ่ง กฎหมายเหล่านี้เปรียบเสมือนภาพถ่ายที่สะท้อนชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้น การแก้ไขกฎหมายดังกล่าวส่วนหนึ่งเพื่อการปฏิรูปสังคมให้รองรับต่อสิทธิและเสรีภาพของสตรีและเพื่อให้บ้านเมืองมีความทันสมัยมากขึ้น

การปฏิรูปสังคมในรัชสมัยของพระองค์มีหลายด้าน อาทิ ทรงอนุญาตให้ชาวต่างประเทศถวายค่านับแทนการหมอบกราบ การเปลี่ยนธรรมเนียมการแต่งกายของขุนนางเวลาเข้าเฝ้าพระองค์ การยกเลิกประเพณีห้ามราษฎรเข้าเฝ้าฯ ชมพระบารมีเวลาเสด็จผ่าน และยังโปรดให้ราษฎรที่ได้รับความทุกข์ยากหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมเข้าเฝ้าฯ ในระหว่างเสด็จเพื่อร้องเรียนความไม่เป็นธรรมนั้น ๆ ทำให้สตรีสามารถเข้าร้องทุกข์ต่อพระองค์ได้โดยตรง นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงจัดส่งข้าราชการไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศเพื่อให้ข้าราชการเหล่านั้นกลับมาพัฒนาหน่วยงานให้เหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกและของประเทศ

นอกจากการปฏิรูปทางด้านสังคมตามข้างต้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชทานสิทธิและเสรีภาพให้แก่สตรีเป็นการเฉพาะทั้งในด้านสังคม และเศรษฐกิจ ที่ต่างไปจากสิทธิเสรีภาพที่สตรีได้รับก่อนรัชสมัยของพระองค์ ดังนี้

1. สิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและสิทธิในการร้องทุกข์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการแก้ไขกฎหมายในส่วนของทรัพย์สินมรดกใหม่ เนื่องจากอ้าแดงเจียมได้ใช้สิทธิร้องทุกข์ต่อตุลาการเพื่อขอให้โปรดมีคำสั่งในเรื่องทรัพย์สินมรดกเสียใหม่ เพราะกฎหมายมรดกเดิมหากสามีเสียชีวิตไปทรัพย์สินที่หาได้ร่วมกันระหว่างสามีภรรยาจะตกแก่ญาติพี่น้องของฝ่ายชายแต่ผู้เดียว ทำให้ภรรยาไม่ได้รับความเป็นธรรม พระองค์จึงโปรดให้แก้กฎหมายส่วนนี้โดยการแบ่งสินเดิมที่มีออกเป็น 10 ส่วน และยกให้แก่บุตรของผู้ตายก่อนตามลำดับ ถ้ามีเหลือจึงคืนให้แก่ญาติพี่น้องของผู้ตายไป

2. สิทธิในการเลือกคู่ครอง เป็นสิทธิที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่สตรีที่เป็นชนชั้นสูงและชนชั้นสามัญ แต่ในรูปแบบของกฎหมายที่ต่างกันไป ดังนี้

- สิทธิในการเลือกคู่ครองของชนชั้นสูง ปรากฏในรูปของประกาศกฎหมายเพื่อแก้ไขข้อบังคับของสตรีในราชสำนัก เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์มีสตรีถวายตัวเข้ารับราชการในราชสำนักเป็นจำนวนมาก ทำให้ต้องเสียเงินเพื่อเลี้ยงดูสตรีเหล่านี้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นเพื่อให้สตรีที่ถวายตัวมีสิทธิในการเลือกคู่ครองได้ประกอบกับเพื่อให้ราชสำนักประหยัดเงินไปได้บ้าง พระองค์จึงออกประกาศดังกล่าวเป็นจำนวนทั้งสิ้นถึง 5 ฉบับ เพื่อพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกไปแต่งงานได้

- สิทธิในการเลือกคู่ของสตรีสามัญชน เป็นสิทธิที่เกิดขึ้นจากการเรียกร้องสิทธิของสตรีผู้หนึ่ง ซึ่งได้แก่ "อัมแดงเหมือน" ได้ต่อสู้โดยการทำฎีกาคัดค้านการหาคู่ของบิดามารดาให้แก่บุตรสาว ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกกฎหมายเพื่อให้สิทธิแก่สตรีที่มีอายุ 20 ปีขึ้นไปสามารถเลือกคู่ครองของตนเองได้ อย่างไรก็ตามสิทธินี้คงมอบให้แก่สตรีสามัญชนเท่านั้น ดังนั้นบุตรสาวในครอบครัวที่มีศักดิ์นาสูงกว่า 400 ไร่ขึ้นไป ก็ยังถูกจำกัดสิทธิต่อไป

3. สิทธิมนุษยชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์พระราชทานสิทธิในความเป็นมนุษย์โดยเฉพาะแก่สตรีและเด็กมากยิ่งขึ้น โดยทรงประกาศกฎหมายยกเลิกธรรมเนียมที่เจ้านายผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่บังคับจับบุตรให้หัดโขน จับบุตรจันมาหัดจิว หรือจับบังคับหญิงให้มาเป็นหม่อม เพราะธรรมเนียมดังกล่าวเปรียบเสมือนธรรมเนียมของโจรป่า เป็นธรรมเนียมที่ชั่วร้ายไม่สมควรจะประพฤติเสียเลย ยกเลิกธรรมเนียมนี้เสียโดยเด็ดขาด ทำให้สตรีและเด็กที่เป็นสามัญชนหรือมีฐานะที่ต่ำต้อยในสังคมได้รับประโยชน์จากการยกเลิกธรรมเนียมดังกล่าว

นอกจากจะทรงให้สิทธิแก่สตรีในทางสังคมเพิ่มขึ้นโดยการยกเลิกธรรมเนียมที่ไม่สมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงโปรดให้มีการประกาศห้ามบิดามารดาหรือสามีขายบุตรภรรยาไปเป็นทาสโดยที่เจ้าตัวไม่สมัครใจ และประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร เนื่องจากก่อนที่จะมีการออกกฎหมายฉบับนี้ บิดามารดาหรือสามีมักจะเอาบุตรหรือภรรยาของตนไปขาย ทำให้เด็กและสตรีมีสภาพเหมือนสัตว์

ที่สามารถซื้อขายได้ตลอดเวลา โดยขายเป็นคนเพราะมีสิทธิที่ขายบุตรหรือภรรยาของตนเมื่อไหร่ก็ได้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงให้ยกเลิกกฎหมายนี้เสียและประกาศกฎหมายฉบับใหม่ขึ้นมา คือ พระราชบัญญัติลักษณะลักพา พ.ศ.2408 และพ.ศ.2411 โดยการให้สิทธิแก่ภรรยาและบุตรมีสิทธิตัดสินใจว่าจะยอมให้ขายตนเองหรือไม่ นอกจากนั้นยังเป็นการยกฐานะของสตรีชนชั้นสามัญและสตรีที่เป็นทาสด้วย เช่น การให้สิทธิของสตรีผู้เป็นทาสในการรับมรดกของสามีผู้ตายหรือได้รับส่วนลดค่าตัว หรือการให้สิทธิแก่บุตรที่อายุพอประมาณได้ตัดสินใจเลือกวิถีทางในการดำเนินชีวิตของตนเองได้

4. สิทธิและเสรีภาพด้านการศึกษาของสตรี ในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางรากฐานแก่การศึกษาโดยการให้สตรีได้รับสิทธิในการศึกษาด้านวิชาการอย่างเปิดกว้าง โดยเฉพาะการจ้างหม่อมต่างชาติให้สอนภาษาอังกฤษให้แก่สตรีในพระราชวัง ในเวลาใกล้เคียงกันได้มีสตรีไทยคนแรกที่มีโอกาสเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ คือ นางสาวตระกุล อมาตยกุล ได้ศึกษาภาษาฝรั่งเศส อังกฤษ และลาตินที่เป็นประเทศฝรั่งเศส และกลับมารับราชการในตำแหน่งล่ามให้กับพระราชสำนัก

สำหรับสิทธิในการศึกษาของสตรีสามัญชนได้เริ่มมีความเคลื่อนไหวมากขึ้น เนื่องจากพวกมิชชันนารีเป็นผู้เผยแพร่สิทธิและโอกาสทางการศึกษานี้ โดยการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสอนภาษาไทย หรือวิชาการทั่วไป และจัดตั้งโรงเรียนฝึกสอนการฝีมือให้แก่สตรีและเด็ก ๆ จึงนับว่าเป็นรัชสมัยแรกที่สตรีสามัญชนได้มีโรงเรียนเพื่อเข้ารับการศึกษาอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยของพระองค์สตรีสามัญชนก็ยังไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษา เนื่องจากต้องทำนาและทำงานบ้าน

5. เสรีภาพในการนับถือศาสนา เนื่องจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาอื่น ๆ นอกเหนือจากพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อพระองค์ทรงมีวิสัยทัศน์กว้างไกลจึงมิได้ทรงออกกฎหมายห้ามการนับถือศาสนาอื่น ๆ ตรงกันข้ามกลับเปิดโอกาสให้เป็นเสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่ประชาชนโดยทั่ว ๆ ไปเลย

6. สิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพ เป็นสิทธิและเสรีภาพที่ได้รับมาโดยตลอดในรัชกาลก่อน ๆ พระองค์ เนื่องจากมิได้มีกฎหมายห้ามการประกอบอาชีพของสตรีไว้เป็นการเฉพาะ และด้วยสภาพสังคมที่ไทยเป็นสังคมการเกษตร ดังนั้นอาชีพเกษตรกรรมจึงถือเป็นอาชีพหลักของชาวไทยทั้งชายและหญิง แต่ในรัชสมัยของพระองค์ทรงพระราชทานเสรีภาพในการ

ทำงานหลากหลายชิ้น ซึ่งได้แก่ ทรงเปิดโอกาสให้ประชาชนทั้งชายและหญิงให้เล่นละครผู้หญิง และเรื่องหมอเรื่องช่างได้ เพราะในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ทรงห้ามมิให้ราษฎรได้เล่นละครเหล่านี้ ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้มีการเล่นอีกครั้ง นอกจากการเล่นละครเป็นอาชีพแล้ว ในสมัยนี้ พระองค์ยังโปรดให้ชาวกรุงทำอาชีพรับจ้างฝรั่งหรือรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้อีกด้วย ส่วนอาชีพที่รับราชการของสตรีในรัชสมัยของพระองค์ก็ยังคงเป็นตำแหน่งที่สตรีได้ทำในวังได้แก่ ตำแหน่งนางข้าหลวงต่าง ๆ

7. เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของสตรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงให้การสนับสนุนการเขียนหนังสือ โดยเฉพาะการออกราชกิจจานุเบกษาเพื่อประกาศกฎหมายให้ประชาชนรับรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ที่ตนควรมีและควรทำ ในรัชสมัยของพระองค์สตรีต่างได้รับเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นผ่านทาง การเขียน นอกจากนี้จะปรากฏออกมาในรูปของการเขียนบทความหรือข่าวแล้ว สตรีในสมัยของพระองค์ยังสามารถแสดงความคิดเห็นออกโดยการเรียกร้องสิทธิที่ตนควรมี เช่น การเรียกร้องสิทธิในการเลือกคู่ครองหรือสิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ตามที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง การเรียกร้องสิทธิจึงเป็นการแสดงความคิดเห็นของสตรีอีกวิธีหนึ่ง

3.3.2 สิทธิและเสรีภาพของสตรีตามกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5)

3.3.2.1 แนวการปฏิรูปทางสังคมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพของสตรี

อิทธิพลทางอารยธรรมตะวันตกได้เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อประเทศไทยตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางเศรษฐกิจการเมืองการปกครอง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในทางสังคม และขนบธรรมเนียมประเพณี เมื่อสังคมไทยเข้าสู่ยุคปฏิรูปประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อการเผชิญหน้ากับภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยม ส่งผลให้ผู้นำประเทศตระหนักถึงความจำเป็นในการปฏิรูปประเทศทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา กฎหมาย ตลอดจนการแก้ไขขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของไทยให้ทันสมัย ซึ่งการปฏิรูปประเทศดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อสตรีในสังคมไทยด้วย ดังนั้น ไทยจึงมีความจำเป็นต้องชำระสะสางกฎหมายพร้อม ๆ กับการปฏิรูปสังคมเพื่อให้ประเทศไทยได้รับการยอมรับจากอารยประเทศ และเพื่อที่จะได้รับเอกราช

ทางการศาลกลับคืนมา โดยแนวทางการปฏิรูปทางสังคมและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังต่อไปนี้

3.3.2.1.1 การยกเลิกระบบไพร่และทาส

การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 เรื่อยมาจนถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสาเหตุหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงคิดปฏิรูปสังคมไทย โดยต้องปรับตัวทางสังคมให้สอดคล้องกับอารยธรรมตะวันตก เพราะระบบไพร่และทาสก่อให้เกิดความไม่เหมาะสมในด้านต่าง ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และในทางสังคม ดังนั้น จึงทรงริเริ่มปรับสถานะของบุคคลให้เท่าเทียมกัน โดยการยกเลิกระบบไพร่และทาสซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.3.2.1.1.1 การยกเลิกระบบไพร่

ระบบไพร่เป็นระบบที่มีผลต่อระบบการเมือง สังคม และเศรษฐกิจตามที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 3.1 เป็นสถาบันเก่าแก่ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่เมื่อสภาวะสังคมเปลี่ยนไปก็จำเป็นต้องมีการยกเลิกเพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะใหม่ของสังคม ในปี พ.ศ.2425 เป็นจุดเริ่มต้นของการปลดปล่อยไพร่ทั้งหลายไปสู่ความเป็นไทย เมื่อกรุงเทพมหานครมีอายุครบ 100 ปี เป็นจุดเริ่มต้นที่จะปลดปล่อยไพร่ทั้งหลายให้ก้าวไปสู่ความเป็นไทยในที่สุด คือ มีอิสระในการใช้เวลา กำลัง และความคิดของตนไปในทางที่ตนสมัคร³⁹ เนื่องจากฐานันดรไพร่เป็นฐานันดรที่ใหญ่ ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงระบบทีเดียวทั้งหมดจึงเป็นของยาก จึงจำเป็นต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยการแบ่งงานในระยะแรกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ให้ไพร่ยังคงดำรงความเป็นไพร่อยู่ตามเดิม มีหน้าที่ต้องชำระเงินช่วยเหลือราชการ
2. จัดรวบรวมชายฉกรรจ์มารับฝึกหัดการใช้อาวุธเพื่อป้องกันรักษาประเทศ ได้แก่ พวกทหาร

³⁹ ชจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงธน, 2525), หน้า 51 – 52.

จากความต้องการในการทหารทำให้เกิดการตราพระราชบัญญัติทหารขึ้นในปีพ.ศ.2431 แต่ระบบไพร่ได้ถูกยกเลิกโดยปริยายหลังจากการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ซึ่งเป็นกฎหมายที่ยกเลิกพันธะทางเศรษฐกิจและสังคมตามระบบไพร่ของประชาชน ทำนองเดียวกับการออกพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารของญี่ปุ่นในสมัยเมจิเป็นการยกเลิกชนชั้นซามูไร ซึ่งแต่เดิมเคยผูกขาดในการเป็นทหาร อย่างไรก็ตาม ก่อนการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 ดังกล่าวก็ได้มีมาตรการในการผ่อนคลายนพันธะของไพร่ เช่น การกำหนดอายุไพร่ในการรับราชการให้ผ่อนคลายนลง การลดราคาค่าราชการ ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าการผ่อนคลายนพันธะทางเศรษฐกิจและสังคมตามระบบไพร่จนกระทั่งสิ้นสุดลงเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารทั่วประเทศนั้น เป็นผลพลอยได้อันยิ่งใหญ่จากการนำประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ และการปฏิรูปประเทศตามแบบสมัยใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การยกเลิกระบบไพร่เป็นการปล่อยให้คนไทยได้รับเสรีภาพ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน และเป็นการปล่อยให้ไพร่เหล่านี้สามารถประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่มีผลผลิตในทางเศรษฐกิจ ถือเป็นการปฏิรูปสังคมไทยให้เพศชายและหญิงมีเสรีภาพมากขึ้นตามแนวของอารยประเทศทางตะวันตกทั้งหลาย

3.3.2.1.1.2 การยกเลิกระบบทาส

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงออกกฎหมายลักษณะทาสเพื่อช่วยป้องกันคนที่ไม่สมัครใจ มิให้ตกเป็นทาสของผู้อื่น การกระทำดังกล่าวส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินรอยตาม ซึ่งในชั้นแรกเมื่อได้ราชสมบัติใหม่ ๆ พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะยกฐานะของประชาชนให้เท่าเทียมกัน โดยทรงมีพระราชดำริที่จะออกกฎหมายบังคับนายเงิน ให้ลดค่าตัวทาสทุกประเภทเดือนละ 2 บาท กะว่าภายใน 7 ปีเศษ ทาสทุกคนจะหมดค่าตัว ได้รับอิสรภาพอย่างสมบูรณ์ แต่เมื่อทรงไตร่ตรองดูแล้วเห็นว่า “ผู้ที่ช่วยไถ่มีทาสไว้แต่เดิมก็จะได้รับความยากลำบากยากแค้นเป็นอันมาก เหมือนผู้ที่อยู่สบาย กลับกลายเป็นยากลำบากโดยเร็ว ก็คงจะไม่สบายไปต่าง ๆ แล้วก็เป็นทางที่ขาดทุนเสียทรัพย์สินของผู้ที่ช่วยไถ่ไว้แต่เดิมนั้น จึงทรงผ่อนผันแต่เรื่องลูกทาส ที่ไม่เป็นการขาดทุนสิ่งใด”⁴⁰ เมื่อเรื่องของ

⁴⁰ “ว่าด้วยเรื่องทาสและเกษียณอายุ” ซึ่งในหลวงเสนาต่อที่ประชุมปฤชาราชากรแผ่นดิน ใน ป.ก.ศ. 8 หน้า 284.

ทาสเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนหมู่มาก ซึ่งเป็นโครงสร้างแห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์ด้วย จึงเป็นปัญหาที่ยุ่งยากซับซ้อน ดังนั้นการดำเนินการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป

เริ่มแรกพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกพระราชบัญญัติพิทักษ์เด็กเสียนอายุลูกทาสลูกไทยเมื่อ พ.ศ.2417 ใช้เฉพาะกับลูกทาสลูกไทยที่เกิดตั้งแต่ พ.ศ.2411 (ปีเสวยราชสมบัติ) เป็นต้นไป โดยการเปลี่ยนแปลงค่าตัวของลูกทาสในกฎหมายกรมศักดิ์เสียใหม่ ให้มีค่าตัวน้อยลง กฎหมายนี้ยังมีข้อห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดซื้อคนที่เกิดแต่ พ.ศ.2411 เป็นต้นไปเอามาเป็นทาส เมื่อผู้นั้นอายุ 20 ปีเต็มแล้ว ด้วยเจตนาจะป้องกันคนที่เกิดในรัชสมัยของพระองค์ซึ่งบรรลุนิติภาวะแล้วมิให้ตกเป็นทาสของผู้ใด ผู้ชายจะได้อุปสมบทและประกอบสัมมาอาชีพต่อไป ส่วนผู้หญิงจะได้มีโอกาสแต่งงานมีครอบครัวไป นอกจากนี้ยังมีการยับยั้งพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ มิให้ขายลูกหลานที่เกิดตั้งแต่ พ.ศ.2411 และมีอายุได้ 15 ปีขึ้นไปจนถึง 20 ปี โดยมีได้รับความยินยอมจากเจ้าตัวก่อน และต่อมาในปีพ.ศ.2448 พระองค์ก็ได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับทาสเพิ่มเติม ได้แก่ “พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทรศก 124” ด้วยความประสงค์ที่จะลดหย่อนประเพณีทาสให้ลดน้อยลง สาระสำคัญของกฎหมายฉบับนี้มีว่า⁴¹

1. ให้นำเงินปล่อยลูกทาสของตนทุกคนเป็นอิสระในวันที่ 1 เมษายน 2448
2. ให้นำเงินลดค่าตัวให้แก่ทาสที่ยังไม่หลุดพ้นค่าตัว เดือนละ 4 บาท ตั้งแต่เดือนเมษายน 2448
3. ห้ามมิให้เอาคนที่ไทยหรือทาสที่หลุดพ้นค่าตัวแล้ว มาเป็นทาส และ
4. ถ้าทาสจะเปลี่ยนเจ้าเงินใหม่ ห้ามมิให้ทำสารกรรมขึ้น ค่าตัวสูงกว่าเงินค่าตัวเก่า

⁴¹ ป.ก.ศ.20, หน้า 24-26.

กฎหมายฉบับนี้ปิดช่องทางการซื้อขายทาสไว้เกือบหมด คงเหลือแค่ช่องทางเดียวเท่านั้น คือ ซื้อขายได้แต่เฉพาะคนที่เป็นทาสอยู่แล้ว และยังไม่หมดค่าตัว แต่การยกเลิกทาสนี้ยังไม่ได้หมดลงทันทีในรัชสมัยของพระองค์ แต่จะค่อย ๆ ลดน้อยลงจนในที่สุดก็หมดไปในรัชกาลต่อ ๆ มา ผลของการเลิกทาส คือ ทาสทั้งหมดเป็นอิสระ มีฐานะในสังคมเท่าเทียมกับราษฎรสามัญ สตรีก็จะไม่ถูกซื้อขาย หรือจำนำเหมือนสินค้าอีกต่อไป นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงริเริ่มขยายการศึกษา เพื่อให้เยาวชนทั่วไปรวมทั้งลูกทาสได้เล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ เพื่อเป็นหนทางประกอบอาชีพเลี้ยงตนต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ตัดแปลงโรงงานบางแห่งให้เป็นโรงเรียนสำหรับทาสหนุ่มและเด็ก แต่ทาสก็ไม่นิยมเข้าเรียน⁴²

3.3.2.1.2 การปรับปรุงระบบกฎหมายให้ทันสมัยขึ้นเพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพของประชาชน

การชำระกฎหมายทุกฉบับ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2440 เพื่อให้มีประมวลกฎหมายเป็นหมวดหมู่ ซึ่งไทยได้เลือกใช้ระบบกฎหมายแบบประมวลกฎหมาย และได้มีการจัดทำประมวลกฎหมายอาญาขึ้นมา โดยศึกษาจากหลักกฎหมายเดิมของไทย เช่น กฎหมายตราสามดวง และรวมถึงคำพิพากษาของศาลไทย เทียบเคียงกับหลักกฎหมายต่างประเทศของภาคพื้นยุโรปและสหรัฐอเมริกา หลังจากการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายต่าง ๆ แล้วในปีพ.ศ.2451 ก็ได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญา เพื่อแยกความอาญาออกจากความแพ่งอย่างเด็ดขาด กฎหมายอาญานี้ได้รับการแก้ไขหลัก ๆ คือ เรื่องการดำเนินการทางศาล การนำคำสินไหมทดแทนเข้ามาแทนที่โทษปรับส่วนตัว เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่า วิธีการไต่สวนของตุลาการตามระเบียบเก่าที่ใช้อำนาจขู่เชิญซักถามจำเลยอย่างทารุณ เช่น การบีบขมับตอกเล็บ ซึ่งเรียกว่าจารีตนครบาลนั้น เป็นวิธีการลงโทษที่เกินควรไม่เป็นการยุติธรรม และไร้อารยธรรมจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิกจารีตนครบาล และวางระเบียบวิธีซักฟอกพยานสืบหลักฐานใหม่

การปรับปรุงระบบกฎหมายใหม่นี้ ส่งผลดีต่อภาพพจน์ของประเทศเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการยกเลิกจารีตนครบาล แล้วเปลี่ยนวิธีการสืบพยานแบบใหม่ นับเป็น

⁴² พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 512, อ้างถึงใน ภาวดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, (อมรรการพิมพ์, 2526), หน้า 123.

การปรับปรุงกฎหมายเพื่อรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และถือเป็นการเพิ่มสิทธิเสรีภาพให้แก่ประชาชนโดยทั่วไปอีกด้วย

3.3.2.1.3 การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายหญิง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากการประพาสลึงคโปรี่ในปี พ.ศ. 2414 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงประเพณีการไว้ผมและการแต่งกายของคนไทยให้เป็นไปตามสากลนิยม โดยให้ผู้ชายไทยในราชสำนักเล็กไว้ผมทรงมหาดไทย เปลี่ยนเป็นไว้ผมตัดยาวทั้งศีรษะอย่างฝรั่ง ส่วนผู้หญิงให้เล็กไว้ผมปึกเปลี่ยนเป็นไว้ผมตัดยาวทรงดอกกระพุ่ม

การแต่งกายของผู้หญิงเริ่มได้รับการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากยุโรปครั้งแรกในปี พ.ศ. 2440 ผู้หญิงไทยเริ่มนิยมแบบเสื้อของอังกฤษ คือ เสื้อคอตั้งแขนยาว ตันแขนพองคล้ายขาหมูแฮม แต่ยังคงมีผ้าห่มเป็นแพรคล้ายสไบเฉียง ส่วนการนุ่งผ้าห่มคาดซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายตามเกียรติยศของฝ่ายในที่มีมาแต่โบราณ ยังคงใช้สำหรับเวลาแต่งกายเต็มยศใหญ่⁴³

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายและแต่งเครื่องประดับนี้สะท้อนให้เห็นถึงเสรีภาพที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบให้แก่ประชาชน เพราะพระองค์มิได้มีข้อห้ามอย่างเมื่อครั้งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) คือ "อย่าให้ใส่กระจับปิ้งพริกเทศทองคำ กำไลทองคำใส่เท้า อย่าให้ข้าราชการผู้น้อยแลราษฎรกันรุ่มผ้าศรีผึ้งแลกระทำให้ผิดด้วยอย่างธรรมเนียมเกินบรรดาศักดิ์เป็นอันขาดทีเดียว แลห้ามอย่าให้ช่างทองทั้งปวงรับจ้างทำจี้ เสมา ภาควจันประดับเพชรถมยาราชาวดี และกระจับปิ้งทองคำพริกเทศทองคำ กำไลเท้าทองคำ แลแหวนถมยาราชาวดีประดับพลอย ห้ามมิให้ซื้อขายเป็นอันขาดทีเดียว" เพราะฉะนั้นประชาชนจึงมีสิทธิแต่งเนื้อแต่งตัวอย่างเต็มที่ จะนั่งรถยนต์คันใหญ่กว่าขุนนางและเจ้านายสักเท่าใดก็ได้ถ้ามีเงินซื้อ และยังแสดงให้เห็นว่าในสมัยนี้เงินเป็นจุดเริ่มต้นในทางเศรษฐกิจและสถานะในทางสังคม ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้ประชาชนทั่วไปเปลี่ยนสถานะทางสังคมให้เท่าเทียมกับชนชั้นสูง

⁴³ วิทยา สุจริตธนาภิรักษ์และคณะ, ส.306 ประเทศของเรา 4, (2537), หน้า 83-84.

3.3.2.1.4 การเลิกประเพณีหมอบคลานเวลาเข้าเฝ้าฯ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าไม่เป็นการยุติธรรมแก่เจ้านายและข้าราชการไทย พระองค์ทรงกล่าวว่า "ธรรมเนียมที่หมอบคลานกราบไหว้ในประเทศสยามนี้ เห็นว่าเป็นการกดขี่แก่กันและมองดูไร้ศักดิ์ศรีในขณะที่เจ้านายหรือข้าราชการไทยกำลังหมอบคลานเฝ้าพระมหากษัตริย์อยู่ แล้วเกิดมีแขกเมืองเข้ามาเดินกรายศิระชะและยื่นเฝ้าตามธรรมเนียมของเขา" พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกประเพณีหมอบคลานเวลาเข้าเฝ้าฯ โดยทรงเปลี่ยนมาเป็นนั่งเก้าอี้หรือยื่นเฝ้าแทน พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเลิกเป็นทางการในวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2416

3.3.2.2 การจำแนกประเภทของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5)

3.3.2.2.1 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

พระราชบัญญัติที่ตราขึ้นใช้บังคับเพื่อให้สิทธิเสรีภาพแก่สตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่

3.3.2.2.1.1 พระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเทศในกรุงสยาม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบสิทธิให้แก่สตรีเพิ่มขึ้น โดยการออกประกาศ "พระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเทศในกรุงสยาม" ใน ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) เพื่อให้สตรีไทยสามารถแต่งงานกับชาวต่างชาติได้ โดยไม่ต้องโทษตามกฎหมาย ภายหลังจากการออกประกาศฉบับนี้ทำให้กฎหมายที่ห้ามการแต่งงานกับคนต่างชาติต่างศาสนา ที่ออกมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์สิ้นผลบังคับ เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งชายไทยและสตรีไทยสามารถแต่งงานกับคนต่างชาติได้ ซึ่งการออกกฎหมายเช่นนี้ดูจะเป็นประโยชน์แก่สตรีไทยมากกว่าฝ่ายชาย เนื่องจากคนต่างชาติที่เข้ามาติดต่อในประเทศไทยในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้ส่วนมากจะมีแต่ชาย ทำให้เมื่อมีกฎหมายฉบับนี้ประกาศใช้คู่รักที่เป็นชาวต่างชาติกับหญิงไทยจึงสามารถที่จะชีวิตคู่ร่วมกันได้โดยไม่ถูกกฎหมายลงโทษอย่างรุนแรงเช่นในอดีต

3.3.2.2.1.2 พระราชบัญญัติลักษณะมรดก ร.ศ.117

(พ.ศ.2441)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้แก้ไขกฎหมายมรดกเนื่องจากตามกฎหมายสมัยอยุธยา นั้น การแบ่งมรดกของภรรยาจะให้ภรรยาหลวง 3 ส่วน อนุภรรยา 2 ส่วน และทาสภรรยาที่มีบุตรแล้วเท่านั้นจึงจะเป็นอิสราภาพ ดังนั้นจึงทรงโปรดเกล้าฯให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นใหม่ความว่า “เมื่อสามีตายลง ก่อนแบ่งมรดกต้องคืนสินเดิมให้ภรรยา มรดกนั้นให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้ภรรยา 1 ส่วน ญาติ 2 ส่วน ถ้ามีภรรยาหลายคนก็ให้แบ่งส่วนของภรรยาหลวง 2 ส่วน ภรณาน้อย 1 ส่วน ส่วนทาสภรรยาจะมีบุตรหรือไม่ก็ตามให้หลุดพ้นเป็นไท” ดังนั้น กฎหมายใหม่จึงนับเป็นการเพิ่มสิทธิของภรรยาหลวงมากขึ้น นับว่าเป็นแนวโน้มไปสู่ระบบการมีผัวเดียวเมียเดียว ใจความสำคัญในพระราชบัญญัติลักษณะมรดกที่เกี่ยวกับสิทธิสตรีมี ดังนี้

1. เมื่อสามีตาย ก่อนแบ่งมรดกต้องคืนสินเดิมให้ภรรยา (มาตรา 11)
2. ชายสามีญที่มีภรรยา ให้แบ่งมรดกเป็น 3 ภาค คือ ภาคภรรยา 1 และภาคญาติอีก 2 ภาค (มาตรา 14)
3. ถ้ามีภรรยาคนเดียว ให้รับมรดกภาคภรรยาทั้งหมด ถ้ามีหลายคนกฎหมายกำหนดให้แบ่งแก่ภรรยาหลวง 2 ส่วน ภรณาน้อย 1 ส่วน ทาสภรรยาจะมีบุตรหรือไม่ก็ให้หลุดพ้นเป็นไท แต่ไม่ได้มรดก (มาตรา 15-16)

การที่กฎหมายกำหนดให้อนุภรรยาได้มรดกน้อยกว่าภรรยาหลวงกว่ากึ่งหนึ่งนับว่าเป็นการเพิ่มสิทธิของภรรยาหลวงให้มากขึ้น แต่ก็ยังคงให้ความสำคัญเป็นธรรมแก่ภรรยาคนอื่น ๆ อยู่เช่นกัน การบัญญัติกฎหมายเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความโน้มเอียงทางกฎหมายครอบครัวยุคใหม่ไปสู่ระบบกฎหมายผัวเดียวเมียเดียว เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายเลิกทาสในสมัยนั้น พระราชบัญญัติลักษณะมรดกจึงกำหนดให้ทาสภรรยาที่มีบุตรหรือไม่หลุดพ้นเป็นไทได้ทันที เมื่อสามีตายลง ซึ่งแตกต่างจากกฎหมายเดิมที่ทาสภรรยาที่มีบุตรเท่านั้นจึงจะเป็นอิสราภาพได้

4. ถ้าผู้ตายไม่มีญาติ ให้ยกมรดกภาคญาติให้กับภรรยา (มาตรา 25)

5. ถ้าเอกภรรยาอยู่กินด้วยกันกับสามี ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป สามี ถึงแก่กรรมลง ให้แบ่งสินสมรสให้แก่ภรรยาด้วย โดยแบ่งสินสมรสเป็น 3 ส่วน ให้เอกภรรยา 1 ส่วน อีก 2 ส่วนจึงแบ่งปันเป็นมรดกของผู้ตาย (มาตรา 17) บทบัญญัตินี้ เป็นการเพิ่มสิทธิของภรรยา หลวงขึ้นเช่นกัน

3.3.2.2.1.3 พระราชกำหนดลักษณะข่มขืนล่วงประเวณี

พ.ศ.2442

ถือเป็นมาตราการคุ้มครองหญิงมีสามีในทางอาญา ในปี พ.ศ. 2442 ผู้ร่างกฎหมายได้กำหนดให้การข่มขืนกระทำชำเราในทุกกรณีมีโทษทางกาย (เชี่ยนและจำคุก) มีการเพิ่มค่าปรับและยังคงให้เบี้ยปรับตกแก่บิดามารดาผู้เคราะห์ร้ายตามเดิม ซึ่งมีความสำคัญดังนี้

โดยการให้คำนิยามของการกระทำชำเราหญิงไว้ว่า

- “เพียงแต่ชายจกถึงทวารหญิง ก็ให้ถือว่าชำเราทีเดียว”

- “ชายใดทำชำเราด้วยหญิงในเหตุ 4 ประการนี้ ถือว่าข่มขืนทำชำเราหญิง คือ 1) ชื่นใจหญิง 2) หญิงยินยอม 3) หญิงยินยอมด้วยการขู่เชี่ยจะทำร้ายแก่ร่างกายและชีวิตหญิง หญิงมีความกลัวจึงยินยอม 4) หญิงยินยอมก็ดี ถ้าไม่ยินยอมก็ดี แต่หญิงนั้นมีอายุต่ำกว่า 12 ปีลงมา

โทษในการข่มขืนกระทำชำเรา ให้จำคุกตั้งแต่ 10 ปีลงมา ปรับตั้งแต่ 1000 บาทลงมา ถ้ากระทำผิดซ้ำอีก ให้เพิ่มโทษเชี่ยนตั้งแต่ 60 ที่ลงมา

การพยายามกระทำชำเรา มีโทษจำคุกตั้งแต่ 5 ปีลงมาและปรับ 500 บาทลงมา ผู้สมรู้ร่วมคิด มีโทษจำคุกตั้งแต่ 3 ปีลงมา และปรับ 300 บาทลงมา”

พระราชกำหนดลักษณะข่มขืนล่วงประเวณีนี้ ได้ถูกยกเลิกโดยประมวลกฎหมายอาญาที่มีผลใช้บังคับในวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2451 ประมวลกฎหมายอาญาที่วันนี้ได้ยกเลิกระบบการลงโทษทางกายและได้กำหนดโทษทางอาญาสำหรับความผิดที่ร้ายแรง นับแต่นั้นเป็นต้นมา หญิงได้รับการคุ้มครองโดยสามารถที่จะฟ้องคดีซึ่งเป็นระบบเดียวกันกับกฎหมายสมัยใหม่ ตามประมวลกฎหมายอาญา ผู้กระทำชำเราชื่นใจหญิงต้องระวางโทษจำคุก

ตั้งแต่ปีหนึ่งขึ้นไปจนถึงสิบปี และให้ปรับตั้งแต่ห้าสิบบาทขึ้นไปจนถึงห้าร้อยบาท (มาตรา 243) ผู้ใดกระทำชำเราเด็กหญิงอายุต่ำกว่าสิบสามขวบ ถึงหญิงนั้นจะยินยอมก็ตาม ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่สองปีไปจนถึงสิบปี และให้ปรับตั้งแต่ห้าสิบบาทขึ้นไปจนถึงห้าร้อยบาทด้วย (มาตรา 244)

3.3.2.2.1.4 ประกาศยกเลิกธรรมเนียมการคืนสินสอดของหมั้น ร.ศ.119 (พ.ศ.2443)

ประเพณีเดิมหากฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะทำการหมั้นกัน ฝ่ายชายจะนำสินสอดของหมั้นมามอบให้แก่ฝ่ายหญิง และหากสามีภรรยาต้องการจะหย่าขาดจากกัน ฝ่ายหญิงซึ่งเป็นภรรยาต้องคืนสินสอดของหมั้นแก่ชายผู้เป็นสามี ไม่ว่าจะมิบุตรด้วยกันหรือไม่ก็ตาม แต่ปัญหาที่เกิดขึ้น คือ ฝ่ายหญิงไม่สามารถคืนสินสอดของหมั้นให้แก่ชายได้ เนื่องจากตามปกติบิดามารดาหรือผู้ปกครองฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เอาสินสอดหรือของหมั้นที่ฝ่ายชายให้ไว้มาใช้เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวเอง ดังนั้น การจะบังคับให้หญิงนั้นคืนก็ไม่ต้องด้วยทำนองคลองธรรม เนื่องจากสินสอดเป็นเงินที่ฝ่ายชายจัดหามาให้พ่อแม่หญิงเป็นค่าเลี้ยงดูก็ควรจะเป็นสิทธิขาดของหญิง ไม่ควรที่ชายจะเรียกคืนเมื่อหย่าขาดจากกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเห็นความเป็นธรรมในข้อนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกำหนดเพิกถอนกฎหมายเดิมดังกล่าวข้างต้น ดังต่อไปนี้

“...พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยแต่เดิมมาเมื่อผัวเมียจะหย่าขาดจากกันด้วยประการใดประการหนึ่ง ก็มีกฎหมายบังคับให้คืนสินสอดให้แก่ชายบ้างบางคราว ไม่ให้คืนบ้างบางคราว แลส่วนของทองหมั้น ฤาของหมั้นนั้นก็ได้อินจัญญ์ไปว่าเป็นส่วนสินสอดที่ชายได้ให้แก่ฝ่ายหญิงเป็นวางประจำ ตั้งแต่นี้ต่อไปจำเพาะแต่ในเรื่องผัวเมียจะหย่ากันด้วยประการใด ๆ ก็ดี อย่าให้ฝ่ายหญิงต้องคืนสินสอดของหมั้น ฤาของหมั้นนั้นเลย หญิงจะมีบุตรก็ดีไม่มีบุตรก็ดีให้เหมือนดุจเดียวกัน แม้ว่ามีบิดามารดา ฤาผู้ปกครองฝ่ายหญิง จะได้ให้สินสอดของหมั้นคืนให้แก่ชายหญิงนั้นแล้วก็ให้นับว่าเป็นของรับไหว้ให้แก่หญิงชายนั้นแล”⁴⁴

⁴⁴ เนติบัณฑิตยสภา, กฎหมายครอบครัวมรดกเก่าและใหม่, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพิทยา, 2504), หน้า 64.

3.3.2.2.2 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีในทางเศรษฐกิจและสังคม

3.3.2.2.2.1 สิทธิเสรีภาพของสตรีในทางการศึกษา

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกระทำการอันเป็นการเปิดศักราชแห่งการพัฒนาด้วยการศึกษาอย่างแท้จริงสำหรับบุรุษและสตรี เนื่องจากพระองค์ทรงได้รับการศึกษาอบรมอย่างทันสมัย และได้ติดต่อกับชาวต่างประเทศอยู่เสมอ จึงได้ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องพัฒนาประเทศให้เจริญขึ้น จึงทรงมีพระราชดำริที่จะส่งเสริมการศึกษาของประชาชน โดยการพัฒนาการศึกษาให้แก่ประชาชน โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียน ตั้งกรมศึกษาธิการ(หรือกระทรวงธรรมการ) ซึ่งต่อมาก็กลายเป็นกระทรวงศึกษาธิการ นอกจากนี้ จากการศึกษาต่างประเทศ จึงทำให้ทรงทราบและเห็นความก้าวหน้า ทางด้านการศึกษาที่ดีของประเทศต่าง ๆ จึงทรงโปรดให้นำมาใช้เพื่อการศึกษาของไทยจะได้ดีขึ้น ในสมัยของพระองค์จึงได้มีเหตุการณ์จัดตั้งโรงเรียนขึ้นดังนี้ คือ

- พ.ศ.2411 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง นับเป็นโรงเรียนแรกที่มีขึ้นตรงตามศัพท์ "โรงเรียน" ที่เข้าใจกันในปัจจุบันนี้ แนวทางการศึกษาเน้นในด้านวิชาหนังสือและวิชาเลข เพื่อให้กุลบุตรมีความรู้ความสามารถพอที่จะเข้ารับราชการได้ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับประชาชนขึ้นเพื่อให้การเรียนการสอนมีแบบแผนที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อมหาชน แต่ก็ยังมีได้มีการส่งบุตรหลานที่เป็นหญิงเข้าเรียนในโรงเรียนเหล่านี้

- พ.ศ.2413 มิสซิส คาร์ริงตัน (Mrs.Carrington) ได้เปิดโรงเรียนอุตสาหกรรม สำหรับเด็กหญิงขึ้นที่กรุงเทพฯ ต่อมามีซิส แฮร์เลียด เอ็ม แฮร์ริส (Mrs.Harriet M.House) รับช่วงทำต่อ และสามารถหาทุนจากกลุ่มสตรีอเมริกันในรัฐนิวยอร์กมาจัดสร้างโรงเรียนประจำสตรีขึ้นที่กรุงเทพฯ⁴⁵

- พ.ศ.2414 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังและโปรดให้พระศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ช่างทอ) เป็นอาจารย์ใหญ่ แนว

⁴⁵ พรรณศรี วิชากรกุล, *วิวัฒนาการการศึกษาของหญิงไทย*, (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2499), หน้า 20 – 21.

การศึกษาของโรงเรียน คือมีจุดประสงค์ในทางหนังสือ และวิชาเลข เพื่อให้กุลบุตรมีความรู้ความสามารถพอที่จะรับราชการได้ โดยโรงเรียนที่ตั้งขึ้นนี้ต่างกับโรงเรียนแผนโบราณหรือโรงเรียนวัด เพราะมีสถานที่เล่าเรียน ซึ่งจัดไว้เฉพาะ มีฆราวาสเป็นครู และมาทำการสอนตามเวลาที่กำหนด วิชาที่สอนได้แก่ ภาษาไทยภาษาต่างประเทศ และวิชาอื่น ๆ ที่ไม่เคยมีการสอนในโรงเรียนแผนโบราณ

- พ.ศ.2417 มีการจัดตั้งโรงเรียนราษฎร์สตรีขึ้นแห่งแรก คือ "โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง" หรือ Harriet M.House's School for Girls หรือที่เรียกกันว่า โรงเรียนแฮมมโคล์ (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย และจัดเป็นโรงเรียนสตรีชั้นนำในประเทศจนถึงปัจจุบัน) เพราะโรงเรียนแห่งนี้ได้จัดตั้งขึ้นโดยคนคณะมิชชันนารีอเมริกัน โรงเรียนนี้เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2417 มีนักเรียนประจำและไปกลับ นับเป็นโรงเรียนประจำสตรีแห่งแรกในประเทศไทย นักเรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กชาวบ้านที่เดิมคณะมิชชันนารีได้สอนในบ้านของตัวเอง พอมีโรงเรียนก็นำมารวมกัน

ต่อมาเมื่อกิจการของโรงเรียนดีขึ้น ชื่อเสียงของโรงเรียนก็เริ่มเป็นที่แพร่หลาย ข้าราชการชั้นสูงและพระบรมวงศานุวงศ์ก็ได้ส่งธิดามาศึกษา เพราะเริ่มเห็นคุณค่าการศึกษาของสตรีว่ามีความสำคัญ และจำเป็นเท่ากับการศึกษาของบุรุษ จึงนับเป็นครั้งแรกที่เด็กหญิงไทยต่างชนชั้นมาเรียนร่วมกัน ไม่มีผู้ใดได้อภิสิทธิ์น้อยกว่าหรือมากกว่ากัน ทำให้สตรีไทยสมัยนั้นได้รับการอบรมตามแบบประเพณีโดยจากแฮมมโคล์ทางอ้อม วิชาที่สอน นอกจากวิชาธรรมดาต่าง ๆ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาไทย เย็บปักถักร้อย ถักนิตติ้ง โครีเชอร์ ทำครัว และศาสนาคริสต์แล้ว ยังเน้นการฝึกอบรมให้มีความคล่องแคล่วในการสมาคมอีกด้วย

- พ.ศ.2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นที่ปากคลองตลาด โดยพระราชทานนามว่า "โรงเรียนสุนันทาลัย" เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ "พระนางเรือล่ม" ต่อมาในปีพ.ศ.2447 ถูกยุบเป็นโรงเรียนราชินี และได้รับการทำนุบำรุงโดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

- พ.ศ.2431 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงพระราชดำริว่า การให้การระวังรักษาสุขภาพตามแผนใหม่นั้น เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับประชาชนเป็นอันมาก ประกอบกับขณะนั้นการผดุงครรภ์ในประเทศยังไม่มีหลักเกณฑ์การรักษา มารดาต้องเสี่ยง

ภัยในการคลอดบุตรเป็นอย่างมาก สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถจึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ตั้งการฝึกหัดวิชาแพทย์ผดุงครรภ์ขึ้น เมื่อวันที่ 12 มกราคม 2439 เรียกว่า "โรงเรียนผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล" การเรียนการสอนมีหลักสูตร 3 ปี โดยสองปีแรกเรียนทฤษฎี และปีสุดท้ายเรียนภาคปฏิบัติ

นักเรียนที่เข้ารับการศึกษามี 2 ประเภท คือ นักเรียนทุนหลวงเรียนจบต้องทำงานเกี่ยวข้องอยู่กับโรงเรียนไม่น้อยกว่า 3 ปี และนักเรียนเฉลยศักดิ์ ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่าย ค่าเล่าเรียน วิชาที่เรียนได้แก่ ฟิสิกส์ เคมี ภาษาอังกฤษ การตรวจคนไข้ และธรรมจรรยา ส่วนด้านการฝึกหัดประกอบด้วย การทำรายงาน การเย็บปักถักร้อยที่เกี่ยวข้องกับพยาบาล การประกอบอาหารให้คนเจ็บ การบีบนวด การปลูกฝี การเลี้ยงเด็ก การตรวจไข้ การพยาบาล และการประกอบการผดุงครรภ์ด้วยตนเองจนชำนาญ⁴⁶

- พ.ศ. 2440 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสตรีประเภทไปกลับขึ้น พระราชทานนามว่า "โรงเรียนเสาวภา" ซึ่งต่อมาถูกยุบรวมกับโรงเรียนสตรีแห่งแรกเพื่อให้เป็นโรงเรียนของรัฐบาลแห่งแรก ชื่อว่า "โรงเรียนบำรุงสตรีวิชา" ซึ่งรับนักเรียนที่เป็นประชาชนชนชั้นสามัญ เปิดสอนเมื่อปี พ.ศ.2444 ทั้งนี้เพราะเห็นว่าวิชาการฝีมือ การเรียน ตลอดจนการช่างต่าง ๆ เป็นคุณสมบัติของหญิง ถ้าได้รับการฝึกฝนก็จะยึดเป็นอาชีพได้ และถ้ามีความรู้ความสามารถทำกิจกรรมของตนเองได้ก็จะเป็นที่สรรเสริญ แต่ถ้าจะใช้ผู้อื่นก็จำเป็นต้องมีความรู้ด้วย จึงจะใช้คนได้ถูก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องให้หญิงศึกษาวิชาช่างสตรี

- พ.ศ.2447 สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงโรงเรียนสุนันทาลัยขึ้นใหม่ พระราชทานนามว่า "โรงเรียนราชินี" ได้เปิดเรียนเป็นปฐมฤกษ์เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2447 รับนักเรียนไปกลับและนักเรียนประจำ

เมื่อรัฐบาลได้ดำเนินการตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นหลายแห่งแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มอบหมายหน้าที่ให้แก่กรมศึกษาธิการขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการจัดตั้งโรงเรียนหลวงและกำกับดูแลโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้น และให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นอธิบดี กรมศึกษาธิการ ความคิดใหม่ในการจัดการศึกษาเป็นผลของ

⁴⁶ สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์, สตรีไทย, หน้า 75-82.

ความพยายามที่จะรักษาเอกราชของชาติและพัฒนาประเทศไปสู่ระบบใหม่ จึงวางแผนการศึกษา เพื่อ

1. ผลิตคนเข้ารับราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะพัฒนาคนเพื่อจะได้ช่วยกันรักษาบ้านเมือง ดังปรากฏในพระราชดำรัสที่ทรงแสดงในที่ประชุมนักเรียนยุโรปว่า

“เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ และประกอบกรต่าง ๆ ทั่วไปเป็นอันมาก เพื่อให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จแท้จริง และให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติ แลวิชาความรู้ แลวิชาการช่างเพื่อองฟุ้งแพรหลายเสมอเหมือนชาติอื่น การเรียนจึงเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมาก...”⁴⁷

การที่รัฐบาลมีความต้องการข้าราชการเพิ่มขึ้นเนื่องด้วยสาเหตุใหญ่ ๆ 3 ประการ คือ 1) เนื่องจากนโยบายการสร้างชาติ โดยการโยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้กลไกของรัฐขยายตัวขึ้น 2) เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อว่าประเทศไทยกำลังตกอยู่ในมรสุมของลัทธิล่าอาณานิคม ดังนั้น การสร้างข้าราชการที่พร้อมทั้งปริมาณและคุณภาพจึงจำเป็นในการที่จะทำให้ประเทศไปสู่ความเจริญ และ 3) เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจที่มีการติดต่อกับต่างชาติเพิ่มมากขึ้น จึงจำเป็นต้องปรับปรุงประเทศด้วยการตั้งหน่วยราชการใหม่ ๆ ขึ้น ผลที่ตามมา คือ ความต้องการข้าราชการที่มากขึ้น ดังนั้น การให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อพัฒนาบุคคลเป็นข้าราชการ จากประกาศเรื่อง “การเล่าเรียนของประเทศสยามเพื่อชี้แจงเกี่ยวกับความมุ่งหมายของการศึกษา” นั้น มีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงต้องการจะพัฒนาคุณภาพของประชาชนแต่ละคนเพื่อให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม

การปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งของการจัดการศึกษาในสมัยต่อมาและยังเป็นรากฐานในการพัฒนาคุณภาพของบุคคล พัฒนาสังคม และพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ทั้งใน

⁴⁷ เดช บุนนาค, “ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ.2367-พ.ศ.2459”, ใน *ชุมนุมทางวิชาการ บทเรียนจากการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา*, ภาารดี มหาจันทร์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรม, 2517), หน้า 10.

สมัยนั้นและสมัยต่อมาด้วยการปฏิรูปการศึกษาในครั้งนั้นจึงเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่สังคม และเป็น การมอบสิทธิเสรีภาพเพิ่มเติมให้แก่สตรีไทยในสมัยนั้นด้วย

2. การศึกษาเพื่อส่งเสริมด้านศาสนาและเพื่อการกลมเกลียวจิตใจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะจัดการศึกษาให้มี ส่วนกลมเกลียวจิตใจผู้รับการศึกษาให้อยู่ในธรรมของพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรง มีถึงสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรสว่า

“การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองจะต้องให้มี ขึ้น ให้มีความวิตกไปว่า เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนาจนกลายเป็นไม่มีธรรมะในใจมากขึ้น... คนไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้หน่อยก็โกงไม่ค่อยคล่องหรือ โกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้น และโกงพิสดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักขรวิธีไม่เป็นเครื่อง ฝึกหัดให้คนดีแลชั่ว เป็นแต่ได้วิธีสำหรับจะเรียนความดีชั่วได้คล่องขึ้น...”⁴⁸

3. การให้การศึกษาเพื่อฝึกฝนอาชีพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้มีประกาศเรื่อง “การเล่าเรียนของประเทศสยาม เพื่อ ชี้แจงเกี่ยวกับความมุ่งหมายของการศึกษาว่า “แท้จริงการเล่าเรียนนี้เป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความ ฉลาด ให้รู้จักประพฤติดีให้สามารถในศิลปวิชาการหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าจะวิชาและศิลปวิชาตั้งแต่เป็นครู เป็นแพทย์ตลอดจนเป็นพ่อค้าและเป็นช่าง...”⁴⁹

3.3.2.2.2 เสรีภาพในการนับถือศาสนา

คนไทยสมัยโบราณนับถือพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก ที่นับถือ ศาสนาเป็นอิสลาม ศาสนาคริสต์และศาสนาอื่นมีจำนวนน้อย ส่วนมากของผู้ที่นับถืออิสลามจะอยู่ ในดินแดนที่ติดต่อกับมลายู แต่คนไทยไม่ได้นับถือศาสนาที่กล่าวมาข้างต้นอย่างเดี่ยวเท่านั้น คน

⁴⁸ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, เป้าหมายของการศึกษา, ใน *วรรณไวทยาภรณ์*, (พระนคร : ไทยวัฒนา พานิช, 2514), หน้า 58 - 59.

⁴⁹ วุฒิชัย มูลศิลป์, “แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาของไทยจากสุโขทัยจนถึงการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475”, *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับวิชาการ*, มกราคม - มีนาคม 2519, : 216.

ไทยบางกลุ่มยังคงนับถือผีและนับถือพิธีบางอย่างของศาสนาพราหมณ์ด้วย เพราะเหตุนี้ ตามบ้านเรือนของคนไทยจึงมักจะมีศาลพระภูมิและมีศาลเจ้าพ่อทั้งในที่ชุมชนและที่ปากทางเข้าป่า ประเพณีตัดจุก ประเพณีลอยกระทงและประเพณีทำขวัญนาศ เป็นต้น ซึ่งคนไทยในสมัยโบราณนับถือพุทธศาสนาแน่นแฟ้นกว่าคนในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะความเชื่อถือคำสั่งสอนของพระภิกษุโดยปราศจากความเคลือบแคลงนั้นมีน้อยลง เนื่องจากคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เริ่มมีการศึกษาเพิ่มมากขึ้นและสามารถพิจารณาเรื่องที่พระภิกษุสั่งสอนได้ว่าน่าจะเป็นความจริงหรือเรื่องที่สมมติขึ้นเท่านั้น ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้คนไทยในสมัยนี้จึงเลือกที่จะเชื่อในสิ่งที่เป็นจริงมากขึ้น แต่ถึงอย่างไรก็ยังคงให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาเช่นเดิมไม่เปลี่ยน เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงสนับสนุนการนับถือพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ อาทิ ทรงสร้างบูรณะและปฏิสังขรณ์วัด รวมถึงการออกกฎหมายที่เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 รวมถึงการให้ความอุปถัมภ์ค้ำชูศาสนาอื่น ดังนี้⁵⁰

- ศาสนาอิสลาม ปี พ.ศ. 2445 พระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ สร้างมัสยิดใหม่ให้แก่ผู้นับถือศาสนาอิสลามนิกายซุนนี และต่อมาในปี พ.ศ. 2450 พระองค์ได้พระราชทานที่ดินที่ติดกับมัสยิดนั้นเพื่อใช้เป็นที่ตั้งสร้างโรงเรียนสำหรับกุลบุตรผู้นับถือศาสนาอิสลามด้วย

- คริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกและนิกายโปรเตสแตนต์ โดยพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะฐานะวัดบาทหลวงโรมันคาทอลิกใน กรุงสยาม ร.ศ. 128 ซึ่งอนุญาตให้พวกบาทหลวงมีสิทธิหาซื้อที่ดินสำหรับสร้างวัดและสถานที่สำหรับอบรมเผยแผ่ศาสนา นอกจากนี้พระองค์ยังได้พระราชทานสิทธิพิเศษให้แก่นักบวชในนิกายศาสนาต่าง ๆ เช่น ยกเว้นการเกณฑ์เข้ารับราชการทหาร เป็นต้น และให้สิทธิในการเข้ารับราชการแก่บุคคลทั่วไป โดยไม่คำนึงถึงลัทธิศาสนาที่นับถือ

ดังนั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนคนไทยทั้งชายและหญิงในการเลือกนับถือศาสนา และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่ตนนับถือได้โดยเสรี จึงนับเป็นเสรีภาพหนึ่งที่สตรีในรัชสมัย

⁵⁰ ดนัย ไชยโยธา, ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 225 -

ของพระองค์ที่ทรงมอบให้แก่สตรี แต่หากจะกล่าวไปแล้วเสรีภาพในการนับถือศาสนานี้ได้มีมาตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) นั่นเอง แต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ศาสนาอื่น ๆ นอกจากพุทธศาสนาได้มีการเผยแพร่มากขึ้น ทำให้มีประชาชนบางกลุ่มได้เปลี่ยนการนับถือศาสนาตามอิทธิพลที่ได้รับจากทางตะวันตกและประเทศเพื่อนบ้านนั่นเอง แต่พระองค์ก็ยังคงให้การสนับสนุนในทุก ๆ ศาสนาโดยไม่มีการปิดกั้นใด ๆ ทั้งในทางจิตใจและในทางปฏิบัติ

3.3.2.2.2.3 สิทธิเสรีภาพของสตรีในการประกอบอาชีพ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่สตรีไทยในการประกอบอาชีพอย่างเต็มที่ และเมื่อได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตกเข้ามา จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพใหม่มากขึ้น เช่น สตรีเป็นช่างถ่ายรูป เป็นนักเขียน หรือเป็นพยาบาล นอกจากนี้การขึ้นมาเป็นผู้สำเร็จราชการของสมเด็จพระบรมราชินีนั้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกของสตรีในสมัยนั้นเป็นอย่างมากทำให้มีอาชีพที่สตรีปรากฏหลากหลายขึ้น ซึ่งนับเป็นความก้าวหน้ามากในสมัยนั้น

งานที่ปรากฏขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้รวมถึงงานทางด้านสังคมสงเคราะห์เป็นครั้งแรก หลังจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยามขึ้น เป็นสภาการกุศลสำหรับจัดหาทุนซื้อยาและเครื่องเวชภัณฑ์ส่งไปบรรเทาทุกข์ทหารที่บาดเจ็บในการรบ โดยมีสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงดำรงตำแหน่งสภายิกาชิกขบวนหญิงไทยทั่วไปให้ร่วมบริจาคเงินบำรุงสภานี้โดยทั่วกัน ทำให้สตรีไทยได้มีบทบาทในด้านการรักษาพยาบาลทหารที่เจ็บป่วย ต่อมาได้ขยายกิจกรรมและได้เปลี่ยนนามใหม่ว่า "สภาภักษาตสยาม" หรือสภาภักษาตไทยในปัจจุบันนี้ นอกจากนี้จากการรบกั้นในสงครามนี้ทำให้สตรีมีบทบาทในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น เพราะในช่วงนี้เกิดพยาบาลหญิงขึ้นมากเพื่อรักษาอาการบาดเจ็บของผู้คนทั้งทหารและชาวบ้าน

นอกจากจะทรงตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีขึ้นดำรงตำแหน่งสภายิกาแห่งสภาอุณาโลมแดงแล้ว พระองค์ยังทรงมีพระมหากรุณาพระราชทานเกียรติแก่สตรีโดยเฉพาะเจ้านายฝ่ายใน ตลอดจนข้าราชการบริพารในพระราชสำนักอื่น ๆ อีก ทรงมอบภารกิจในพระราชสำนักแก่เจ้านายที่เป็นสตรีหลายท่าน เช่น ทรงมอบหมายให้พระองค์เจ้าพวงสร้อย สอางค์เป็นผู้ช่วยอธิบดี เพื่อแบ่งเบาพระราชภารกิจของ

ผู้สำเร็จราชการ ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้านิมิตร์มงคล กรมหมื่นอู่ทองเขตร์ชัตติยนาารี เป็นเลขานุการ ฝ่ายใน (Private Secretary) และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ให้ทรงทำหน้าที่ ดูแลการครัว พัสดุด ตลอดจนการเลี้ยงรับรองและการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์ เป็นต้น นอกจากนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าหญิงนภาพร เป็นอธิบดีบัญชาการใน พระบรมมหาราชวัง ซึ่งงานในพระราชสำนักนั้นประกอบด้วยภาระกิจใหญ่น้อยมากมายหลายด้าน ตั้งต้นด้วยการรักษาระเบียบปฏิบัติและขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนการจัดงานต้อนรับพระราชอาคันตุกะในโอกาสต่าง ๆ ตัดสินข้อวิวาทระหว่างสาว ๆ ขาววัง และควบคุมการตำรวจหญิง ซึ่งเรียกว่า "กรมโซลน" รวมทั้งพิจารณาความผิดของผู้ถูกกล่าวหากรณีลักลอบเล่นการพนัน และไฟ ซึ่งเกิดขึ้นบ่อย ๆ⁵¹

หรือแม้กระทั่งอาชีพที่คนทั่วไปไม่ได้ให้การยอมรับและมองว่าเป็นปัญหาของสังคม คือ "อาชีพโสเภณี" ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงยอมให้สตรีประกอบอาชีพโสเภณีได้ โดยการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติป้องกันสัญจรโลก" เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2451 กฎหมายฉบับนี้ได้กำหนดให้การตั้งโรงหญิงนครโสเภณีต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าพนักงานเสียก่อน นายโรงหญิงนครโสเภณีจะต้องยื่นขอต่ออายุใหม่ทุก ๆ สามเดือน (มาตรา 5 มาตรา 6 และมาตรา 14) อนึ่ง ผู้ที่จะเป็นหญิงนครโสเภณีจะต้องขอรับใบอนุญาต และจะต้องยื่นขอต่อใบอนุญาตใหม่ทุก ๆ สามเดือนเช่นกัน (มาตรา 15 และมาตรา 19) สำหรับหญิงที่จะประกอบอาชีพนครโสเภณีจะต้องได้รับใบอนุญาตเสียก่อน อีกทั้งต้องมีอายุเกินกว่าสิบห้าปี มีความยินยอมสมัครใจและไม่เป็นผู้ที่มีโรคติดต่อ (มาตรา 22)

3.3.2.2.4 บทบาทของสตรีในทางสังคมและการเมืองการ

ปกครอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกเหนือจากการส่งเสริมการศึกษา รวมถึงสิทธิด้านอื่น ๆ ของสตรีแล้ว พระองค์ยังคงพัฒนาการในด้านอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมสิทธิสตรีให้เพิ่มมากขึ้น โดยในด้านการเมืองการปกครองนั้น พระองค์ทรงมีพระมหากรุณา

⁵¹ คณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพสตรี สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, **สตรีไทยใน 2000 ปี**, (กรุงเทพฯ: สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, 2530), หน้า 27 – 28.

พระราชทานเกียรติแก่สตรี โดยทรงส่งเสริมสถานะภาพสตรีเป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากช่วงเสด็จประพาสยุโรป ในปีพ.ศ. 2439 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินี ขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแทนเป็นเวลาถึง 9 เดือน ทรงมีอำนาจเต็มในการบริหารราชการแผ่นดิน นับว่าเป็นผู้สำเร็จราชการหญิงคนแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งก้าวเข้ามามีบทบาทเท่าเทียมกับชาย ทรงปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยพระปรีชาสามารถและทรงรับผิดชอบเป็นอย่างดี และยังทรงดำรงตำแหน่งสถานายกสภาภาษาไทย ตั้งแต่สมัยนั้นยังเป็น "สภาอุณาโลมแดง" เป็นเวลา 20 กว่าปีโดยต่อเนื่อง นับว่าเป็นผู้สำเร็จราชการคนแรกที่เป็นหญิงซึ่งก้าวเข้ามามีบทบาททางการบริหารบ้านเมืองอย่างเท่าเทียมกับชาย

3.3.2.2.2.5 สิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

ในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นให้แก่ประชาชนเช่นเดียวกับพระบิดา รัชสมัยของพระองค์ได้มีการจัดพิมพ์หนังสือพิมพ์ใหม่ราว 50 ฉบับ เป็นภาษาอังกฤษราว 6 ฉบับ นอกนั้นเป็นภาษาไทย หนังสือข่าวภาษาไทยมีกว่า 10 ฉบับ คือ หนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา หนังสือพิมพ์ วชิรญาณ หนังสือพิมพ์สุทยาลังการ หนังสือพิมพ์เหตุแสงอรุณ หนังสือสยามประเพณี ลัทธิวิทยา หนังสือตุลยวิภาคพจนกิจ หนังสือทวิปัญญา หนังสือพิมพ์ประตู่ใหม่ และหนังสือพิมพ์วิทยากรยณ์ นอกจากนี้ในยุครัชกาลที่ 5 นี้ยังเป็นยุคของนิทานกลอน จึงมีโรงพิมพ์นิทานกลอนเป็นจำนวนมากกว่าโรงพิมพ์อื่น ๆ⁵²

การแสดงความคิดเห็นของประชาชนทั้งชายและหญิงปรากฏออกในรูปของการเขียนหนังสือต่าง ๆ โดยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรีได้เรียกร้องสิทธิสตรีเพิ่มขึ้น เพื่อให้สังคมรับรู้โดยการออกวารสารชื่อ "กุลสตรี" ขึ้นมา โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อเผยแพร่ความรู้โดยเฉพาะงานบ้านงานเรือนแก่ผู้หญิง แต่ขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้มีการส่งเสริมโรงเรียนสำหรับผู้หญิงให้มากขึ้น โดยการเสนอว่าการที่สังคมมองว่าผู้ชายมีหน้าที่เป็น "ธงไชย" ในการหาเลี้ยงภรรยาและบุตร ส่วนผู้หญิงมีหน้าที่เป็นพนักงาน "ประวัตรชายและประพฤติตามกิริยาชายซึ่งเปนใจ" จาริตเหล่านี้ถือว่ามีฝ่ายหญิงยอมเสียเปรียบ สตรีซึ่งเป็นแม่เรือนเปรียบเสมือน "แม่ทัพปกครองรักษาค่ายใหญ่ อันสามีมเหมือนทหารเอกหรือปลัดทัพสำหรับ

⁵² ชัย เรื่องศิลป์ , ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2353 – 2453 ด้านสังคม, หน้า 326 - 333.

คุมทหารออกรบโดยคำแนะนำของแม่ทัพ" เพราะฉะนั้นจึงมีความจำเป็นที่สตรีจำเป็นต้องมีการศึกษา เพื่อไม่ให้ตกเป็นคนโง่เขลา ความเดือดร้อนก็จะได้ไม่ตกแก่สามีที่ภรรยาไม่มีการศึกษา กระแสการเรียกร้องของผู้หญิงในขณะนี้ ทำให้กรมหมื่นไชนนาทเรนทร ผู้รับผิดชอบในเรื่องการศึกษา ทรงแสดงความคิดเห็นว่าผู้หญิงควรมีโอกาสได้เล่าเรียนสูงเท่ากับชาย แต่ต้องไม่เรียนวิชาที่เป็นอาชีพของชาย โดยเฉพาะในเรื่องการบริหารปกครองประเทศนั้นมิใช่เรื่องของหญิง⁵³ นอกจากนี้เรื่องการเรียกร้องสิทธิทางการศึกษาแล้ว หญิงไทยสมัยนั้นยังเรียกร้องให้มีการออกกฎหมายผังผัดเดียวเมียเดียว พวกเธอชี้ให้เห็นว่า ระบบหลายเมียทำให้เกิดปัญหาสังคมหลายอย่าง เช่น ทำให้ภรรยาเดิมถูกทอดทิ้ง เกิดความลำบากทางการเงิน ที่สำคัญคือจำนวนโสเภณีเด็กเพิ่มขึ้น

3.3.2.2.3 เทียนวรรณนักต่อสู้เพื่อสิทธิสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เทียนวรรณถือเป็นพลเรือนคนแรกที่ลุกขึ้นต่อสู้เพื่อสิทธิสตรี และเสนอความคิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ โดยเสนอให้มีการจัดตั้งรัฐสภา และเรียกร้องความเสมอภาคของมนุษย์ ดังนี้

1. ต่อสู้เพื่อสนับสนุน "สิทธิทางการศึกษาของสตรี" โดยการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับส่งเสริมความรู้สตรี ตามที่ท่านได้เคยกล่าวไว้ว่า

"ถ้าประเทศสยามเรา รัฐบาลตั้งใจประดับประดาของผู้หญิงให้รุ่งเรืองด้วยวิชาความรู้ขึ้น จนผู้หญิงมีความรู้เท่าบุรุษได้ พวกผู้หญิงไพร่พลเมืองและหญิงผู้ดีมีตระกูลก็จะพากันเปลี่ยนแปลงไปตาม ๆ กัน ทั่วทั้งประเทศ แม้ไม่ทั่วก็คงมากคน"⁵⁴

2. ต่อสู้เพื่อส่งเสริมการออกกฎหมายครอบครัวให้เป็นระบบผังผัดเดียวเมียเดียว

⁵³ เลิศชาย ศิริชัย, "บทบาทหญิงชายกับการพัฒนา : บนเส้นทางขบวนการประชาสังคม," ใน ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมืองอนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล บรรณาธิการ (นครปฐม : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542).

⁵⁴ สุนทร ณ รั้งษ์, ชีวิตไทยหลายรส (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2509), หน้า 211.

เทียนวรรณเห็นว่าการให้หญิงมีการศึกษาย่อมเป็นผลดีแก่ชาย ในฐานะที่เป็นหัวหน้าครอบครัว เพราะหญิงที่มีความรู้นอกจากจะช่วยอบรมลูกหลานให้เป็นคนดี ซึ่งจะเป็นกำลังอันสำคัญของบ้านเมืองแล้ว ยังช่วยส่งเสริมการประกอบอาชีพของสามีให้รุ่งเรืองด้วย ผิดกับประเทศที่บ้านเมืองที่เต็มไปด้วยผู้หญิงที่โง่เขลาเกียจคร้านไร้ซึ่งการศึกษา

เทียนวรรณไม่เห็นด้วยกับระบบการมีภรรยาหลายคน เขากล่าว โจมตีว่า “การมีเมียมาก ส่อให้เห็นความฉิบหายแห่งโลหิต และก่อการแสวงหาทรัพย์ผิด ๆ ถูก ๆ เพราะเหตุว่าเมียงามรู้หลักปรนนิบัติพอใจสามี และอาจทำให้สามีแปรปรวนไปจากความตั้งใจได้ เป็นแน่แท้ และทั้งจะก่อการวิวาทในระหว่างเมียเดิมและเมียใหม่ด้วย จำเป็นสามีต้องจัดการให้พอเพียง ... จึงเป็นมูลเหตุมิให้ตั้งอยู่ในความยุติธรรมได้ ... มีเมียคนเดียวดี ไม่มีห่วงมากโลหิตน้อย”⁵⁵

แม้ว่าความเห็นเรื่องระบบการมีภรรยาหลายคนของเทียนวรรณจะมุ่งเพื่อผลประโยชน์ของสังคมเป็นส่วนรวม หรือของผู้ชายมากกว่า แต่ก็ก็เป็นคุณแก่สตรีเป็นอย่างมากในเวลาต่อมา ตามที่เทียนวรรณได้เสนอข้อเรียกร้องให้มีการจัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขขนบธรรมเนียมให้ทันสมัยไว้ในหนังสือว่าด้วยความฝันละเมอแต่มีไซนอนหลับ⁵⁶ โดยมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับสตรี ดังนี้

1. จะให้มีกฎหมายให้ชายมีภรรยาคนเดียว ประสงค์จะตัดโลหิตในการไม่มีประโชชน์แก่ราชการให้น้อยลง
2. จะตั้งโรงเรียนฝึกสอนนารี ให้รอบรู้สรรพวิทยา ให้เหมือนที่บุรุษเรียนรู้ และให้รอบรู้ในการปฏิบัติการเรือน สามีและเลี้ยงลูก
3. ให้มีกฎหมายสำหรับบำรุงทหารบกและทหารเรือ คือ ถ้าแม่หญิงคนใดเป็นภรรยาทหาร ถ้ามีครรภ์ตั้งแต่ 3 เดือนขึ้นไปแล้ว, จะให้เบี้ยเลี้ยงครรภ์ เดือนละ 1 บาท ถ้าคลอดแล้วเป็นหญิงให้ 6 สลึง เป็นชายให้ 2 บาท กว่าเด็กจะได้ 10 ขวบ, อายุถึง 10 ขวบแล้ว จะให้

⁵⁵ สงบ สุริยินทร์, เทียนวรรณ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: สุริยินทร์, 2510), หน้า 6/15.

⁵⁶ ดุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5 วันที่ 16, 23 ธันวาคม และ 1 มกราคม ร.ศ. 123 (แผ่นที่ 179, 180 และ 181)

เขาฝึกหัดเป็นทหารในโรงเรียนทหาร ถ้าเป็นหญิงก็ให้ฝึกหัดวิชาเย็บปักถักร้อยกรอง เป็นต้น, ถ้าอายุกว่า 10 ขวบจะได้เบี้ยเลี้ยงส่วนตัวตามวิชาต่างหาก, เมื่ออายุ 15 ปีแล้ว ไม่รับราชการก็ไม่ได้รับเงินเดือน, รับราชการก็ได้รับเงินเดือนตามวุฒิแห่งตน, ในบุตรหมู่ทหารจะไปได้สามี่เป็นพลเรือน บุตรก็ต้องเป็นหมู่ทหาร แม้ว่าหญิงมิใช่หมู่ทหาร แต่ได้สามี่เป็นทหาร บุตรก็ต้องตามบิดาเป็นทหาร ถ้ามีคดีต่อทหาร ศาลทหารควรชำระ ถ้าทหารเป็นจำเลย ศาลทหารควรพิจารณา, ถ้าพลเรือนเป็นจำเลย ทหารต้องไปว่าที่ศาลสถิตยุติธรรม

เทียนวรรณพยายามเสนอให้ยกฐานะของสตรีขึ้นมาโดยการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพให้แก่สตรีทั้งในด้านการกฎหมาย การเรียกร้องให้มีระบบกฎหมายผัวเดียวเมียเดียว เพื่อลดโทษให้น้อยลง และการพยายามผลักดันให้สตรีได้รับสิทธิในการศึกษาที่เสมอภาคกับชาย กล่าวคือ ให้สตรีได้รับการศึกษาอย่างที่บุรุษศึกษา หลังจากการพยายามทุ่มเทของเขา ต่อมาปรากฏว่าเกิดการรวมตัวกันของกลุ่มสตรีเพื่อที่จะเรียกร้องสิทธิเสรีภาพบางอย่างของผู้หญิงที่แสดงออกทางหนังสือชื่อ "กุลสตรี" เป็นต้น

3.3.2.3 สรุปพัฒนาการของสิทธิเสรีภาพสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับรองสิทธิและเสรีภาพสตรีในสมัยของพระองค์เพิ่มมากขึ้นกว่าในรัชสมัยพระบิดาของพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โดยพระองค์ได้ปฏิรูปประเทศทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม กฎหมาย เพื่อเผชิญหน้ากับภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยม ซึ่งการปฏิรูปดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อสตรีในสังคมไทย โดยแนวทางการปฏิรูปทางสังคมและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังต่อไปนี้

1. ทรงประกาศยกเลิกระบบไพร่และระบบทาส เพื่อให้ไพร่และทาสมีอิสระในการใช้เวลา กำลัง และความคิดของตนไปในทางที่ตนสมัคร อีกทั้งเป็นการยกฐานะของบุคคลให้เท่าเทียมกันโดยเฉพาะการยกเลิกระบบทาสที่เป็นสถานะที่ต่ำต้อยที่สุดในสังคมให้เป็นบุคคลสามัญชนเช่นราษฎรอื่น ๆ ทั่วไปเพื่อให้ได้รับสิทธิและเสรีภาพอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน นับเป็นการปฏิรูปเพื่อให้ประชาชนทั้งชายและหญิงได้รับสิทธิและเสรีภาพตามแนวอารยประเทศทางตะวันตกทั้งหลาย

2. ทรงปรับปรุงระบบกฎหมายให้ทันสมัยขึ้นเพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพของประชาชน ได้แก่การจัดทำประมวลกฎหมายอาญาเพื่อยกเลิกการใช้จารีตนครบาล และเปลี่ยนวิธีการสืบพยานแบบใหม่ ทำให้เนื้อหาของกฎหมายที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายนี้มีบทบัญญัติที่คุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของสตรีมากขึ้น โดยการกำหนดโทษในทางอาญาแก่ผู้ที่กระทำผิดต่อสตรี เช่น การทำร้ายร่างกาย หรือการข่มขืนกระทำชำเราโดยที่หญิงมิได้ยินยอม เป็นต้น

3. ทรงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายหญิงเพื่อให้ทันสมัยและพระองค์ยังโปรดเกล้าให้ปรับปรุงการไว้ผมและการแต่งกายของสตรีให้เป็นไปตามสากลนิยม ทำให้สตรีไทยที่เคยถูกมองว่าไม่มีอารยธรรมเพราะการมองรูปธรรมภายนอก คือ มองจากการแต่งกายของคนในสังคมปรับเปลี่ยนเป็นสตรีที่มีอารยธรรมเพิ่มมากขึ้น ไม่เป็นคนป่าอีกต่อไป

4. การเลิกประเพณีหมอบคลานเวลาเข้าเฝ้าฯ จากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงอนุญาตให้ชาวต่างประเทศถวายคำนับแทนการหมอบกราบเวลาเข้าเฝ้าฯ เป็นการไม่ยุติธรรมแก่เจ้านายและข้าราชการไทย ดังนั้นในรัชสมัยของพระองค์จึงโปรดให้ยกเลิกธรรมเนียมการหมอบคลานเวลาเข้าเฝ้าฯ โดยทรงเปลี่ยนมาเป็นนั่งเก้าอี้หรือยืนเฝ้าแทน

การรับรองสิทธิและเสรีภาพของสตรีในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศไทยในเวลานั้นจะเป็นผู้ดำริเพื่อริเริ่มการปฏิรูปประเทศและเพิ่มการรับรองสิทธิเสรีภาพให้แก่สตรีแล้ว ในสมัยนี้ยังมีนักต่อสู้เพื่อสิทธิสตรีอีก ซึ่งก็คือ “เทียนวรรณ” นับเป็นพลเรือนคนแรกที่ลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิเสรีภาพให้แก่สตรีโดยเรียกร้องให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับส่งเสริมความรู้สตรี และเรียกร้องให้มีระบบกฎหมายครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียวที่แสดงออกโดยการให้สิทธิในการแสดงความคิดเห็นของกลุ่มสตรี

นอกจากการปฏิรูปทางด้านสังคมตามข้างต้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชทานสิทธิและเสรีภาพให้แก่สตรีทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ และในรูปของตัวบทกฎหมายดังนี้

1. สิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการแก้ไขกฎหมายในส่วนของทรัพย์สินมรดกใหม่อีกครั้งหนึ่ง นอกเหนือจากที่พระบิดาของพระองค์ได้แก้ไขในส่วนของการแบ่งทรัพย์สินมรดกซึ่งเป็นสินเดิมให้แก่

บุตรของผู้ตายก่อนแบ่งให้แก่ญาติพี่น้องของผู้ตาย(ซึ่งเป็นชาย) โดยการแก้ไขกฎหมายเพื่อให้สตรี ซึ่งเป็นภรรยาที่มีสิทธิในทรัพย์สินมรดกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อนำไปสู่ระบบครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว คือการแก้ไขเพื่อให้ภรรยาทั้งหลายได้รับมรดกของสามีที่ตายลง โดยกำหนดให้ภรรยาหลวงมีสิทธิได้รับมรดกมากกว่าอนุภรรยาถึงหนึ่งเท่าตัว ส่วนทรัพย์สินอีกสองส่วนที่เหลือก็แบ่งให้แก่ญาติพี่น้องของฝ่ายชายผู้ซึ่งเป็นสามีไป อย่างไรก็ตามกฎหมายลักษณะมรดกที่แก้ไขในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงเป็นกฎหมายที่รับรองสิทธิของสตรีออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่ ชั้นสูงและชั้นสามัญหรือทาส เพราะกฎหมายฉบับนี้ถูกประกาศใช้ก่อนที่จะมีการยกเลิกระบบทาส ทำให้สตรีที่เป็นทาสไม่อาจจะถือครองทรัพย์สินมรดกได้ เพราะทาสไม่มีสิทธิได้รับทรัพย์สินมรดกเลยแต่ยังคงได้รับการปลดปล่อยตัวเพื่อให้เป็นอิสระแม้จะมีหรือไม่มีบุตรกับสามีที่ตายลงก็ยังคงได้รับสิทธิเพื่อความเป็นไทของภรรยาทาส

นอกจากกฎหมายลักษณะมรดกที่สะท้อนภาพการได้รับสิทธิของสตรีในการถือครองหรือได้รับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ สตรียังได้รับสิทธิในทรัพย์สินเพิ่มขึ้นอีกกรณีหนึ่ง ซึ่งได้แก่การที่สตรีผู้ซึ่งเป็นภรรยาไม่จำเป็นต้องส่งคืนซึ่งสินสอดและของหมั้นแก่ฝ่ายชายผู้เป็นสามี ไม่ว่าจะมียุตรด้วยกันหรือไม่ก็ตาม เพราะสินสอดของหมั้นเป็นทรัพย์สินที่ฝ่ายชายนำมามอบให้แก่ฝ่ายหญิงแล้วก็ยอมเป็นกรรมสิทธิ์ของฝ่ายหญิงที่จะนำไปใช้อย่างไรก็ได้ ดังนั้นหากต้องนำมาคืนตามกฎหมายเก่าแล้ว สินสอดของหมั้นก็ยอมไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของฝ่ายหญิงอย่างแท้จริง ดังนั้นเมื่อได้ให้แก่ฝ่ายหญิงแล้วจึงไม่ควรจะมาเรียกคืน

2. เสรีภาพในความรัก ตามที่กล่าวไว้แล้วว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงมอบสิทธิในการเลือกคู่ครองให้แก่สตรีทั้งสามัญชนและชนชั้นสูงที่ถูกถวายตัวเข้ามาให้หูลลาออกได้ อย่างไรก็ตามสิทธิในการเลือกคู่ครองนี้ก็มิได้เปิดโอกาสให้แก่คนต่างชาติต่างศาสนา เนื่องจากมีกฎหมายที่จำกัดการใช้สิทธิและเสรีภาพในส่วนนี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตนเอง ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเทศในกรุงสยามขึ้นเพื่อให้สตรีไทยได้รับเสรีภาพในด้านความรัก เพื่อให้สอดคล้องกับการปฏิรูปประเทศที่เปิดรับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาพร้อม ๆ กับการเปิดประเทศให้คนต่างชาติต่างศาสนาเข้ามาติดต่อในประเทศไทย การที่ชายและหญิงจะพบรักกันได้จึงไม่ใช่เรื่องแปลกจึงเป็นสาเหตุให้พระองค์ทรงออกกฎหมายดังกล่าว

3. สิทธิมนุษยชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์ทรงยอมรับและส่งเสริมสิทธิในความเป็นมนุษย์ให้แก่สตรีในสมัยของพระองค์ด้วยการประกาศใช้ประมวลกฎหมายที่มีโทษในทางอาญา เพื่อลงโทษผู้กระทำผิดทั้งต่อเด็กและสตรีในเรื่องการข่มขืนล่วงประเวณี

4. สิทธิและเสรีภาพด้านการศึกษาของสตรี รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกระทำการอันเป็นการเปิดศักราชแห่งการพัฒนาด้วยการศึกษาอย่างแท้จริงสำหรับบุรุษและสตรี และทรงส่งเสริมการศึกษาของประชาชน โดยการพัฒนาการศึกษาให้แก่ประชาชนด้วยการจัดตั้งโรงเรียนต่าง ๆ ขึ้นมา และมีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้น เพื่อให้การศึกษาอบรมเฉพาะสตรี นอกจากนั้นยังทรงตั้งกรมศึกษาธิการ(หรือกระทรวงธรรมการ) ซึ่งต่อมาก็กลายเป็นกระทรวงศึกษาธิการ การส่งเสริมการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีขึ้นเพื่อ

- ผลิตข้าราชการให้มากขึ้นให้ทันต่อนโยบายการสร้างชาติที่โยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง
- เพื่อส่งเสริมศาสนาเพื่อการกลมเกลียวจิตใจของผู้รับการศึกษาให้ตั้งอยู่แต่ในธรรม และ
- เพื่อฝึกฝนตนเองให้หาเลี้ยงชีพได้อย่างมีศักยภาพ ไม่ว่าจะป็นอาชีพหมอครู พ่อค้าหรือช่างก็ตาม

5. เสรีภาพในการนับถือศาสนา พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ของไทย ทรงมอบเสรีภาพในการนับถือศาสนาให้แก่ราษฎร ตามที่กล่าวมาแล้วว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีขั้นนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาอื่น ๆ รวมถึงยังมีชาวต่างชาติที่มีความเชื่อและนับถือศาสนาที่ต่างกันออกไป เช่น ในประเทศเพื่อนบ้านก็นับถือศาสนาพุทธ พราหมณ์ หรืออิสลาม ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงทรงให้ความอุปถัมภ์ค้ำชูศาสนาอื่น ๆ ในประเทศไทยเช่นเดียวกับพระบิดาของพระองค์ด้วยการบริจาคพระราชทรัพย์เพื่อสร้างมัสยิดใหม่หรือการอนุญาตให้ชาวคริสต์มีสิทธิซื้อที่ดินในประเทศไทยสำหรับสร้างวัดและสร้างสถานที่เผยแพร่ศาสนา

6. สิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพและบทบาทของสตรีในด้านการเมืองการปกครอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่สตรีไทยในการประกอบอาชีพอย่างเต็มที่ และเมื่อได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตกเข้ามาจึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพใหม่มากขึ้น เช่น สตรีเป็นช่างถ่ายภาพ เป็นนักเขียน หรือเป็นพยาบาล ในสมัยรัชกาลที่ 5 สตรียังได้เข้าไปมีบทบาทในการปกครองบ้านเมือง พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินี ขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลา 9 เดือน เพื่อให้ปกครองประเทศในช่วงที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรป นอกจากนั้นสตรียังได้รับสิทธิในทางสังคมสงเคราะห์โดยการให้ความช่วยเหลือสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยามซึ่งเป็นสภาการกุศลสำหรับจัดหาทุนซื้อยาและเครื่องเวชภัณฑ์ส่งไปบรรเทาทุกข์ทหารที่บาดเจ็บในการรบ

ส่วนอาชีพรับราชการในพระราชสำนักนั้น สตรีในรัชสมัยของพระองค์ก็ได้รับบทบาทที่มากขึ้น เพราะพระองค์ทรงมอบภารกิจในพระราชสำนักแก่เจ้านายที่เป็นสตรีหลายท่าน อาทิ การให้ดำรงในตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี เพื่อแบ่งเบาพระราชภารกิจของผู้สำเร็จราชการ หรือตำแหน่งเลขานุการฝ่ายใน (Private Secretary) เป็นต้น

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบเสรีภาพในการประกอบอาชีพให้แก่สตรีเป็นอย่างมากนั้น ทำให้ในสมัยของพระองค์มีอาชีพ "โสเภณี" เกิดขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นอาชีพที่ถูกต้องตามกฎหมาย เนื่องจากผู้ที่จะเป็นหญิงนครโสเภณีจะต้องขอรับใบอนุญาตและจะต้องยื่นขอต่อใบอนุญาตใหม่ตามพระราชบัญญัติป้องกันสัญจรโลก และกฎหมายยังได้จำกัดหญิงซึ่งจะมาทำอาชีพนี้ไว้ว่าต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 15 ปี พร้อมกับต้องมีความยินยอมที่จะมาทำไม่ใช่เพราะโดนบังคับ จากอาชีพโสเภณีที่กฎหมายเปิดกว้างให้สตรีได้ทำมาหากินนั้น คงจะเป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่าในยุคนี้สตรีได้รับเสรีภาพในการประกอบอาชีพอย่างกว้างขวางนั่นเอง และจะมีการจำกัดสิทธิเสรีภาพนี้ไว้เพื่อความเหมาะสมและจำเป็นเท่านั้น เช่น การกำหนดอายุของหญิงที่จะทำอาชีพโสเภณีไว้ เป็นต้น

7. เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของสตรี ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรีได้แสดงความคิดเห็นผ่านการเรียกร้องสิทธิสตรี เพราะในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้สตรีได้เรียกร้องสิทธิสตรีเพิ่มขึ้น ผ่านทางวารสารชื่อ "กุลสตรี" โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อเผยแพร่ความรู้โดยเฉพาะงานบ้านงานเรือนแก่ผู้หญิง แต่ขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้มีการส่งเสริมโรงเรียนสำหรับผู้หญิงให้มากขึ้น นอกจากนี้เรื่องการเรียกร้องสิทธิทางการ

ศึกษาแล้ว หญิงไทยสมัยนั้นยังเรียกร่องให้มีการออกกฎหมายฝัวเดียวเมียเดียว พวกเขาชี้ให้เห็นว่า ระบบหลายเมียทำให้เกิดปัญหาสังคมหลายอย่าง เช่น ทำให้ภรรยาเดิมถูกทอดทิ้ง เกิดความลำบากทางการเงิน ที่สำคัญคือจำนวนโสเภณีเด็กเพิ่มขึ้น

3.3.3 สิทธิและเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6)

3.3.3.1 การปฏิรูปสังคมเพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพของสตรีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6)

การปฏิรูปสังคมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเน้นที่การปรับเปลี่ยนสภาพของสังคมเพื่อให้พร้อมรับกับระบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การปฏิรูปสังคมในรัชสมัยของพระองค์เพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพหรือเพื่อส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของสตรีให้เพิ่มมากขึ้นมีดังนี้

3.3.3.1.1 การปฏิรูปเพื่อรองรับระบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มทดลองการปกครองแบบประชาธิปไตย ด้วยการจัดตั้ง “ดุสิตธานี” เมืองสมมุติขึ้นในบริเวณพระราชวังดุสิต หลังจากพระที่นั่งอนันตสมาคมเมื่อปี พ.ศ. 2461 โดยทรงแบ่งเขตการปกครองออกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้านตามลักษณะการปกครองท้องถิ่น โดยแบ่งพื้นที่สร้างเป็นสถานที่ทำการรัฐบาล วัดวาอารามและหมู่บ้าน บ้านเรือนราษฎร พร้อมทั้งตัดถนนหนทางและแม่น้ำลำคลอง ตลอดจนไฟฟ้า ประปา ให้สมกับบ้านเรือนที่สร้างขึ้นตามผังที่ถูกต้องจริง ๆ และให้ประชาชนเข้าไปอยู่ในเขตดุสิตธานี

การจัดระเบียบการปกครองภายในนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราธรรมนูญการปกครองดุสิตธานีขึ้น (เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461) ซึ่งธรรมนูญนี้ได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งคณะสภานคราภิบาลจากตัวแทนราษฎร (คณะเศรษฐบุรุษ) ขึ้นมาทำหน้าที่ปกครองดุสิตธานี มีหน้าที่ดูแลจัดการธานีในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการคมนาคม การรักษาพยาบาล การจัดเก็บภาษีอากร และการค้าส่งและซื้อความต่าง ๆ ของรัฐบาลต่อประชาชน การปกครองในดุสิตธานีนี้เพื่อวางรากฐานในระบอบประชาธิปไตยพร้อมกันนี้ได้จัดให้มีการเลือกตั้งขึ้นเพื่อทดลองก่อนที่จะเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงในอนาคตต่อไปด้วย

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงพระราชนิพนธ์บทความเพื่อส่งเสริมระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอีกทางหนึ่ง ได้แก่ บทความชุด "A Siam Miscellany" ที่พิมพ์ใน "Siam Observer" แสดงพระทรรศนะธรรมราชาประชาธิปไตยของพระองค์ท่าน ภายใต้พระนามแฝง "อัศวพาหุ" ทรงชี้ให้เห็นว่า ความเป็นเสรีนิยมมิได้หมายความว่าถึงอิสระที่จะทำอะไรก็ได้ แต่มันหมายถึงเสรีภาพของมนุษย์ผู้มีมันสมอง" ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของระบบประชาธิปไตยที่ว่าประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพในตัวเองตามหลักการของกฎหมายธรรมชาติและกฎหมายบ้านเมืองแต่ไม่สามารถจะใช้สิทธิและเสรีภาพนั้นได้อย่างอิสระโดยไม่เคารพถึงสิทธิและเสรีภาพของคนอื่น

3.3.3.1.2 การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายสตรี

การแต่งกายของสตรีไทยนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังจากเสด็จประพาสยุโรปคราวแรก ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามชาวตะวันตกเป็นอันมาก ครั้นมาในราวตอนกลางสมัยรัชกาลที่ 6 สตรีไทยริเริ่มนิยมการไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวย หรือไว้ผมบ๊อบแบบชาวตะวันตก ได้เริ่มนุ่งผ้าซิ่นเป็นผ้าถุงแทนโจงกระเบน พระองค์ได้โปรดให้สตรีในพระราชสำนักของพระองค์แต่งกายตามแบบดังกล่าวนี้ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2463

หลักฐานที่ปรากฏอีกอย่างหนึ่งในเรื่องการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรี คือ บทความที่รามจิตติเขียนขึ้น ซึ่งแสดงความเห็นเรื่องหญิงไว้ผมยาวไว้ในเครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี โดยทรงส่งเสริมให้หญิงไทยไว้ผมยาว เพราะเคยเห็นแต่เงาะป่าเท่านั้นที่ไว้ผมสั้น แม้แต่หญิงชาวอาฟริกาที่ผมหยิกก็ยังจัดการปั้นผมให้สูง ตกแต่งด้วยดอกหญ้าดอกไม้ไม้และปักปิ่นและภาภรณ์ต่าง ๆ เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทรงเห็นด้วยเนื่องจากได้ยินชาวต่างประเทศกล่าวกันว่าเป็นเรื่องประหลาดที่หญิงไทยตัดผมสั้นและกล่าวว่าหญิงไทยค้ำหน้าสวยแต่ตัดผมสั้นจึงทำให้น่าเกลียด อีกประการหนึ่งการที่หญิงกินหมากพินด้าเป็นที่ตำหนิติเตียนจากชาวต่างประเทศมาช้านานแล้ว ดังนั้นการที่ชายไทยบางกลุ่มมีความเห็นว่าการตัดผมสั้นและการกินหมากพินด้าเป็นเครื่องแสดงความสุภาพแห่งหญิงนี้เป็นความคิดของคนสมองเก่า⁵⁷

⁵⁷ สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์, เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2535), หน้า 6-7.

ดังนั้น การที่พระองค์ทรงสนับสนุนให้เปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรีเพื่อยกระดับของสตรีให้เท่าเทียมบ้านเมืองที่เจริญแล้วนับเป็นการส่งเสริมให้สตรีได้มีบทบาทในด้านสังคมอีกทางหนึ่ง

3.3.3.2 การจำแนกประเภทของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6)

3.3.3.2.1 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

กฎหมายที่ตราขึ้นใช้บังคับเพื่อให้สิทธิเสรีภาพแก่สตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่

3.3.3.2.1.1 พระราชบัญญัตินามสกุล พ.ศ. 2456

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นประโยชน์ของการมีนามสกุลตามคตินิยมของประเทศตะวันตก เพื่อสร้างความสามัคคีผูกพันรักใคร่กันระหว่างผู้ร่วมสกุล ทั้งยังเป็นเครื่องเตือนใจให้เพียรประพฤติแต่สิ่งดีงาม เพื่อรักษาเกียรติและศักดิ์ศรีของสกุลไว้ จึงโปรดให้ตราพระราชบัญญัตินามสกุลขึ้นเมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2455 เริ่มประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2456 โดยการบัญญัติให้หญิงที่สมรสแล้วใช้นามสกุลสามี แต่สามารถให้ชื่อตัวและชื่อสกุลเดิมของตนเองได้ ส่วนการใช้นามสกุลตามบิดานั้น ถ้าบุตรคนใดไม่มีบิดาจะสามารถใช้นามสกุลตามมารดาได้ หญิงคนใดที่ไม่มีบิดาสืบสกุลได้ ให้ใช้นามสกุลตามชายที่เป็นญาติสนิทสืบสายโลหิตหรือชายที่เป็นญาติห่างถัดไปแล้วแต่กรณี ดังนี้

มาตรา ๖ "หญิงใด ทำการสมรสมีสามีแล้ว ให้ใช้ชื่อสกุลของสามี และคงใช้ชื่อตัว และชื่อสกุลเดิมของตนได้"

กฎหมายฉบับนี้ มีผู้ตีความ เป็นสองความหมาย ความหมายหนึ่งบอกว่า ผู้หญิงที่สมรสแล้ว จะต้องเปลี่ยนเป็น ชื่อสกุลสามี เท่านั้น หากต้องการใช้ชื่อสกุลเดิม ควรวงเล็บไว้ข้างท้าย ส่วนอีกความหมายหนึ่งบอกว่า กฎหมายฉบับนี้เปิดโอกาสให้หญิงที่สมรสแล้ว สามารถใช้ชื่อสกุลเดิมได้ เพื่อเป็นการบอกเทือกเถาเหล่ากอของหญิงนั้น ว่ามาจากสกุลใด ตามกฎหมายนี้แม้จะดูเป็นการให้สิทธิแก่ชายมากกว่าหญิงในการสืบสกุลทางสายบิดานั้น แต่ก็มีกรณีที่ยกเว้นให้สืบเชื้อสายทางมารดาได้เช่นกัน ในกรณีที่ไม่มีบิดา นับได้ว่าเป็นการยกสถานะของสิทธิเสรีภาพของสตรีให้มีบทบาทในทางสังคมเพิ่มขึ้น

3.3.3.2.1.2 กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการ

ในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า “...ผู้มีหน้าที่รับราชการในกระทรวง แลกรมในพระราชสำนักนั้น ย่อมเป็นผู้ที่ปฏิบัติราชการอยู่ในหน้าที่ใกล้ชิดพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะเป็นผู้ที่ดีไม่เป็นที่ทรงรังเกียจ แลทั้งเป็นผู้ที่ประพฤติดีมาจากริ ไม่ควรที่จะให้มีผู้ติฉินนินทาได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชุบเลี้ยงตั้งแต่งคนที่ไม่ดีไว้ในที่ใกล้ชิดพระองค์ ซึ่งถ้าแม้มีผู้กล่าวได้เช่นนี้ก็ย่อมเป็นที่ทรงรำคาญพระราชหฤทัย ทั้งอาจที่จะมีผลให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ด้วย ... ในเรื่องการสมพาสแห่งคนในสมัยนี้ ทรงสังเกตเห็นว่าดูเป็นไปโดยอาการอันล่าช้าอ่อน ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ใคร่เลือกหญิงที่เรียบร้อยแท้จริง ชายหนุ่มมักพอใจสมจรด้วยหญิงแพศยาหาเลี้ยงชีพโดยทางบำเรอกามคุณ แลมักเข้าใจไปว่าการสมจรเช่นนี้ เป็นของควรนิยม เพราะคล้ายคลึงกับแบบแผนแห่งยุโรปประเทศ ซึ่งเป็นความเข้าใจเอาเองโดยพอใจใครให้เป็นเช่นนั้น แลการมีภรรยาแต่งงานสมรสอย่างโบราณ ประเพณีมักถือกันว่า เป็นของพ้นสมัยเสียแล้ว แม้ใครประพฤติก็ได้ชื่อว่าคนภูมิเกาคำคร่ำ หรือโง่งงเต่าปูปลาไม่รู้จักประเพณีนิยมอย่างสมัยใหม่ ดังนี้ เป็นต้น”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระราชหฤทัยในข้อนี้ชัดเจนอยู่ จึงได้ทรงพระอุตสาหะพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ข้าราชการในพระราชสำนักอยู่เนือง ๆ ในเรื่องจรรยาแลความประพฤติอันควรแก่ราชเสวก และทรงพระราชดำริว่าการประพฤติผิดพระราชนิยมในข้อใด ๆ ก็ไม่สำคัญเท่าในข้อที่เกี่ยวด้วยการมีครอบครัว เพราะหญิงดีย่อมเป็นศรีแก่ชาย แต่หญิงร้ายย่อมนำความพินาศฉิบหายมาสู่ผู้ที่สมพาสหาเสนียดัจฉัยไร้อย่างใดเสมอเหมือนได้โดยยาก เพราะฉะนั้นจึงทรงพระราชดำริว่าเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องทรงกวดขันเรื่องครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักให้ยิ่งขึ้น เพื่อมิให้เป็นที่ติฉินนินทาแห่งผู้อื่นได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก เมื่อ พ.ศ. 2457 เริ่มใช้กฎนี้ตั้งแต่วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2457 โดยมุ่งให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุขแห่งข้าราชการบริพาร และเป็นการยกฐานะของภรรยาให้ปรากฏชัดขึ้น ดังนี้⁵⁸

⁵⁸ พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, มีนาคม 2507, หน้า 276 – 302.

1. บรรดาข้าราชการผู้ที่อยู่ในกฎนี้ เฉพาะผู้ที่รับราชการประจำเท่านั้น ไม่รวมถึงผู้เป็นกองหนุนหรือนอกราชการหรือซึ่งได้ย้ายไปรับราชการอยู่ในกระทรวงทบวงการอื่น ข้าราชการเหล่านี้ต้องไปลงทะเบียนครอบครัวแลเคหสถาน ซึ่งต้องระบุถึงชื่อนามสกุล ยศบรรดาศักดิ์ นามภรรยา นามบุตร รวมถึงเคหสถานที่อยู่ และหากมีการเปลี่ยนแปลงก็ต้องแจ้งการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย กล่าวคือ

- ภรรยาหรือบุตรถึงมรณภาพ

- หย่ากับภรรยาตามกฎหมาย หรือไม่หย่าแต่แยกเคหะสถาน

กัน

- ย้ายเคหสถาน

2. การรับจดทะเบียนครอบครัวก็ดี หรือเคหสถานก็ดี มีเกณฑ์อันเจ้าพนักงานจะต้องปฏิบัติดังต่อไปนี้

2.1 ภรรยา คือ หญิงที่ได้กระทำการแต่งงานสมรสตามประเพณีเมือง หรือที่ชายเลี้ยงดูโดยให้อยู่ร่วมเคหสถานแลยกย่องเชิดหน้าชูตาโดยเปิดเผย เพราะฉะนั้นห้ามมิให้รับจดทะเบียนหญิงนครโสเภณี หรือหญิงแพศยา หรือหญิงซึ่งชายสมจรด้วยเป็นครั้งคราวนั้น เป็นอันขาด อนึ่ง หญิงที่ชายสมจรอยู่ด้วยโดยอาการที่เรียกว่าเป็น “เมียลับ” คือไม่ออกหน้าแลมิได้อยู่ร่วมเคหสถานกัน ห้ามมิให้รับลงทะเบียนเป็นภรรยาเป็นอันขาด

2.2 เคหสถาน คือ ที่อันสำนักอาศัยเป็นหลักแหล่งแน่นอน อันจะเป็นที่ซึ่งสารพัดแลนัการจะไปตามข้าราชการผู้เจ้าของนั้นได้ในเมื่อมีราชการ หรือจะนับว่าเป็นเคหสถานไม่ได้ นอกจากที่จะได้รับอนุญาตพิเศษจากผู้บังคับบัญชาสูงสุดให้ถือเช่นนั้น

3. บรรดาข้าราชการที่อยู่ในกฎนี้ ต้องขออนุญาตให้มีครอบครัวและเคหสถานจากผู้บังคับบัญชาสูงสุดในกรมของตนก่อน จึงจะมีได้

ต่อมาได้มีประกาศกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก (เพิ่มเติม) อีก 2 ฉบับ โดยในฉบับที่สองได้ประกาศใช้ในพ.ศ.2458⁵⁹ ประกาศเพื่อกวัดขั้นความประพฤติของข้าราชการในพระราชสำนักให้ตั้งงามในที่ทุกสถาน โดยกำหนดให้ข้าราชการในพระราชสำนักจะทำการโฆษณาประกาศข้อความอย่างใด ๆ ต่อสาธารณชน ต้องขออนุญาตต่อผู้บังคับบัญชาก่อนจึงจะนำความนั้นไปโฆษณาได้ ส่วนประกาศกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก (ครั้งที่สาม) ประกาศใช้เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2460⁶⁰ สรุปลสาระสำคัญได้ดังนี้

มาตรา 1 บุตรอันเกิดแต่หญิง ที่ชายสมจรด้วยเป็นครั้งเป็นคราว หรือหญิงที่ชายสมจรด้วยโดยอาการที่เรียกว่าเมียลับก็ตาม ถ้าความไม่ปรากฏว่าหญิงที่เป็นมารดานั้นได้สมจรปะปนด้วยชายอื่น เด็กที่เกิดมาเป็นบุตรของชายผู้นั้นโดยแท้แล้ว ให้ชายผู้เป็นบิดามีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูบำรุงรักษาให้กินอยู่รุ่งร่มแลเล่าเรียนตามสมควรแก่ฐานานุรูปจนกว่าเด็กนั้นจะมีอายุครบ 16 ปี

มาตรา 2 การเลี้ยงดูดังกล่าวในมาตรา 1 นั้น ชายผู้เป็นบิดาจะรับตัวเด็กมาเลี้ยงดูเสียเองก็ได้ หรือจะให้มารดาปกครองเลี้ยงดูไว้ก็ได้ แล้วแต่ความตกลงและเพื่อประโยชน์แก่เด็กเป็นประมาณ

ถ้าเด็กต้องอยู่กับมารดาแล้ว ให้ชายผู้เป็นบิดาออกเงินค่าเลี้ยงดูให้ตามควรแก่ฐานานุรูป (แต่อย่างไรก็ดีมารดาของเด็กหรือผู้ปกครองจะเรียกค่าเลี้ยงดูเกินกว่า 1 ใน 4 ของเงินเดือนไม่ได้)

โดยรวมแล้วประกาศกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก นับว่าเป็นกฎหมายที่บังคับให้ข้าราชการที่เป็นชายต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีแต่เดิมที่เคยมีมา ซึ่งเป็นการให้เกียรติแก่สตรีผู้ซึ่งจะมาเป็นภรรยาต่อไป เพราะการแจ้งให้ผู้บังคับบัญชาทราบถึงชีวิตส่วนตัว รวมถึงเรื่องการแต่งงาน การหย่าร้างต่าง ๆ นับเป็นการประกาศให้คนทั่วไปทราบว่าข้าราชการผู้นั้นได้ยอมรับสตรีผู้นั้นเป็นภรรยาอย่างเปิดเผยแล้ว แม้หญิงนั้นจะ

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 303 – 304.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 305 – 306.

มิใช่ภรรยาที่เปิดเผยหรือเป็นเมียลับก็ตาม กฎหมายก็บังคับให้สามีผู้ซึ่งเป็นข้าราชการผู้นั้นต้องรับเด็กที่เกิดจากเมียลับไว้เป็นบุตรที่ต้องดูแลและให้การศึกษาเล่าเรียนไปจนกว่าบุตรจะโต เพื่อป้องกันปัญหาเด็กไม่มีพ่อซึ่งจะเป็นภาระแก่สังคมและเป็นการช่วยเหลือแบ่งเบาภาระให้แก่สตรีผู้ซึ่งเป็นแม่ไม่ให้อาศัยชีวิตรที่ลำบากเพื่อเลี้ยงตัวเองและบุตร ถึงแม้กฎหมายนี้จะบังคับใช้เฉพาะข้าราชการเท่านั้น แต่เนื่องจากในอดีตอาชีพข้าราชการเป็นอาชีพที่เป็นเกียรติ เป็นอาชีพที่คนทั่วไปใฝ่ฝันที่อยากจะทำงานรับใช้ประเทศชาติ ดังนั้น การที่กฎหมายนี้ออกมาใช้บังคับกับข้าราชการก็น่าที่จะเป็นแบบอย่างให้กับคนทั่วไปได้เช่นกัน

3.3.3.2.1.3 ร่างพระราชบัญญัติลักษณะจดทะเบียน

ครอบครัว

กระแสอารยธรรมตะวันตกเริ่มมีบทบาทต่อประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น ในด้านของกฎหมายครอบครัวประเทศตะวันตกมีการใช้กฎหมายในระบบผัวเดียวเมียเดียว ดังนั้น เพื่อไม่ให้ประเทศตะวันตกหยิบยกมาเป็นข้อโจมตีว่าประเทศไทยไม่พัฒนาจึงได้มีการจัดทำร่างประกาศ “พระราชบัญญัติลักษณะจดทะเบียนครอบครัว”⁶¹ ซึ่งกล่าวถึงการจดทะเบียนคนเกิด คนตาย และการสมรส มีสาระสำคัญ ดังนี้

1. การสมรสจะถูกต้องตามกฎหมายเมื่อจดทะเบียนสมรสแล้วเท่านั้น (มาตรา 25)
2. การจดทะเบียนสมรสชายต้องมีอายุครบ 17 ปี ส่วนหญิงต้องมีอายุครบ 15 ปีบริบูรณ์ และทั้งสองฝ่ายต้องไม่ได้เป็นญาติร่วมสายโลหิต และไม่เป็นคนจิตไม่ปกติ (มาตรา 26)
3. บุตรที่เกิดจากภรรยาที่จดทะเบียน มีอำนาจโดยธรรมที่จะได้รับมรดกของบิดา (มาตรา 36) ส่วนลูกลับนั้น เมื่อบิดายอมรับเป็นลูกจริงแล้วก็มีสิทธิในมรดกเช่นเดียวกัน (มาตรา 38)

⁶¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6 ย.2/6 เรื่อง พระราชบัญญัติจดทะเบียนครอบครัว.

4. เมื่อถูกลับถูกรับรองแล้ว มารดาของเด็กสามารถยื่นฟ้องต่อศาลขอค่าเลี้ยงดูได้ (มาตรา 39)

5. การหย่าให้เป็นไปตามความยินยอมของทั้งสองฝ่าย และโดยคำพิพากษาของศาลเท่านั้น (มาตรา 42) และการหย่าต้องจดทะเบียนหย่า (มาตรา 43)

ตามพระราชบัญญัติลักษณะจตุรเปียรครอบครัวนี้ ชายสามารถจดทะเบียนสมรสได้หลายครั้ง แม้ว่าก่อนจดทะเบียนฝ่ายชายได้ปฏิญาณว่าจะเลี้ยงดูภรรยาคนเดียว แต่เมื่อไปจดทะเบียนใหม่ ปฏิญาณที่มีต่อภรรยาคนแรกก็เป็นโมฆะ เพราะขัดต่อธรรมเนียมและรัฐนิติ แม้จะมีการโต้เถียงในประเด็นต่าง ๆ หลากหลายเรื่อง แต่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็มิได้ถูกประกาศใช้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) แต่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ถูกนำมาพิจารณาต่อในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) แทนซึ่งได้จะกล่าวต่อไปในหัวข้อ 3.3.4 ต่อไป

3.3.3.2.1.4 พระราชกฤษฎีกาใช้คำนำหน้านามสตรีและเด็ก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปสังคมไทยให้ทันสมัยยิ่งขึ้น สืบเนื่องจากการยกเลิกระบบไพร่และทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแต่เดิมนั้นคำนำหน้านามสตรีไทย ใช้คำว่า "อาแดง" ครั้นมาถึงรัชสมัยของพระองค์จึงทรงดำริว่าคำนำหน้านามสตรีซึ่งใช้เรียกกันอยู่ในบัดนี้ยังไม่มีความเป็นแน่นอน จึงใช้สืบสนกันไปไม่เป็นระเบียบ จึงทรงพระราชดำริเพื่อจะให้คำนำนามสตรีมีระเบียบเป็นหลักฐาน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชกฤษฎีกาใช้คำนำหน้านามสตรี ตราเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2460 โดยกำหนดให้ผู้ที่ยังโสดอยู่ใช้คำนำหน้าว่า "นางสาว" ผู้ที่มีสามีแล้วให้ใช้ คำว่า "นาง" ส่วนคำนำหน้านามสตรีที่มีบรรดาศักดิ์ "คุณหญิง" และ "ท่านผู้หญิง" ต่อมาพระองค์ทรงกำหนดคำนำหน้านามเด็ก คือ "เด็กชาย" และ "เด็กหญิง" ขึ้นด้วย

อย่างไรก็ตามต่อมาในปี 2464 พระองค์ก็ทรงยกเลิกพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยคำนำนามเด็ก เพราะกฎหมายฉบับนี้ไม่ได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ตรงกันข้ามกลับเป็นเครื่องทำให้เปลืองเวลาและความคิดของข้าแผ่นดิน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยคำนำนามเด็ก พ.ศ.2464 นั้นเสีย⁶²

การกำหนดค่านำหน้านามของสตรีและเด็กนี้เมื่อพิจารณาแต่เพียงผิวเผินนั้น ดูเหมือนว่าจะเป็นกฎหมายที่จำกัดสิทธิเสรีภาพของสตรี เพราะกำหนดให้แต่เพียงสตรีที่ต้องเปลี่ยนค่านำหน้านาม แต่เมื่อพิจารณาโดยทอ้งแท้แล้วจะพบว่า การกำหนดค่านำหน้านามของสตรีและเด็กนี้เพื่อให้บ้านเมืองมีระเบียบ และถือเป็นการคุ้มครองสตรีเพราะหากสตรีที่แต่งงานแล้วกฎหมายบังคับให้เปลี่ยนค่านำหน้านามและนามสกุลเพื่อบอกให้แก่สังคมให้รับทราบว่าสตรีผู้นั้นแต่งงานกับผู้ใด เพราะในสมัยก่อนผู้ชายนิยมมีภรรยาหลายคนทำให้เกิดปัญหาเรื่องการแบ่งทรัพย์สินสมบัติ โดยเฉพาะสินสมรส ดังนั้นเพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าว การออกกฎหมายเช่นนี้จึงถือเป็นการคุ้มครองสิทธิของสตรีในช่วงเวลาดังกล่าว

3.3.3.2.1.5 อนุสัญญาระหว่างประเทศเรื่องปราคการค้าหญิงและเด็ก พ.ศ.2465

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงการค้าหญิงสาวไว้ว่า “เนื่องมาจากประเพณีอันชั่วร้ายซึ่งให้ชื่อว่าการแต่งงานกัน โดยธรรมดาโลกกับความไม่รับผิดชอบแห่งบิดามารดา รวมสองประการนี้บันดาลให้มีการค้าขายขึ้นอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่น่าละอายอย่างยิ่ง คือ การค้าหญิงสาว แม้กฎหมายก็ไม่สามารถกำจัดได้”⁶² พิจารณาได้ว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่สตรีมาก ทำให้ต่อมาในเวลาใกล้เคียงกันได้มีอนุสัญญาระหว่างประเทศเรื่องปราคการค้าหญิงและเด็ก ค.ศ.1921 (พ.ศ.2464) ทำให้ไทยได้รับรองอนุสัญญาระหว่างประเทศฉบับนี้ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2465 แต่กฎหมายฉบับนี้ก็ยังไม่มีผลบังคับใช้ในรัชสมัยของพระองค์ ต่อมาในปี พ.ศ.2471 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ไทยจึงได้ออกกฎหมายเรื่องการค้าหญิงและเด็กหญิง เพื่อตอบสนองเจตนารมณ์ของอนุสัญญาปราคการค้าหญิงและเด็กฉบับดังกล่าว

⁶² เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตุรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 34 พ.ศ. 2464, หน้า 393 – 394.

⁶³ ประยูทธ สิทธิพิณธ์, พระมหาธีรราชเจ้า, (กรุงเทพ : สยาม, 2515), หน้า 494.

3.3.3.2.2 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีในทางเศรษฐกิจและสังคม

3.3.3.2.2.1 สิทธิเสรีภาพของสตรีในทางการศึกษา

สังคมไทยได้มีการปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาทางด้านสติปัญญาของคนไทยอย่างต่อเนื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาแห่งชาติเช่นกัน จึงทรงพยายามส่งเสริมการศึกษาทุกวิถีทางไม่ว่าการศึกษาของหญิงหรือชาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบสิทธิทางการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยทั่วไปเพิ่มมากขึ้น นอกจากจะทรงจัดตั้งโรงเรียนเพื่อให้การศึกษาชั้นพื้นฐานแก่สตรีแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนเพื่อให้ความรู้ในทางนาฏศิลป์และการดนตรีสำหรับสอนกุลบุตรให้มีความรู้ในทางนาฏศิลป์และดนตรี⁶⁴ ตั้งโรงเรียนพาณิชยกรรม โรงเรียนเพาะช่าง และโรงเรียนการฝึกหัดครูฝึกกรรมชั้นประถมขึ้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานให้ประกาศใช้กฎหมายที่เกี่ยวกับการให้สิทธิทางการศึกษาแก่สตรี ดังนี้

3.3.3.2.2.1.1 ประกาศใช้โครงการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2456 และโครงการศึกษา พ.ศ.2458⁶⁵

ในปีพ.ศ.2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดแปลงโครงการศึกษาให้เหมาะแก่การงานที่เจริญขึ้นและเหมาะแก่เวลา ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาทั้งปวงให้กำหนดชื่อเป็น 2 ประการ คือ

⁶⁴ ข้อมูลจากเว็บไซต์ http://www.geocities.com/m6_7_mp/new_page_51.htm เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 18 มกราคม 2551.

⁶⁵ ประพัฒน์ ตริณรงค์, ชีวิตและงานของอัสวพาหุ (พระมหาธีรราชเจ้า), (พระนคร: วัฒนาพานิช, 2506), หน้า 521 - 554.

- สามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้สามัญ ซึ่งคนควรจะรู้ทุกคน เช่น วิชาเลข สอนกิริยามารยาท เป็นต้น

- วิสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้พิเศษ ซึ่งบุคคลพึงเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ไม่จำเป็นต้องเรียนให้รู้ทุกอย่างทุกคน เช่น การศึกษากฎหมาย การศึกษาแพทย์ พยาบาล เป็นต้น

2. การศึกษาทั้งหมดให้แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ

- การศึกษาภาคบังคับ ได้แก่ ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาที่ทุกคนควรมีไว้เป็นพื้น เพื่อให้รู้ผิดชอบชั่วดี เพื่อให้เป็นพลเมืองดี และให้สามารถทำการหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะของตนได้ เรียกว่า "ภาคประถมศึกษา"

- การศึกษาภาคพิเศษ ได้แก่ ความรู้ฝ่ายสามัญศึกษาที่เหนือจากนั้นขึ้นไป อันไม่จำเป็นที่คนจะต้องรู้เหมือนกันทุกคน ซึ่งเรียกว่า "มัธยมศึกษา" และ "วิสามัญศึกษา" ที่กว่านั้นขึ้นไป อันไม่จำเป็นที่คนจะต้องรู้เหมือนกันทุกคน ซึ่งเรียกว่า "อุดมศึกษา" เป็นวิชาความรู้ที่ไม่บังคับ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น นับเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาเพิ่มเติม โดยโปรดให้ปรับปรุงและขยายกิจการโรงเรียนมหาดเล็กที่ได้ตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 5 ให้ยกฐานะขึ้นเป็น "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" และต่อมาในปี พ.ศ. 2459 ให้ยกฐานะจากโรงเรียนเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งนับเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของเมืองไทยที่สังกัดกระทรวงธรรมการ การจัดตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นมา สตรีจึงได้มีโอกาสเข้าศึกษาในชั้นอุดมศึกษาเท่าเทียมกับชาย เป็นผลทำให้สตรีมีโอกาสเข้ารับใช้ประเทศชาติได้มากขึ้น หลังจากนั้นอีก 2 ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงแผนการศึกษาของชาติอีกครั้งหนึ่ง พ.ศ. 2458 ซึ่งได้แก้ไขเพิ่มเติมจากโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 แผนการศึกษาที่แก้ไขนี้ได้จัดการศึกษาของชายและหญิงแตกต่างกัน เช่น ในส่วนการเรียนมัธยมวิสามัญชั้นต่ำ สำหรับนักเรียนชายที่เรียนประถมศึกษาจบ 5 ปีแล้ว ยอมให้เรียนวิสามัญชั้นต่ำ แต่ถ้าเป็นนักเรียนหญิง ยอมให้เรียนเปลี่ยนชั้นได้แต่เมื่อจบประถมปีที่ 3 ไปขึ้นฝ่ายมัธยมวิสามัญชั้นต่ำ เป็นต้น

พร้อมกันนี้ในรัชสมัยของพระองค์ได้ปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนฝึกหัดครูหญิง ซึ่งขาดแคลนมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูหญิงขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้การศึกษาโดยรับทุน หากภายหลังจบการศึกษาแล้วจะได้กลับไปรับราชการที่ท้องถิ่นที่สตรีมีภูมิลำเนาอยู่

3.3.3.2.2.1.2 การตราพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

เมื่อปีพ.ศ. 2461 ได้ตราพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ เพื่อควบคุมให้อยู่ในความเป็นระเบียบเรียบร้อยอันดี และดำเนินการสอนตามหลักสูตร ดังที่โรงเรียนประเภทอื่น ๆ ปฏิบัติกันอยู่

3.3.3.2.2.1.3 การตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา

พุทธศักราช 2464

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น เพื่อให้การศึกษาภาคบังคับแก่เด็กไทยทุกคนที่เข้าเกณฑ์ตามที่กฎหมายกำหนด ซึ่งนับเป็นการให้เสรีภาพทางการศึกษาแก่สตรีมาก เนื่องจากการให้การศึกษาแก่สตรีซึ่งยังเป็นเด็กเพื่อวางพื้นฐานการพัฒนาประเทศ และพัฒนาบ้านเมืองเป็นผลให้สตรีได้รับความรู้เพิ่มเติมขึ้นและเป็นการขยายโอกาสในด้านอาชีพให้สตรีมีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพต่างๆ เพิ่มมากขึ้นนั่นเอง โดยรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชบัญญัติประถมศึกษา มีดังนี้⁶⁶

1. "เด็ก" หมายความว่า ทั้งเด็กชายและหญิง
2. การศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลเป็นการให้เปล่า คือ ไม่เรียกค่าสอนจากเด็กที่มาเรียน (มาตรา 4)
3. กำหนดอายุของเด็กที่จะต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งได้แก่ เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจนอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ แต่สำหรับบางอำเภอและตำบลด้วยเหตุเฉพาะท้องถิ่น เขตอายุ 7 ปีที่ว่านี้อาจจะขยับขึ้น

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 564 – 585.

เป็น 8 ปี หรือ 10 ปีได้ ตามที่กระทรวงศึกษาธิการจะได้ชี้แจงเวลาเรียนในปีหนึ่งต้องไม่น้อยกว่า 320 เวลา (หรือ 800 ชั่วโมง) (มาตรา 5)

4. เมื่อเด็กคนใดอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์แต่ยังอ่านและเขียนภาษาไทยไม่ได้พอสมควร ต้องเขียนเขตที่บังคับให้เรียนอยู่ในโรงเรียนออกไปอีกจนกว่าเด็กคนนั้นจะอ่าน และเขียนภาษาไทยได้พอสมควร ยกเสียแต่เด็กที่บกพร่องในส่วนกำลังความคิดซึ่งเห็นได้ว่าจะเรียนให้ถึงฐานะดังนั้นไม่ได้ (มาตรา 7)

5. หากบิดามารดาของเด็กไม่ปฏิบัติตามกฎหมายโดยการส่งบุตรเข้าโรงเรียนนั้นจะต้องได้รับโทษทางอาญา ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ลักษณะที่ 6 วิธีพิจารณาและลงโทษ

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา นับว่าเป็นผลดีแก่การศึกษาของสตรีไทย เพราะผู้ปกครองจะต้องส่งเด็กหญิงเข้าโรงเรียน ทำให้มีจำนวนหญิงเข้าเรียนในโรงเรียนเพิ่มมากขึ้น ระดับการศึกษาของสตรีไทยก็ได้ดีขึ้นตามไปด้วย การเปิดโอกาสให้หญิงและชายมีการศึกษาเท่าเทียมกัน นับว่าเป็นการปลดปล่อยสตรีจากการที่มีภาระหน้าที่เพียงแม่บ้านเลี้ยงดูบุตรและสามี สตรีเริ่มมีบทบาทสำคัญในการประกอบวิชาชีพต่าง ๆ ในระยะต่อมา เช่น สามารถเป็นครู พยาบาล และแพทย์ เป็นต้น⁶⁷

3.3.3.2.2 เสรีภาพในการนับถือศาสนา

เพื่อเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอาราธนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ทรงเป็นแม่กองชำระคัมภีร์อรรถกถา แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้จัดพิมพ์อรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก พระราชทานในพระราชอาณาจักร 200 ชุด กับพระราชทานนานาประเทศอีก 400 ชุด เป็นผลให้สะดวกในการศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นอันมาก บางคัมภีร์ถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

⁶⁷ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ, สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 129.

พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเกี่ยวกับธรรมะไว้เป็นอันมาก ทั้งปาฐกถาเทศนาบทธวดมนต์ บทความสั้น ๆ และโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เช่น พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เทศนาเสือป่าประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรมและธรรมาธรรมะสงคราม เป็นต้น รวมถึงทรง พระราชนิพนธ์แปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น มงคลสูตร ที่นิยมมาจนถึงทุกวันนี้

สำหรับการบำรุงศาสนาด้านวัดถุนั้น แม้จะไม่โปรดให้สร้างวัด แต่ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ อยู่ตลอดรัชกาล วัดที่สำคัญที่โปรดให้บูรณะ ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนฯ วัดบวรนิเวศ วัดมหาธาตุ วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี และวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นต้น นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระแก้วมรกตน้อย และพระนิโรธคันทราย ตลอดจนโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระยืนปางห้ามสมุทร และพระราชทานนามใหม่ว่า "พระร่วงโรจนฤทธิ์ศรีอินทราทิตย์ธรรมโมภาสมหาวิชารุทธราช ปุชนียบพิตร" ประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารโถงด้านหน้าองค์พระปฐมเจดีย์

ในด้านกฎหมายที่ทรงตราขึ้นใช้บังคับในรัชสมัยของพระองค์ ที่เกี่ยวกับการบำรุงศาสนาอื่น ๆ นอกจากพุทธศาสนา ได้แก่ พระราชบัญญัติ ว่าด้วยที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่โรมันคาทอลิกมิสซังในกรุงสยาม พ.ศ.๒๔๕๗⁶⁸ ความว่า

“มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ด้วยโรมันคาทอลิกมิสซังในกรุงสยามได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามแต่ก่อน ๆ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินให้คฤสตั้ง คนผู้ถือศาสนาโรมันคาทอลิก ซึ่งอยู่ในบังคับฝ่ายสยามได้สร้างวัดสร้างเรือนอยู่เป็นหมู่เป็นเหล่าด้วยกันหลายแห่ง ไม่มีคนถือศาสนาอื่นเข้าไปอยู่ปะปนกันแล้ว การต่อมาภายหลังหลักฐานที่เป็นพยานของการที่อยู่เป็นหมู่เป็นเหล่ากันนี้มีเป็นหนังสือบ้าง เปนแต่อาไศรยคำเล่าสืบ ๆ กันมา แลที่อยู่ที้นั้นบ้าง เกิดยุ่งขึ้นจนเป็นข้อเถียงกันในเรื่องที่ว่ากำหนดเขตที่ว่าจะมีเพียงไร แลกรรมสิทธิ์ในที่ของพวกนั้นจะมีอย่างไร

⁶⁸ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตุราวัฒน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 27 กฎหมาย พ.ศ.2457, (พิมพ์ครั้งที่ 1, 2476), หน้า 180 - 188.

แลด้วยเหตุว่า โรมันคาทอลิก มิสซัง ในกรุงสยาม ได้ขอพระราชทานพระกรุณาบารมี เพื่อที่จะมีพระบรมราชวินิจฉัย ในคำร้องครั้งสุดท้ายของโรมันคาทอลิก มิสซัง แล้วมีพระราชบัญญัติ พระราชทานแก่โรมันคาทอลิก มิสซัง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องที่ดิน ซึ่งพวกคนวัดบาทหลวงตั้งอยู่ในที่ ๕ แห่งเหล่านี้ คือ หมู่บ้านวัดบาทหลวง เรียกว่า ชัง ฟรางซัว ซาเวีย (บ้านญวนเก่า) ๑ หมู่บ้านวัดบาทหลวงเรียก อิมมาคเล กองเซบซัง (บ้านเขมรเก่า) ๑ รวม ๒ แห่งนี้อยู่ในตำบลสามเสน หมู่บ้านที่วัดบาทหลวงเรียกว่า ชังตะคริว (บ้านกุฎีจีนฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา) ๑ หมู่บ้านวัดบาทหลวงเรียกว่า โรแซร์ (ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้คลองผดุงกรุงเกษม) ๑ กับหมู่บ้านใต้ป้อมปากลัด ๑"

เนื้อหาของพระราชบัญญัติฉบับนี้มีขึ้นเพื่อพระราชทานที่ดินในประเทศไทยให้แก่ศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก เพื่อประกอบประโยชน์ทางด้านศาสนา และเพื่อเป็นที่อยู่ของมิชชันนารีต่างๆ การพระราชทานที่ดินของพระองค์นี้จึงนับเป็นการส่งเสริมเสรีภาพในการนับถือศาสนาให้แก่ประชาชนชาวไทยทั้งหญิงและชายให้สามารถเลือกที่จะนับถือพุทธศาสนาหรือคริสต์ศาสนา หรือแม้แต่ศาสนาอื่น ๆ ก็ได้เช่นเดียวกัน

3.3.3.2.3 สิทธิเสรีภาพของสตรีในการประกอบอาชีพ

เสรีภาพด้านการประกอบอาชีพในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ก็เช่นเดียวกับรัชสมัยที่ผ่านมา กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาได้ทรงพระราชทานเสรีภาพด้านการทำงานให้แก่สตรีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้สตรีนิยมประกอบอาชีพครุอย่างแพร่หลาย เนื่องจากในรัชสมัยนี้ได้มีการคัดเลือกเด็กหญิงที่มีความรู้และสมัครใจเรียนวิชาครู ประกอบกับมีใจรักจะทำอาชีพครูมารับทุนเล่าเรียน เมื่อจบการศึกษาจะต้องรับราชการครูเพื่อชดใช้ทุนที่ได้รับ และได้รับเงินเดือน ๆ ละ 30 บาท และหากจบการศึกษาฝึกหัดครูประถมได้เงินเดือน 45 บาท

รัชสมัยนี้เป็นช่วงที่หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพมากที่สุดสมัยหนึ่ง โดยเฉพาะในระยะต้นรัชสมัย การทำหนังสือพิมพ์เป็นที่ยอมรับว่าเป็นอาชีพที่สำคัญและเป็นที่น่าสนใจของประชาชน⁶⁹ ดังนั้นอาชีพของสตรีที่เกิดขึ้นในช่วงนี้จึงเน้นไปที่อาชีพนักเขียน

นักหนังสือพิมพ์บ้างก็เป็นนักเขียน หรือเป็นบรรณาธิการของหนังสือ นอกจากอาชีพด้านการเขียน หรือทางสื่อสารมวลชนแล้ว ในรัชสมัยนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ยังทรงพระราชทานให้ ประกาศพระราชบัญญัติทนายความ⁷⁰ ในปีพ.ศ. 2457 เพื่อควบคุมทนายความทั้งในด้าน คุณสมบัติ และความประพฤติให้อยู่ในมรรยาที่ดีงามเป็นอันเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ในกฎหมายที่ ควบคุมทนายความนี้ไม่ได้เปิดโอกาสให้เฉพาะเพศชายเท่านั้น ตรงกันข้ามอาชีพทนายความกลับ เปิดโอกาสให้บัณฑิตทั้งหญิงและชายประกอบอาชีพนี้ได้ไม่ว่าจะเป็นทนายความชั้นหนึ่งหรือชั้น สองหากมีวุฒิการศึกษาและมีความรู้ความสามารถในการแก้ต่างคดี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตรา พระราชบัญญัติไว้มีใจความสำคัญ ดังนี้

1. ทนายความทั้งหลายแบ่งออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่ชั้นที่ 1 คือ ผู้สอบไล่วิชากฎหมาย ได้รับประกาศนียบัตรเป็นเนติบัณฑิตฯ และชั้นที่ 2 ทนายความซึ่งอธิบดีผู้ พิพากษาศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ จะได้ให้สอบสวนคุณวุฒิความรู้ความชำนาญแล้ว เห็นว่าสมควร จะทำหน้าที่ทนายความได้ (มาตรา 3)

2. โบอนุญาตทนายความมีอายุเพียง 1 ปี ดังนั้นผู้ที่เป็ นทนายความต้องขอเปลี่ยนทุกปีเพื่อจะได้ไม่ขาดจากระบบทะเบียน (มาตรา 7)

3. ความผิดดังต่อไปนี้ทำให้ถูกลบชื่อออกจากทะเบียน ทนายความได้ (มาตรา 9) คือ

- เมื่อทนายความคนใดมีพิรุณผิดฐานฉ้อประสินลูกความ ถ้า ประพฤติไม่สมควรแก่นาที่แห่งทนายความ ถ้าเอาความเท็จมาแก้ลงศาลให้ชักหลงไป เพื่อให้ศาล นั้นออกคำสั่งคำสั่งบังคับซึ่งทนายนั้นรู้้อยู่แก้ไขเป็นคำสั่งผิด ถ้าเปนการไม่สมควรก็ดี

⁶⁹ นงเยาว์ จิตตะปุตตะ, "บทบาทของหนังสือพิมพ์ที่มีต่อการเมืองการปกครองในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน การเมือง – การปกครองสมัยใหม่: รวมงานวิจัยทาง ประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์, หน้า 146, อ้างถึงใน ภาวดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, (อมรรกา รพิมพ์, 2526), หน้า 181.

⁷⁰ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตวรรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 27 กฎหมาย พ.ศ.2457, หน้า 435 – 441.

- เมื่อทนายความคนใดไปถูกความยุ่งส่งเสริมให้เขาฟ้องร้องกรณีอันหามูลมิได้ให้รกรงศาล ฤารับเป็นทนายว่าแก้ต่างโดยวิธีสัญญาจะเอาส่วนแบ่งเป็นเงินหรือทรัพย์สินที่เป็นมูลพิพาท

- เมื่อทนายความคนใดเป็นใจโดยตรงหรือทางอ้อมเพื่อปลุกพยานเท็จ หรือปกปิดซ่อนงำอำพรางพยานหลักฐาน หรือให้กำนันหรือสัญญาจะให้สินบนแก่เจ้าพนักงาน

- เมื่อทนายคนใดมีพิรุณโดยสถานอื่นอันเป็นความประพฤตินอกมรรยาทแห่งทนายความผู้มีอาชีพอยู่ในสัจธรรมสุจริต

3.3.3.2.2.4 บทบาทของสตรีในทางสังคมและการเมืองการ

ปกครอง

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรียังคงไม่ได้รับสิทธิทางการเมืองการปกครอง มีเพียงสตรีชั้นสูงเท่านั้นที่เข้ามามีบทบาทในด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งได้แก่พระบรมราชินีนาถแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) รวมถึงสตรีชั้นสูงที่รับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ในพระราชวัง แต่สตรีสามัญชนทั่วไปยังไม่ได้รับสิทธิและเสรีภาพในการเมืองการปกครองเต็มที่ เห็นได้จากการที่สตรีถูกจำกัดสิทธิทางการเมืองในระดับท้องถิ่น แต่เดิมนั้นพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 มาตรา 12 และมาตรา 16 กำหนดคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านว่าจะต้องเป็นชายเท่านั้น ทำให้สตรีถูกจำกัดโอกาสที่จะดำรงตำแหน่งดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม สตรีในรัชกาลที่ 6 นี้ก็ได้รับสิทธิหรือมีบทบาทในด้านสังคมไม่แตกต่างจากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยในรัชสมัยนี้สตรีได้เข้ามามีบทบาทด้านสังคม เช่น การจัดตั้งองค์กรสตรี ซึ่งหนังสือสตรีไทย (2468) ได้พยายามกระตุ้นให้มีการจัดตั้ง "สมาคมอุปถัมภ์นารี" ขึ้นเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่หญิงที่อยู่ในระบบโสเภณี และหญิงที่ตกทุกข์ได้ยาก โดยการจัดตั้งองค์กรสตรีเป็นจริงขึ้นหลังจากนั้น 7 ปี คือในปี 2475 ได้มีการจัดตั้ง "สมาคมสตรีไทยแห่งกรุงสยาม" ขึ้นและบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่มีส่วนช่วยให้สมาคมนี้เกิดขึ้น คือ บรรณานิกาณีนของหนังสือพิมพ์รายวัน "หญิงไทย" และยังมี แรมพรหมโอบอล เนติบัณฑิตหญิงคนแรกของเมืองไทยร่วมเป็นกรรมการด้วย สมาคมนี้ถึงแม้ว่าจะก่อตั้ง

โดยหญิงชนชั้นกลางที่มีการศึกษา แต่ก็มีจุดมุ่งหมายที่จะทำงานร่วมกับกรรมกรหญิงด้วย จะพบว่ากระแสเรียกร้องสิทธิสตรีในสมัยนั้นน่าจะเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(1) เนื่องจากการที่สตรีได้รับสิทธิทางการศึกษาต่อเนื่องกันมา ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการศึกษาได้เปิดโอกาสให้สตรีอ่านออกเขียนได้มีจำนวนมากขึ้น ทำให้สตรีได้รับรู้ข่าวสารต่าง ๆ กอปรกับการที่สตรีมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทำให้สตรีก่อเกิดแนวความคิดที่จะเรียกร้องสิทธิสตรี โดยอาศัยวิธีการดำเนินงานผ่านสื่อในรูปหนังสือพิมพ์สตรี เพื่อแสดงความคิดเห็นและเรียกร้องให้มีการแก้ไขประเด็นต่าง ๆ ที่เห็นว่ายังไม่เป็นธรรมต่อสตรี

(2) การประกอบอาชีพของสตรี ซึ่งประสบการณ์ที่ได้รับในการประกอบอาชีพโดยตรง มีผลทำให้สตรีเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อตนเอง เกิดความมั่นใจว่าตนก็มีความรู้ความสามารถเช่นเดียวกับชายหรือบุคคลอื่น ๆ

3.3.3.2.2.5 สิทธิเสรีภาพของสตรีในการแสดงความคิดเห็น (แก่นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใฝ่พระราชหฤทัยในการประพันธ์มาแต่ยังทรงพระเยาว์ ฉะนั้น วรรณคดีในรัชสมัยของพระองค์จึงเจริญสูงสุด สำหรับบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์นั้น กล่าวได้ว่ามีทุกประเภทและทุกสาขาของคำประพันธ์ในภาษาไทย ด้วยเหตุนี้มหาชนทั่วไปจึงพร้อมใจกันถวายพระสมัญญาให้แก่พระองค์ท่านว่า "สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า" พระองค์ยังโปรดให้ตั้ง "วรรณคดีสโมสร" ขึ้น และทรงสนับสนุนงานด้านกิจการหนังสือพิมพ์ การพระราชทานเสรีภาพในด้านการเขียน โดยพระองค์ได้ตั้งคณะหนังสือพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือสนับสนุนพระองค์และทรงให้เสรีภาพในการที่บุคคลจะส่งจดหมายหรือ บทความมาลงพิมพ์ เพราะทรงมีพระราชดำริว่า "การที่มันพูดออกมา เราจะได้รู้ความคิดของมัน ถ้าเมื่อเราเห็นว่ามันมีความคิดที่ผิด เพราะเข้าใจผิดก็จะได้มีโอกาสชี้แจงให้เข้าใจเสียให้ถูก"⁷¹ การรับวิทยาการใหม่ ๆ จากยุโรปและสภาพสงครามโลกและสงครามอินโดจีนซึ่งมี

⁷¹ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ลงวันที่ 21 เม.ย. ร.ศ.131 (พ.ศ.2455) , อ้างถึงใน สุรีย์ ทรัพย์สุนทร , "พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ส่วนส่งเสริมให้เกิดวรรณกรรมประเภทปลุกใจให้รักชาติ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไว้มากที่สุดมีพระนามแฝงหลายพระนาม โดยทรงเลือกใช้ในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้⁷²

- อัศวพานู ใช้เขียนเกี่ยวกับการเมือง
- รามจิตติ ใช้เขียนเรื่องบันเทิง
- ศรีอยุธยา ใช้เขียนบทละคร
- น้อยลา สุครีพ ใช้เขียนนิทานต่าง ๆ
- พันแหลม ใช้เขียนเกี่ยวกับทหารเรือ
- นายแก้วนายขวัญ พระขรรค์เพชร ใช้เขียนบทละคร

วรรณกรรมต่าง ๆ ที่ทรงประพันธ์ส่วนหนึ่งมีขึ้นเพื่อส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของสตรี ทรงเห็นว่าสังคมที่เจริญรุ่งเรืองนั้น หญิงและชายควรมีสติเท่าเทียมกัน ทรงเป็นผู้นำในการเรียกร้องในการแก้ไขความเชื่อและประเพณีเก่า ๆ ที่เป็นสาเหตุสำคัญให้หญิงด้อยกว่าชายตัวอย่างของบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ที่มีขึ้นเพื่อส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของสตรี ซึ่งปรากฏให้เห็นจากหน้า "หนังสือพิมพ์ไทย" ในรัชสมัยของพระองค์ผ่านนามปากกา "อัศวพานู" ที่ใช้เขียนเกี่ยวกับการเมือง โดยเฉพาะการเรียกร้องประชาธิปไตย การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน รวมถึงบทความเรื่อง "เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี" พระราชนิพนธ์เรื่อง "หัวใจชายหนุ่ม" และพระราชนิพนธ์บทความเรื่อง "การค้าหญิงสาว"

1. วิวาทะว่าด้วยสิทธิสตรีของอัศวพานู⁷³ ในบรรดาพรรคคนะต่าง ๆ ของ อัศวพานู ทรงเรียกร้องความยุติธรรม ความเสมอภาค และเกียรติยศของผู้หญิงและเด็ก ซึ่งนับว่าเป็นแนวคิดที่ก้าวหน้าอย่างยิ่งในสังคมไทยสมัยนั้น คือเรื่อง "สิทธิสตรี" ดังความที่ทรงประพันธ์ไว้ดังนี้

กับแนวพระราชดำริทางด้านพระพุทธศาสนาต่อการดำเนินการปกครองประเทศ" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาอักษรศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

⁷² ดนัย ไชยโยธา, ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 236.

⁷³ ที่มา "หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน" (18 มีนาคม 2548)

"...ทรงวิจารณ์ว่าพวกผู้ชายที่มียศศักดิ์ในกรุงเทพฯ หลายคน เป็นพวกเห็นแก่ตัว ทั้งพวกที่มีภรรยาแล้วและยังไม่มี พวกนี้จะแสวงหาหญิงมาเป็นเมียลับ โดยการซื้อหญิงนั้นจากบิดามารดาที่ยากจน ผู้หญิงที่ถูกซื้อมานั้น เมื่อขายเปลือแล้วจะทิ้งขว้างเสียอย่างไรก็ได้ ชีวิตของหญิงนั้นก็ตกต่ำลงทุกที จนท้ายสุดอาจต้องขายตัว พฤติกรรมอันชั่วร้ายนี้เกิดขึ้นจากความเห็นแก่ตัวของชาย ความโลภของแม่สื่อและความไม่รู้จักอัปยศของบิดามารดา ตกลงว่าหญิงนั้นมีกรรม เพราะว่างูหมายผู้ชายทำนั้น ไม่ได้เปิดโอกาสอย่างไรให้หญิงร้องทุกข์ได้..."

2. พระราชนิพนธ์บทความเรื่อง "เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี" มีความสำคัญ ดังนี้⁷⁴

"ในบรรดาคนป่าเถื่อนทั้งหลายสตรีเป็นวิญญาณทรัพย์ของบุรุษโดยแท้และผู้ชายประพฤติดต่อผู้หญิงเหมือนประพฤติดต่อปศุสัตว์ โดยการใช้ให้ผู้หญิงทำงาน ส่วนฝ่ายชายก็กินหาความสุขเท่านั้น ในขณะคนที่รุ่งเรืองกว่าผู้ชายเป็นผู้บัญญัติทั้งกฎหมาย แบบธรรมเนียม และประเพณีทั้งปวง ทำให้สตรีเสียเปรียบทุกสถาน เช่น ในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินหญิงมีสามีไม่สามารถจะครอบครองสมบัติของตนเองได้ ต้องให้สามีครอบครองแทน หรืออีกตัวอย่างหนึ่งคือ กฎหมายลักษณะผัวเมียและลักษณะการหย่าร้างของประเทศอังกฤษนั้น กฎหมายบัญญัติให้หญิงชายมีความเสมอภาคกัน เข้าลักษณะกฎหมายผัวเดียวเมียเดียว แต่การจะหย่าฝ่ายชายก็ได้เปรียบเพราะอาจฟ้องหย่าเมื่อภรรยาคบชู้เท่านั้น โดยไม่ต้องมีหลักฐานใด ๆ ส่วนหญิงจะฟ้องหย่าได้ต้องแสดงหลักฐานว่าสามีมีภรรยาใหม่ และได้ทอดทิ้งขาดสิ้นนิวาดไปแล้วเป็นปี ๆ หรือข่มเหงทารุณหยาบซ้ำ สำหรับกฎหมายไทยอนุญาตให้ชายมีภรรยาได้หลายคน ถ้าหญิงคบชู้ชายฟ้องหย่าได้ ทั้งรับทรัพย์สินทั้งหมดด้วย ในชนบทส่วนมากจะมีลักษณะของผัวเดียวเมียเดียว หญิงกับชายเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันจริง ๆ และมีความเสมอหน้ากันโดยแท้ ชาวชนบทจึงมีความศิวีไลซ์มากกว่าคนในกรุงเทพฯ หรือในเมืองใหญ่ ๆ เสียด้วยซ้ำ

การยอมให้หญิงมีความเสมอภาคกับชาย เป็นองค์ประกอบสำคัญอันหนึ่งแห่งความรุ่งเรือง เช่น ในหมู่ชนชาติอริยกะ ซึ่งครอบครองชมพูทวีปสมัยโบราณ มีความเจริญอย่างสูงนั้น นิติธรรมของเขาได้ให้ความเสมอภาคแก่สตรีเต็มที่ ดังปรากฏในคัมภีร์

⁷⁴ สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์, เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี, หน้า 1-8.

ไทรเพท และ พระมานวธรรมศาสตร์ ซึ่งบัญญัติไว้ชัดเจนว่า ภรรยามีความเสมอหน้ากับสามีทุกสถาน ทั้งในการปกครอง ครอบครัว เคหะสถาน และทรัพย์สินสมบัติ ตลอดจนการทำพิธีบูชาญ แต่ต่อมาชมพูทวีปได้ตกอยู่ในมือชาติต่ำกว่า มีพวกถือศาสนาอื่น ซึ่งได้นำเอาประเพณีมีภรรยาหลายคนเข้าสู่ชมพูทวีป จึงได้บังเกิดมีประเพณีกักขังหวงกันสตรีขึ้น เพราะหากชายมีภรรยาหลายคนย่อมไม่สามารถผูกพันหญิงไว้ด้วยความเสน่หาอย่างเดียว จึงต้องบัญญัติประเพณีกักขังและควบคุมหญิงไว้ด้วยอำนาจ และเพราะผู้ชายเป็นผู้บัญญัติกฎหมาย จึงบัญญัติกฎหมายขึ้นเพื่อความสะดวกของตน ซึ่งกฎหมายเหล่านี้ล้วนแล้วแต่แสดงความเห็นแก่ตัวของชาย โดยไม่คำนึงถึงความลำบากของหญิงเลย แต่ก็มีความจริงอย่างหนึ่งว่าการที่หญิงจำต้องยอมรับในประเพณีต่าง ๆ เหล่านี้ พอสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะ

1. ผู้หญิงยังคงรู้สึกว่าเป็นผู้ที่จำเป็นต้องอาศัยผู้ชายเป็นผู้อุปถัมภ์และอารักขา
2. เพราะประเพณีเหล่านี้ได้ปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานจนกลายเป็นของที่ไม่นึกจะโต้เถียง การจะแก้ไขให้สภาพของสตรีดีขึ้นต้องแก้ไขทั้งประเพณีและกฎหมายแผ่นดิน ถ้าตราบิตชายได้หญิงง่าย ๆ และทิ้งง่ายแล้ว หญิงก็มีโอกาสเสมอหน้ากับชายได้ยาก ธรรมเนียมการเปลี่ยนภรรยาบ่อย ๆ ทำให้หญิงเดือดร้อน เพราะเมื่อหญิงหย่าแล้วก็ยากที่จะหาสามีใหม่ซึ่งต่างจากชาย การที่เป็นเช่นนี้เป็นที่น่าอายที่สุด"

จากแนวพระราชดำรินี้ แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับและเห็นใจฐานะสตรีที่ด้อยกว่าชายในเรื่อง ต่าง ๆ ดังนี้

1. ด้านทรัพย์สินของภรรยา ภายหลังการสมรส
2. ด้านกฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายลักษณะผัวเมีย ที่เปิดโอกาสให้ชายมีสิทธิมากกว่าสตรีในเรื่องการหย่าร้าง ประกอบกับการที่กฎหมายยอมรับให้สามีมีภรรยาได้มากกว่าหนึ่งคนทำให้สตรีขมขื่นมาก
3. ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ที่ยึดถือว่าสตรีต้องทนอยู่ภายใต้การกักขังด้วยอำนาจของบิดาหรือสามี

3. พระราชนิพนธ์เรื่อง "หัวใจชายหนุ่ม" เป็นพระราชดำริที่ส่งเสริมให้ชายมีภรรยาได้คนเดียว ความว่า

"มีผู้พูดกันอยู่หลายคน ถึงเวลาแล้วที่ไทยควรใช้ธรรมเนียมมีเมียคนเดียว แต่ก็ดูไม่มีใครเต็มใจจะเป็นผู้ริเริ่มธรรมเนียมนี้โดยเคร่งครัดเลย แม้ผู้ไปเรียนยุโรปกลับมาก็มีเมียมาก ๆ เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจะหวังความเปลี่ยนแปลงจากคนพวกที่เรียกว่า "หัวนอก" อย่างไรได้ ใครมีเมียคนเดียวออกจะถูกหาว่าเป็นคนโง่ด้วยซ้ำ การมีเมียหลาย ๆ คนไม่ทำให้ต้องรับความเสียหายอะไรเลย ฉะนั้นจะมีที่หวังอยู่ที่แต่ที่ตัวผู้หญิงเท่านั้น ถ้าเมื่อไรผู้หญิงไทยดี ๆ พร้อมใจกันตั้งกติกาไม่ยอมเป็นเมียคนที่เลี้ยงหญิงไว้อย่างเลี้ยงไก่เป็นฝูง ๆ เท่านั้น แห่ พวกชายพวกมากมากในกามจึงจะต้องกลับความคิด และเปลี่ยนความประพฤติ"⁷⁵

4. พระราชนิพนธ์บทความเรื่อง "การค้าหญิงสาว"⁷⁶ ทรงกล่าวถึงสภาพการเป็นเมียลับหรืออนุภรรยาว่า หญิงถูกกดขี่และน่าขมขื่นเพียงใด ดังมีความตอนหนึ่งว่าสภาพการตกเป็นเมียลับนั้น เท่ากับถูกซื้อด้วยเงิน เมื่อขายเบือแล้วก็ขับไล่ไล่งส่ง หญิงเหล่านี้ไม่มีทางทำอะไรได้ เพราะขายมิได้ทำนอกเหนือกฎหมาย จะฟ้องในฐานหลอกลวงร่วมประเวณีก็ไม่ได้ เพราะบิดามารดาอมตกลงยกให้แล้ว หรือตัวเองได้อยู่กินกับชายมาด้วยความเต็มใจ ส่วนการเลิกหย่าก็ไม่ผิดกฎหมาย ตกลงหญิงมีกรรมเพราะ "กฎหมายผู้ชายทำ" หญิงพวกนี้เมื่อถูกขายสลัดทิ้งก็มักจะตกเป็นของชายอื่น และในที่สุดก็กลายเป็นโสเภณี คนที่น่าตำหนิคือ พวกแม่สื่อชักนำหญิงสาวไปขาย ควรลงโทษหนัก และสั่งสอนบิดามารดาให้เห็นความอัปยศในการขายลูกสาว

สืบเนื่องจากการปฏิรูปสังคมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพของสตรี จากการพระราชทานเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นแก่ประชาชนผ่านทางบทกวีและวรรณกรรม รวมถึงสื่อสิ่งพิมพ์ ดังนั้น การแสดงความคิดเห็นของประชาชนทั้งชายและหญิงในรัชสมัยของพระองค์จึงปรากฏออกในรูปของการเขียนหนังสือต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ที่เรียกว่า "หนังสือพิมพ์" ทั้งในฐานะสื่อมวลชนและในฐานะเป็นเครื่องมือติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงานของฝ่ายรัฐบาล เพื่อรักษา

⁷⁵ รามจิตติ (นามแฝง), หัวใจชายหนุ่ม, รวบรวมจากหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต, หน้า 46 – 47.

⁷⁶ ไสว วัฒนเศรษฐ์, เกียรติคุณพระมงกุฎเกล้าฯ กษัตริย์นักปราชญ์ของชาติไทย, (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2500), หน้า 457 – 460.

ผลประโยชน์ของสาธารณชน เพราะหนังสือพิมพ์เป็นอุปกรณ์สื่อสารระหว่างประชาชนกับประชาชน เป็นตัวแทนของสังคมและเป็นแกนกลางในการสร้างมติมหาชนภายใต้การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องจากประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง ดังนั้นหนังสือพิมพ์จึงคอยตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานและความประพฤติของผู้นำและข้าราชการระดับต่าง ๆ ให้ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาของประเทศในด้านต่าง ๆ ตลอดจนให้คำแนะนำในการปรับปรุงในด้านการเมืองการปกครอง รวมไปถึงการเสนอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย

นอกจากนี้ หนังสือพิมพ์ยังได้ถูกนำมาใช้เป็นสงครามปากกา ระหว่างผู้ที่มีความคิดเห็นแตกต่างกัน เช่น แนวความคิดในการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพให้แก่สตรีจนก่อให้เกิดสงครามปากกาขึ้นระหว่างอัสวาทากับโคนันทิวีสกาล ซึ่งได้เขียนบทความตอบโต้ อัสวาทาผ่านทาง "หนังสือพิมพ์กรุงเทพ เดลิเมล์" ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นสังคมแห่งการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพและความเป็นประชาธิปไตย สตรีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมก็ได้รับสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นเช่นกันกับชาย ตัวอย่างที่ปรากฏว่า สตรีมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นปรากฏออกมาในรูปของการเขียนบทความ หรือการแต่งหนังสือต่าง ๆ ของสตรี เช่น บทความเรื่อง "คำวิญญู" ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิไลสภาเทวี หรือพระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัส) นามปากกาว่า น.ม.ส.บทพระราชนิพนธ์ที่สำคัญ ได้แก่ กนกนคร นิทานเวตาล ลิลิตสามกรุง ไทเฮา เป็นต้น

นอกจากนั้น ในรัชสมัยของพระองค์ยังปรากฏนักเขียนหรือนักกวีที่มีชื่อเสียงอยู่หลายท่าน พอจะรวบรวมนำมากล่าวโดยสังเขป เฉพาะที่สำคัญเช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) มีนามปากกาว่า ครูเทพ ผลงานส่วนใหญ่เป็นความเรียงประเภทสารคดี และได้ประพันธ์เพลงอมตะคือ เพลงกราวกีฬา , เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป นามปากกาว่า พระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เรื่องเอกของสองนักประพันธ์นี้คือ กามนิต , นายขิต บุรทัต ผลงานชิ้นเอกคือ สามัคคีเภทคำฉันท์, พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) ผู้แต่ง อิลราชคำฉันท์ , เจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล) ผู้แต่งแบบเรียนเรื่อง พลเมืองดี สมบัติผู้ดี จรรยาแพทย์ ฯลฯ , พระยาอุปทิศศิลปสาร (นิ่ม กาญจนะชีวะ) มีนามปากกาว่า อ.น.ก. ผลงานชิ้นสำคัญก็ได้แก่แบบเรียนชุดตำราไวยากรณ์ไทย อันมี 4 เล่ม คือ อักษรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ และฉันทลักษณ์ ฯลฯ

3.3.3.2.3 กรมหมื่นสวัสดิวัดมวณิศวิเศษญักต่อสู้เพื่อสิทธิและเสรีภาพ ของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรมหมื่นสวัสดิวัดมวณิศวิเศษญักได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับร่างกฎหมายลักษณะผัวเมีย และการจดทะเบียนครอบครัว เพื่อกำหนดให้ชายมีภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายได้เพียงคนเดียว ซึ่งนับเป็นการเรียกร้องหรือต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพของสตรีในช่วงนั้น พอสรุปเนื้อหาของร่างกฎหมายที่ให้ประโยชน์แก่สตรีได้ ดังนี้

1. การเป็นสามีภรรยากัน ควรให้มีการจดทะเบียนสมรส

2. การที่ชายมีภรรยาหลายประเภท ทำให้หญิงเสียเปรียบ เพราะคนมั่งคั่งก็จะเลี้ยงนางบำเรอไว้มาก ทั้งเมียน้อยและทาสภรรยา ชายอื่นมาทำชู้ก็ต้องปรับว่าผิดเมียหญิงได้ประโยชน์เพียงว่าสามีเลี้ยงดู เชิดชูหน้าตาสมคำที่ว่า "สตรีมีผัวเหมือนหัวแหวน" และจะได้มรดกเมื่อสามีตาย แต่ความจริงก็ไม่ค่อยได้ ฐานะภรรยาหลวงและภรณยาน้อยก็แตกต่างกันมาก

ทางตะวันตก กฎหมายไม่ได้ผูกมัดภรณยาน้อยไว้ ชายหวงห้ามไว้ได้แต่ความรักเท่านั้น บัญญัติให้ชายหญิงสมรสเป็นผัวเมียได้แต่คนเดียว ไทยจึงไม่ควรมีบัญญัติให้ชายมีอนุภรรยา ควรแก้ไขกฎหมายนี้โดยอาศัยแบบลักษณะผัวเมียของญี่ปุ่นมาตรา 766 ที่ว่า "บุคคลใดยังมีคู่สมเป็นผู้เมียกัน มิได้ร้างหย่าจากกัน ท่านห้ามมิให้ทำการสมรสอีก"

ความเห็นข้อนี้เสนอว่า การกระหวงยุติธรรมขัดข้อง เกรงว่าจะตัดสิทธิภรณยาน้อยทั้งหลาย และเกิดปัญหาเด็กไม่มีพ่อ กรมหมื่นสวัสดิวัดมวณิศวิเศษญัก จึงขอแก้ว่า

1. คนมั่งคั่งที่จะมีภรณยาน้อยได้มีจำนวนน้อย คนสามัญมักมีภรรยาคนเดียว

2. เรื่องจะตัดสิทธิภรณยาน้อยก็มีเพียงสิ่งเดียว คือ การรับมรดก นอกนั้นเป็นข้อผูกมัดฝ่ายหญิงมิให้เป็นโสด ซึ่งมรดกนั้นก็ไม่นั่นอน สามีอาจรื้อถอนสิทธิเสียได้

3. เรื่องลูกไม่มีพ่อนั้น ตามประเพณีจีนและญี่ปุ่นมีการบัญญัติคล้ายกัน คือ ให้มีลูกจริงและลูกลับ (เกิดจากอนุภรรยา) โดยที่บิดา รับว่าเป็นลูกตน ให้ใช้นามสกุลและรับมรดกได้ เช่นเดียวกับลูกเลี้ยง

(บุตรบุญธรรม) ในเยอรมันก็บัญญัติให้บุตรสืบสาวหาพ่อและพ่อรับ
บุตรมาร่วมนามสกุลได้ เช่นเดียวกัน

เมื่อจำกัดให้ชายมีภรรยาประเภทเดียว คนเดียวแล้ว สามีจะฟ้อง
ชายผู้ใด แต่กับภรรยาสมรสเท่านั้น ไม่ให้ชายหวงห้ามหญิงไว้อย่างเปะปะ

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นของกรมกรมหื่นสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์ที่
เรียกร้องให้แก้ไขกฎหมายลักษณะผัวเมีย และการจดทะเบียนครอบครัว เพื่อเพิ่มสิทธิให้แก่สตรี
ในช่วงนั้นให้เท่าเทียมกับชาย เพราะเป็นการแก้ไขกฎหมายในส่วนที่ปิดโอกาสมิให้ชายมีภรรยา
มากกว่าหนึ่งคนเพราะสตรีในสมัยก่อนก็มีสามีได้แค่เพียงครั้งละคนเท่านั้น จึงนับเป็นบุคคลสำคัญ
ที่ทำให้สตรีในปัจจุบันได้มีกฎหมายแบบผัวเดียวเมียเดียวใช้

3.3.3.3 สรุปพัฒนาการของสิทธิเสรีภาพสตรีไทยในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปประเทศ
โดยเน้นที่การปรับเปลี่ยนสภาพของสังคมเพื่อให้พร้อมรับกับระบบการปกครองในระบอบ
ประชาธิปไตยเพื่อรองรับสิทธิและเสรีภาพของประชาชนให้เพิ่มมากขึ้น โดยการปฏิรูปของพระองค์
เพื่อรองรับประชาธิปไตยนั้นมีตั้งแต่การจัดตั้ง “เมืองดุสิตธานี” เพื่อทดลองการปกครองในระบอบ
ประชาธิปไตย นอกจากนี้พระองค์ยังทรงพระราชนิพนธ์บทความเพื่อส่งเสริมระบบการปกครอง
แบบประชาธิปไตยอีกทางหนึ่ง ได้แก่ บทความชุด “A Siam Miscellany” เพื่อชี้ให้ประชาชนเข้าใจ
ประชาธิปไตยที่แท้จริงว่าความเป็นเสรีนิยมมิได้หมายความว่าถึงอิสระที่จะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ
แต่ต้องเป็นไปตามระบบกฎหมายและไม่สามารถจะใช้สิทธิและเสรีภาพนั้นได้อย่างอิสระโดยไม่
เคารพถึงสิทธิและเสรีภาพของคนอื่น นอกจากการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยในประเทศ ในสมัย
รัชกาลที่ 6 ยังได้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรีเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 4
และรัชกาลที่ 5 เพราะในขณะนั้นยังมีผู้ไม่เห็นด้วยที่จะให้สตรีไว้ผมยาว ดังนั้น พระองค์จึงนิพนธ์
บทความเรื่องเครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี โดยทรงส่งเสริมให้หญิงไทยไว้ผม
ยาว เพราะเคยเห็นแต่เงาะป่าเท่านั้นที่ไว้ผมสั้น และทรงกล่าวไว้ว่าการที่ชายไทยบางกลุ่มมี
ความเห็นว่าการตัดผมสั้นและการกินหมากฟันดำเป็นเครื่องแสดงความสุภาพแห่งหญิงนี้เป็น
ความคิดของคนสมองเก่า

สิทธิและเสรีภาพของสตรีที่ได้รับการส่งเสริมและได้รับการคุ้มครองรวมถึงเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 พอสรุปได้ดังนี้

1. สิทธิของสตรีในด้านครอบครัว เป็นสิทธิที่เป็นประเด็นสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยมีการประกาศใช้กฎหมายเพื่อเพิ่มสิทธิและบทบาทของสตรีในสังคมให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น ดังนี้

- พระราชบัญญัตินามสกุล เพื่อเสริมสร้างความสามัคคีผูกพันรักใคร่กันระหว่างผู้ร่วมสกุล ทั้งยังเป็นเครื่องเตือนใจให้เพียรประพฤติแต่สิ่งดีงาม เพื่อรักษาเกียรติและศักดิ์ศรีของสกุลไว้ กฎหมายฉบับนี้ มีผู้ตีความ เป็นสองความหมาย ความหมายหนึ่งบอกว่า ผู้หญิงที่สมรสแล้ว จะต้องเปลี่ยนเป็น ชื่อสกุลสามี เท่านั้น หากต้องการใช้ชื่อสกุลเดิม ควรวงเล็บไว้ข้างท้าย ส่วนอีกความหมายหนึ่งบอกว่า กฎหมายฉบับนี้เปิดโอกาสให้หญิงที่สมรสแล้ว สามารถใช้ชื่อสกุลเดิมได้ เพื่อเป็นการบอกเทือกเถาเหล่ากอของหญิงนั้น

- กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก กฎหมายฉบับนี้ออกมาเพื่อกวดขันเรื่องครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักที่เป็นชายต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นการให้เกียรติแก่สตรีผู้ซึ่งจะมาเป็นภรรยาเพราะหากข้าราชการจะแต่งงานจะต้องแจ้งต่อหน่วยงานนับเป็นการประกาศหรือแจ้งให้คนทั่วไปทราบว่าหญิงนั้นคือภรรยาของข้าราชการนั้น ทำให้ภรยานั้นมีสิทธิในทรัพย์สินมรดกหรือได้รับการดูแลจากสามี ดังนั้น ข้าราชการผู้นั้นจึงต้องมีความรับผิดชอบต่อภรรยาของตนทุก ๆ คน ทั้งภรรยาหลวงและอนุภรรยา รวมถึงต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูบุตรของภรรยาด้วย

- พระราชกฤษฎีกาใช้คำนำหน้านามสตรีและเด็ก เมื่อพิจารณาโดยท่วงท่าแล้วจะพบว่า การกำหนดคำนำหน้านามของสตรีและเด็กนี้ เพื่อให้บ้านเมืองมีระเบียบ และถือเป็นการคุ้มครองสตรีเพราะหากสตรีที่แต่งงานแล้วกฎหมายบังคับให้เปลี่ยนคำนำหน้านามและนามสกุลเพื่อบอกให้แก่สังคมให้รับทราบว่าสตรีผู้นั้นแต่งงานกับผู้ใด เพราะในสมัยก่อนผู้ชายนิยมมีภรรยาหลายคนทำให้เกิดปัญหาเรื่องการแบ่งทรัพย์สินสมบัติ โดยเฉพาะสินสมรส ดังนั้นเพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าว การออกกฎหมายเช่นนี้จึงถือเป็นการคุ้มครองสิทธิของสตรี

นอกจากนั้นประเด็นเรื่องการแก้ไขกฎหมายครอบครัวให้เป็นระบบผัวเดียวเมียเดียวตามแบบทางตะวันตกก็คงเป็นประเด็นโต้เถียงกันอย่างมาก เห็นได้จากการออกร่างพระราชบัญญัติลักษณะจดทะเบียนครอบครัว ซึ่งกล่าวถึงการจดทะเบียนคนเกิด คนตาย และการ

สมรส เพื่อให้ประเทศตะวันตกหยิบยกมาเป็นข้อโจมตีว่าประเทศไทยไม่พัฒนา ซึ่งกรมหมื่นสวัสดิวัดมวดีวิชฎีกีก็เป็นบุคคลที่สนับสนุนให้มีการแก้ไขกฎหมายครอบครัวไว้ในร่างกฎหมายลักษณะผัวเมีย และการจดทะเบียนครอบครัว เพื่อกำหนดให้ชายมีภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายได้เพียงคนเดียว นับเป็นการเพิ่มสิทธิให้แก่สตรี เพราะเป็นการแก้ไขกฎหมายในส่วนที่ปิดโอกาสมิให้ชายมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน จึงนับเป็นบุคคลสำคัญที่ทำให้สตรีในปัจจุบันได้มีกฎหมายแบบผัวเดียวเมียเดียวใช้

2. สิทธิมนุษยชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การคุ้มครองสิทธิในความเป็นมนุษย์ของพระองค์ปรากฏจากอนุสัญญาระหว่างประเทศเรื่องปรามการค้าหญิงและเด็ก แต่ประเทศไทยก็ยังไม่ได้มีการรองรับอนุสัญญาดังกล่าวจนกระทั่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยจึงได้ออกกฎหมายเพื่อสนองรองรับอนุสัญญาข้างต้น ซึ่งการยอมรับอนุสัญญาฯ นี้เป็นเครื่องหมายสะท้อนว่าไทยให้ความสำคัญแก่สตรีและเด็กเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 5 อาชีพโสเภณีเป็นอาชีพที่แพร่หลายมีสตรีทำการเยาะดังนั้นในสมัยต่อมาจึงจำเป็นต้องให้ความคุ้มครองสตรีเพื่อมิให้ต้องถูกบังคับให้ค้าประเวณี

3. สิทธิและเสรีภาพด้านการศึกษาของสตรี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก็ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาแห่งชาติเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ผ่านมา ดังนั้นจึงทรงมอบสิทธิทางการศึกษาให้แก่ประชาชนเพิ่มขึ้น นอกจากจะทรงจัดตั้งโรงเรียนเพื่อให้นักศึกษาชั้นพื้นฐานแก่สตรีแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนเพื่อให้ความรู้ในทางนาฏศิลป์และการดนตรีสำหรับสอนกุลบุตรให้มีความรู้ในทางนาฏศิลป์และดนตรี ตั้งโรงเรียนพาณิชยกรรม โรงเรียนเพาะช่าง และโรงเรียนการฝึกหัดครูฝึกกรรมชั้นประถมขึ้นที่สำคัญคือพระองค์ทรงประกาศใช้โครงการศึกษาแห่งชาติขึ้นเพื่อกำหนดลักษณะการศึกษาคว่าควรจะสอนวิชาใดบ้าง รวมถึงกำหนดภาคการศึกษาออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคบังคับและภาคพิเศษ ซึ่งการจัดการศึกษาในสมัยของพระองค์นี้สตรีได้รับสิทธิทางการศึกษาอย่างเปิดกว้างมาก และเนื่องจากในสมัยของพระองค์สังคมได้เริ่มเปิดกว้างให้สตรีได้รับการศึกษามากยิ่งขึ้น ครอบครัวนิยมส่งบุตรหลานที่เป็นสตรีออกมาศึกษาเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการรณรงค์เพื่อส่งเสริมสิทธิทางการศึกษาของพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ มาด้วยทำให้ในรัชสมัยของพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสตรีมีโอกาสได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นถึงระดับอุดมศึกษา และเด็กทุกคนทั้งชายและหญิงต่างก็ถูกบังคับให้ออกมาร่ำเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาที่ประกาศใช้ในปี.ศ.2464

4. **เสรีภาพในการนับถือศาสนา** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้จัดพิมพ์อรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระสุตันตปิฎก นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเกี่ยวกับธรรมะไว้เป็นอันมาก นับเป็นการสนับสนุนพุทธศาสนาให้แพร่หลายและให้คนเข้าใจได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้พระองค์ยังทรงบำรุงศาสนาอื่น ๆ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ แสดงให้เห็นว่าประชาชนทั้งชายและหญิงต่างมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาได้ โดยที่พระมหากษัตริย์มิได้ทรงห้ามในความเชื่อของคน และยังทรงสนับสนุนศาสนาอื่น ๆ ให้ดำรงอยู่ในดินแดนสยามต่อไปได้

5. **สิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพ** ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้สตรีนิยมประกอบอาชีพครุอย่างแพร่หลาย เนื่องจากในรัชสมัยนี้ได้มีการคัดเลือกเด็กหญิงที่มีความรู้และสมัครใจเรียนวิชาครู ประกอบกับมีใจรักจะทำอาชีพครูมารับทุนเหล่าเรียน เมื่อจบการศึกษาจะต้องรับราชการครูเพื่อชดใช้ทุนที่ได้รับ รัชสมัยนี้เป็นรัชสมัยที่หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพมากที่สุด ดังนั้น อาชีพของสตรีที่เกิดขึ้นในช่วงนี้จึงเน้นไปที่อาชีพนักเขียน นักหนังสือพิมพ์บ้างก็เป็นนักเขียน หรือเป็นบรรณาธิการของหนังสือ นอกจากอาชีพด้านการเขียนหรือทางสื่อสารมวลชนแล้ว ในรัชสมัยนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ยังทรงพระราชทานสิทธิและความเสมอภาคให้แก่สตรีในการประกอบอาชีพทนายความไม่ว่าจะเป็นทนายความชั้น 1 หรือชั้น 2 หากมีวุฒิการศึกษาและมีความรู้ความสามารถในการแก้ต่างคดี

6. **บทบาทของสตรีในทางสังคมและการเมืองการปกครอง** สืบเนื่องจากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรีโดยทั่วไปยังคงไม่ได้รับสิทธิทางด้านการเมืองการปกครอง มีเพียงสตรีชั้นสูงเท่านั้นที่เข้ามามีบทบาทในด้านการเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตาม สตรีในรัชกาลที่ 6 ยังคงได้รับสิทธิหรือมีบทบาทในด้านสังคมไม่แตกต่างจากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยในรัชสมัยนี้สตรีได้เข้ามามีบทบาทด้านสังคม เช่น การจัดตั้งองค์กรสตรี เพื่อเรียกร้องสิทธิแก่สตรี เช่น สิทธิในการศึกษาเพื่อบอกแก่สังคมว่าสตรีมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาดังนั้นในครอบครัวจึงควรปล่อยให้เด็กและสตรีออกมาับการศึกษาที่กฎหมายเปิดกว้างไว้ นอกจากนั้นกลุ่มสตรียังได้เรียกร้องให้สังคมเปิดกว้างในด้านการประกอบอาชีพ ควรเปิดโอกาสให้สตรีได้เข้าทำงานในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ เช่นเดียวกับชาย การเรียกร้องดังกล่าวนับว่าเป็นการใช้สิทธิในการแสดงความคิดเห็นของสตรีทางหนึ่ง ดังนั้นสตรีในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงมีได้รับสิทธิในการแสดงความคิดเห็นเช่นเดียวกัน

3.3.4 สิทธิและเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พุทธศักราช 2475

3.3.4.1 การปฏิรูปสังคมเพื่อรองรับสิทธิเสรีภาพของสตรีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7)

ในช่วงระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น เป็นระยะที่ทุกประเทศทั่วโลกกำลังประสบปัญหาภัยกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากผลแห่งสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้การเงินของประเทศไทยอยู่ในขั้นทรุดโทรม การทำมาหากินของประชาชนฝืดเคือง งบประมาณรายจ่ายของแผ่นดินสูงกว่ารายได้ ซึ่งเกิดติดต่อกันมานานตั้งแต่ พ.ศ. 2463 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต่อสู้แก้ไขกับปัญหาดังกล่าวด้วยการประหยัด โดยทรงเริ่มจากทรงตัดทอนรายจ่ายส่วนพระองค์ก่อน (เงินพระคลังข้างที่) ลงจากปีละ 8 ล้านบาท ลงเหลือปีละ 4 ล้านบาท จากนั้นทรงตัดทอนรายจ่ายของแผ่นดินลงทุกวิถีทางเท่าที่จะทรงกระทำได้ เริ่มด้วยการยุบรวมนหน่วยราชการที่พอจะรวมกันได้ มีการดูล (ปลด) ข้าราชการที่ล้นงานออกจากกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ มากมาย ทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ซึ่งก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่ข้าราชการเป็นอันมาก

นอกจากนี้ยังทรงให้จัดตั้งภาษีอากรขึ้นใหม่ เพื่อจัดเก็บจากบุคคลที่พอจะมีกำลังเสียได้ โดยทรงยินยอมให้มีการจัดเก็บภาษีจากทรัพย์สินส่วนพระองค์ เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป ซึ่งการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศให้ดี ประกอบกับขณะนั้นมีพวกข้าราชการ และนายทหารที่กลับจากการไปศึกษาในต่างประเทศและมีหัวคิดรุนแรงต้องการจะเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเสียใหม่เพราะเข้าใจว่าจะเป็นหนทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของบ้านเมืองได้ ดังนั้น จึงเกิดการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในเดือนมิถุนายน ปี 2475⁷⁷ แต่การแก้ไขปัญหาของพระองค์ก็มุ่งส่งเสริมความรู้ในทางประชาธิปไตยเพื่อรองรับสิทธิและเสรีภาพของประชาชนให้มากยิ่งขึ้น ตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

⁷⁷ ศิววรรณ คุ่มโ, พระราชประวัติ พระมหากษัตริย์ 9 รัชกาล,

http://www.rakbankerd.com/01_jam/thaiinfor/country_info/index.html?topic_id=261&db_file, เข้าถึงฐานข้อมูลเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2551.

3.3.4.2 การจำแนกประเภทของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7)

3.3.4.2.1 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

3.3.4.2.1.1 พระราชบัญญัติเรื่องการค้าหญิงและเด็กหญิง

พ.ศ.2471⁷⁸

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศกฎหมายฉบับนี้ขึ้นเพื่อรองรับอนุสัญญาระหว่างประเทศเรื่องปรามการค้าหญิงและเด็ก ค.ศ.1921 (พ.ศ.2464) โดยกฎหมายได้กล่าวถึงเหตุผลว่าเป็นการสมควรจะปรามปรามการค้าหญิงและเด็กหญิงซึ่งมีผู้นำเข้ามาหรือพาออกไปจากประเทศสยาม จึงจัดเป็นกฎหมายที่ให้การคุ้มครองสตรีอย่างหนึ่งซึ่งมีโทษในทางอาญา ใจความสำคัญในพระราชบัญญัติเรื่องการค้าหญิงและเด็กหญิงที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสตรีมี ดังนี้

1. (มาตรา 4) ผู้ใดนำหรือให้ผู้อื่นนำหญิงหรือเด็กหญิงเข้ามาในประเทศสยาม เพื่อการรับจ้างให้เขาทำเมถุนกรรมกิติ พาหรือให้ผู้อื่นพาหญิงหรือเด็กหญิงออกไปจากประเทศสยาม เพื่อการรับจ้างให้เขาทำเมถุนกรรมกิติ รับหรือจำหน่ายหญิงหรือเด็กหญิงโดยมิชอบกฎหมายโดยที่ตนรู้หรือผู้มีนำเข้ามาในประเทศสยามเพื่อการตั้งว่ามานั้นกิติ ท่านว่ามีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินพันบาท หรือทั้งจำและปรับทั้งสองสถาน

ถึงแม้กรรมทั้งหลายซึ่งประกอบกันเป็นความผิดนั้น ได้กระทำไว้ในประเทศต่างกันก็ตาม ผู้กระทำผิดนั้นก็อาจถูกฟ้องร้องและลงโทษได้

2. (มาตรา 6) เมื่อมีเหตุควรสงสัยว่า ได้มีผู้กระทำความผิดตามที่ได้ระบุไว้ในมาตรา 4 หรือได้มีผู้พยายามที่จะกระทำความผิดตั้งว่านั้นแล้ว ในระหว่างไต่สวนเจ้าพนักงานจะกักตัวหญิงหรือเด็กหญิงนั้นไว้ ในสถานที่อันสมควรที่ได้จัดไว้สำหรับการนี้ก็ได้

⁷⁸ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตุราธรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 41 กฎหมาย พ.ศ.2471, หน้า 34 – 38.

การกักตัวบุคคลตามความในมาตรานี้จะต้องไม่เกินสามสิบวัน นอกจากจะได้ร้องขอคำสั่งต่อศาลชั้นต้น และศาลได้ออกคำสั่งให้กัก ถ้าศาลออกคำสั่งให้คำสั่งนั้นมีอายุไม่เกินสามสิบวันนับแต่วันที่ลงในคำสั่ง และถ้าจำเป็นจะต้องกักตัวไว้ต่อไปอีก ศาลจะต่ออายุคำสั่งให้เมื่อเจ้าพนักงานร้องขอก็ได้

3. (มาตรา 7) เมื่อได้ความตามทางใต้สวนว่า มีผู้กระทำความผิดซึ่งที่ได้ระบุไว้ในมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัตินี้ ท่านว่าให้ส่งตัวหญิงหรือเด็กหญิงนั้นกลับไปยังประเทศเดิมหรือถิ่นที่อยู่ในประเทศสยามแล้วแต่เรื่อง ถ้าหญิงหรือเด็กหญิงนั้นไม่สามารถจะเสียค่าเดินทางได้และทั้งไร้สามี หรือญาติ หรือผู้ปกครองซึ่งจะเสียค่าเดินทางให้ได้แล้ว รัฐบาลจะเป็นผู้ออกค่าเดินทางให้จนถึงพรมแดนหรือท่าเรือที่ใกล้ที่สุดที่จะเดินทางสู่ประเทศเดิมแห่งหญิงหรือเด็กหญิงนั้น หนึ่งในระวางเวลาที่จะออกเดินทางเจ้าพนักงานจะกักตัวหญิงหรือเด็กหญิงนั้นไว้ก็ได้

และรัฐบาลยังได้ประกาศกฎเสนาบดีในปีเดียวกันเพื่อดำเนินการตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พุทธศักราช 2471 ซึ่งมีเนื้อหาให้เจ้าพนักงานกรมตรวจคนเข้าเมืองเป็นเจ้าพนักงานตามความในพระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิง พุทธศักราช 2471 หากไม่มีเจ้าพนักงานตรวจคนเข้าเมืองประจำการอยู่ นายอำเภอประจำท้องที่นั้น ๆ เป็นเจ้าพนักงานปฏิบัติการแทน (มาตรา 2)

จากเนื้อหาของพระราชบัญญัติเรื่องการค้าหญิงและเด็กหญิง พุทธศักราช 2471 และกฎเสนาบดี ที่ออกเพื่อดำเนินการตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พุทธศักราช 2471 นั้น สรุปได้ว่ากฎหมายทั้งสองฉบับนี้ได้รับรองคุ้มครองสิทธิของสตรี เพื่อมิให้ถูกล่อลวงหรือลักพาไปทำการค้าขายบริการ ซึ่งกฎหมายฉบับนี้มีผลบังคับใช้ทั้งในและต่างประเทศซึ่งเป็นประเทศภาคีของอนุสัญญาระหว่างประเทศเรื่องปรามการค้าหญิงและเด็ก ค.ศ.1921 (พ.ศ.2464) นอกจากนั้นยังกำหนดระยะเวลาในการกักตัวสตรีไว้ ซึ่งนับเป็นการเคารพในสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิมนุษยชนอย่างมาก การกักตัวจะกระทำต่อเมื่อศาลสั่ง ดังนั้น สิทธิของสตรีย่อมได้รับการตรวจสอบจากศาลอีกครั้งหนึ่งหากเจ้าพนักงานกระทำการโดยมิชอบ และรัฐบาลยังรับผิดชอบในค่าใช้จ่ายในการเดินทางเพื่อส่งตัวสตรีเพื่อกลับสู่ประเทศหรือถิ่นที่อยู่เดิมหากอยู่ในประเทศไทย ซึ่งนับว่าเป็นการอำนวยความสะดวกแก่สตรีในกรณีที่ถูกนำพามาเพื่อให้ขายบริการ เพราะสตรีเหล่านี้โดยปกติย่อมจะไม่มีเงินทองพกติดตัวมามากมาย ซึ่งบางครั้งอาจจะไม่มีเงินติดตัวมาเลยก็ได้ และหากหญิงเหล่านี้ต้องการกลับประเทศหรือบ้านของตนก็ไม่สามารถกลับ

ได้ เพราะไม่มีค่าใช้จ่ายในการเดินทางกลับภูมิลำเนาเดิมของตน ดังนั้น การที่รัฐบาลยอมรับภาระในส่วนนี้นับเป็นการกระทำที่แสดงออกให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของสตรีทั้งในประเทศและต่างประเทศมาก

3.3.4.2.1.2 พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะ

อาญา

กฎหมายลักษณะอาญาได้รับการแก้ไข 2 ครั้ง คือ การแก้ไขในปี 2468 และการแก้ไขครั้งสุดท้ายในปี 2474 ก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- การแก้ไขครั้งที่ 1 พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาชญา พ.ศ.2468⁷⁹ เมื่อได้ออกประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1 2 และ 3 แล้วทรงพระราชดำริเห็นจำเป็นให้มีบทลงโทษเป็นอาชญาในการกระทำผิดต่อบทบัญญัติบางข้อแห่งกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และรวมเข้าไว้ในกฎหมายลักษณะอาชญา เป็นแห่งเดียวกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราบทบัญญัติทั้งหลายที่จะกล่าวต่อไปนี้ขึ้น และรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายลักษณะอาชญา กฎหมายเหล่านั้นได้แก่ ส่วนที่ 11 ความผิดอันเกี่ยวแก่ห้างหุ้นส่วนบริษัท สมาคม และมูลนิธิ ตั้งแต่มาตรา 341-370

- การแก้ไขครั้งที่ 2 พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาชญา พ.ศ.2474⁸⁰ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงบัญญัติให้ยกเลิกบทบัญญัติในมาตรา 241 แห่งกฎหมายลักษณะอาชญาและใช้ข้อความต่อไปนี้แทน

1. "มาตรา 241 ผู้ใดเพื่อให้สำเร็จความใคร่ของผู้อื่น บังอาจเป็นธุระจัดหา ล่อไป หรือชักพาไป เพื่อการอนาจารซึ่งหญิงหรือเด็กหญิงอายุต่ำกว่าสิบแปดขวบ แม้หญิงหรือเด็กหญิงนั้นยินยอมก็ตาม ท่านว่ามั่นคงมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี

⁷⁹ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตรารัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 38 กฎหมาย พ.ศ.2468, หน้า 235 - 243.

⁸⁰ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตรารัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 44 กฎหมาย พ.ศ.2474, หน้า 22 - 23.

และปรับไม่เกินสองพันบาท โดยมีต้องคำนึงว่ากรรมทั้งหลายซึ่งประกอบกันเป็นความผิดนั้นได้กระทำไว้ในประเทศต่างกันหรือไม่

ผู้ใดเพื่อให้สำเร็จความใคร่ของผู้อื่น บังอาจโดยใช้อุบาย หลอกหลวง หรือโดยใช้อำนาจด้วยกำลังกาย โดยชู้เชียว โดยใช้อำนาจคุ้มครองผิดทำนอง หรือโดยใช้วิธีบังคับอย่างอื่น ๆ เป็นเหตุจัดหาล่องไป หรือชักพาไปเพื่อการอนาจารซึ่งหญิงหรือเด็กหญิง ท่านว่า มันมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี และปรับไม่เกินสามพันบาท โดยมีต้องคำนึงว่า กรรมทั้งหลายซึ่งประกอบกันเป็นความผิดนั้นได้กระทำไว้ในประเทศต่างกันหรือไม่”

2. มาตรา 4 ให้แก้คำว่า “สิบสองขวบ” ในมาตรา 244, 245 และมาตรา 246 แห่งกฎหมายลักษณะอาญาเป็น “สิบสามขวบ”

3. มาตรา 6 ให้แก้คำว่า “สิบสี่ขวบ” ในมาตรา 274 และ มาตรา 275 แห่งกฎหมายลักษณะอาญาเป็น “สิบแปดขวบ”

สรุปข้อความในการแก้ไขกฎหมายลักษณะอาญาทั้งสองครั้ง ซึ่งแก้ไขในส่วนขอโทษทางอาญาที่บัญญัติไว้ในกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้ยกมาไว้ที่ประมวลกฎหมายอาญาแทนและการกำหนดความผิดเกี่ยวกับเพศไว้พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาชญา พ.ศ.2474 เพื่อคุ้มครองหญิงและเด็กหญิงเพื่อมิให้ตกเป็นเหยื่อของคนไม่ดีในสังคมที่ชักพาหรือล่อหญิงไปเพื่อการอนาจารหรือเพื่อชมเริงทางเพศ นับว่าเป็นกฎหมายอีกฉบับที่ให้ความคุ้มครองสตรีนับเป็นการมอบสิทธิพิเศษให้แก่สตรีอย่างหนึ่งเพราะกฎหมายให้ความคุ้มครองเพียงสตรีและเด็กหญิงเท่านั้น มิได้ให้ความคุ้มครองแก่เพศชายดังนั้นหากสตรีล่อลวงเด็กชายเพื่อการอนาจารก็ไม่ผิดกฎหมายแต่อย่างใด ดังนั้น การแก้ไขกฎหมายอาญานี้จึงนับเป็นการมอบสิทธิพิเศษให้แก่สตรีเพิ่มเติมนั่นเอง

3.3.4.2.1.3 สิทธิด้านกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในทรัพย์สินต่าง ๆ

3.3.4.2.1.3.1 สิทธิในทรัพย์สินมรดก

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมองเห็นว่า กฎหมายลักษณะมรดกเดิม ที่กำหนดสิทธิในการรับมรดกของคู่สมรสไม่ว่าฝ่ายชายและหญิงเป็น

กฎหมายที่ล้าสมัยไม่เหมาะสมกับกาลเวลาและสังคมที่พัฒนา จึงประกาศให้ยกเลิกกฎหมายลักษณะมรดก มาตรา 21 ประกาศวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2473⁸¹ ความว่า

"กฎหมายลักษณะมรดก มาตรา 21 ซึ่งมีความว่า "หญิงชายสมรสด้วยกันและเขานั้นตายจากกัน ท่านให้ยกสินเดิมให้แก่ญาติพี่น้องเขาตามมากและน้อย และสมรสได้ด้วยกันเท่าใด ให้แบ่งปันโดยพระรากฤษฏีกา" นั้น เป็นบทบัญญัติอันลวงพันสมัยสมควรจะยกเลิกเสีย"

การประกาศยกเลิกกฎหมายลักษณะมรดก ในมาตรา 21 นั้น ทำให้สิทธิในการรับมรดกอันเป็นสินสมรสของสตรีซึ่งเป็นภรรยาที่มีมากขึ้น เพราะสตรีซึ่งเป็นภรรยา นั้นโดยปกติทรัพย์สินที่หาได้ร่วมกันกับสามีก็ควรจะเป็นทรัพย์สินของคู่สมรสเท่านั้น ดังนั้นการยกเลิกบทกฎหมายในมาตรานี้ ทำให้คู่สมรสไม่ว่าฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงย่อมมีสิทธิในทรัพย์สินอันเป็นสินสมรสได้บริบูรณ์ โดยไม่ต้องแบ่งให้กับญาติพี่น้องของคู่สมรสอีกฝ่ายที่ตาย

3.3.4.2.1.3.2 สิทธิในการรับบำนาญพิเศษ⁸²

มีบทบัญญัติที่แสดงให้เห็นว่ากฎหมายให้การรับรองและคุ้มครองให้แก่สตรีไม่น้อยกว่าเพศชายในกรณีที่เกี่ยวข้องถึงสิทธิในการรับบำนาญพิเศษ ไว้ในพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญ ดังนี้

"มาตรา 27 บำนาญพิเศษที่บัญญัติไว้ในมาตรา 26 นั้น ท่านให้จ่ายโดยมีกำหนดเวลาดังนี้

บุตรชาย ได้รับจนอายุครบยี่สิบปี

บุตรหญิง ได้รับจนอายุครบยี่สิบปี หรือจนมีสามี

⁸¹ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตรารัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 43 กฎหมาย พ.ศ.2473, หน้า 336.

⁸² เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตรารัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 41 กฎหมาย พ.ศ.2471, หน้า 327.

ภริยา ได้รับตลอดอายุ หรือจนมีสามีใหม่

บิดา ได้รับตลอดอายุ

มารดา ได้รับตลอดอายุ หรือจนมีสามีใหม่"

จากพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญทหาร พ.ศ.2471 ได้คุ้มครองทั้งสตรีและเพศชายเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสบายหากขาดผู้หารายได้เข้าครอบครัว คือ ให้สิทธิแก่บุตรทั้งชายและหญิง ภริยา รวมถึงพ่อและแม่ของทหารผู้นั้น แต่หากพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่งจะพบว่าสิทธิในการรับบำนาญพิเศษนี้มีความไม่เสมอภาคกันระหว่างสามีและภรรยาเพราะกฎหมายให้สิทธิเฉพาะแต่ภรรยาเท่านั้น สาเหตุเนื่องมาจากการรับราชการทหารในสมัยนั้นเปิดโอกาสให้เฉพาะเพศชายเท่านั้น

3.3.4.2.1.4 สิทธิของสตรีในกฎหมายครอบครัว

3.3.4.2.1.4.1 พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมาย

ลักษณะผัวเมีย พุทธศักราช 2473⁸³

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริ ให้แก้ไขเพิ่มเติมบทกฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ. 2473 ริเริ่มให้มีการจดทะเบียนสมรส ทะเบียนหย่า ทะเบียนรับรองบุตร อันเป็นการฝังค่านิยมใหม่ที่ละน้อยตามความสมัครใจ นอกจากนี้ยังทรงปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง โดยทรงมีแต่พระบรมราชินีเพียงพระองค์เดียวโดยไม่มีสนมนางใด ๆ ทั้งสิ้น ใจความสำคัญในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมียที่เกี่ยวกับสิทธิสตรีมี ดังนี้

1. บุคคลที่จะเป็นพยานได้ตามพระราชบัญญัตินี้ต้องเป็นผู้บรรลุนิติภาวะแล้ว (มาตรา 5) ซึ่งผู้บรรลุนิติภาวะตามกฎหมายมีทั้งชายและหญิง ดังนั้น สิทธิของสตรีในการเป็นพยานจึงมีเช่นเดียวกับเพศชาย

⁸³ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตุรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 43 กฎหมาย พ.ศ.2473, หน้า 323 - 335.

2. การจดทะเบียนสมรส แสดงฐานะภริยาหลวง หย่า และรับรองบุตรนั้น ท่านว่าจะทำ ณ สำนักทะเบียนแห่งใด ๆ ก็ได้ แต่ให้บันทึกหมายเหตุในทะเบียนที่เกี่ยวข้องโยงถึงกันได้ตามที่กำหนดในกฎเสนาบดี (มาตรา 6)

3. การสมรส การแสดงฐานะภริยาหลวงและการหย่า โดยความยินยอมทั้งสองฝ่าย มีผลนับแต่เวลาจดทะเบียนเป็นต้นไป ส่วนการหย่าตามคำพิพากษาของศาลนั้น มีผลแต่วันซึ่งคำพิพากษาถึงที่สุด แต่ทั้งนี้ท่านมิให้ยกขึ้นใช้เป็นเหตุเสื่อมสิทธิของบุคคลภายนอกผู้กระทำการโดยสุจริต เว้นแต่จะได้จดทะเบียนแล้ว (มาตรา 11)

4. การสมรสนั้นจะจดทะเบียนได้ เมื่อชายหญิงได้ให้ถ้อยคำตามนั้นแล้ว ให้นายทะเบียนดำเนินการจดทะเบียนต่อเมื่อเข้าเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนด คือ

1. ชายมีอายุ 17 ปีบริบูรณ์ และหญิงมีอายุสิบห้าปีบริบูรณ์
2. ชายหญิงมิได้เป็นญาติสืบสายโลหิตขึ้นหรือลงโดยตรงหรือเป็นพี่น้องร่วมบิดามารดา หรือเป็นพี่น้องร่วมบิดาหรือร่วมมารดา
3. หญิงมิได้เป็นภริยาชายอื่น
4. ชายหญิงยินยอมพร้อมใจเป็นสามีภริยากัน

ถ้าหญิงเป็นหม้ายหรือหย่าจากสามี หญิงต้องให้ถ้อยคำอีกว่าการสมรสครั้งก่อนได้สิ้นไปแล้วไม่น้อยกว่าสิบเดือน แต่ความข้อนี้ท่านมิให้ใช้บังคับในกรณีต่อไปนี้ (ก) เมื่อมีบุตรเกิดในระวางนี้ หรือ (ข) เมื่อมีคำสั่งของศาลให้สมรสได้เพราะพันธเขตที่จะเกิดบุตรกับสามีเดิม หรือ (ค) เป็นการสมรสแห่งคู่หย่า (มาตรา 14)

5. การเพิกถอนสมรสนั้นไม่เป็นเหตุให้เสื่อมสิทธิอันผู้สมรสโดยสุจริตได้มาเพราะการสมรสนั้น เมื่อเพิกถอนการสมรสแล้ว การจัดแบ่งทรัพย์ท่านให้บังคับตามกฎหมายว่าด้วยการหย่า

ถ้าฝ่ายเดียวได้กระทำการสมรสโดยสุจริตไซ้ร้ ท่านว่าฝ่ายนั้นมีสิทธิเรียกร้องขอค่าทดแทนได้ ถ้าฝ่ายสุจริตเป็นหญิงจะเรียกร้องขอค่าเลี้ยงดูอีกด้วยก็ได้ (มาตรา 23)

6. ฐานะภริยาหลวงจะมีได้ต่อเมื่อสามีได้จดทะเบียนแสดงไว้ในเวลาจดทะเบียนสมรส หรือในเวลาใดที่ยังเป็นสามีภริยากันอยู่ ถ้าสามีมีภริยาหลวงอยู่แล้วไปจดทะเบียนสมรสให้หญิงอื่นเป็นภริยาหลวงย่อมไม่มีผลตามกฎหมาย แต่ทั้งนี้ไม่เป็นเหตุให้เสื่อมสิทธิของบุคคลภายนอก (มาตรา 27)

7. เฉพาะแต่สามีกับภริยาหลวงเท่านั้นที่จะมีสิทธิเรียกร้องขอแบ่งสินสมรสระวางกันได้ (มาตรา 28)

8. บุตรเกิดแต่หญิงอันมิได้จดทะเบียนเป็นภริยาชายนั้น ท่านว่าจะเป็นผู้ชอบด้วยกฎหมายต่อเมื่อบิดามารดาทำการสมรสกันภายหลัง หรือได้จดทะเบียนว่าเป็นบุตรตามคำร้องขอของบิดาหรือมีคำพิพากษาของศาลว่าเป็นบุตร (มาตรา 35)

9. บุตรซึ่งมีสิทธิใช้นามสกุลและรับมรดกของบิดานั้น ท่านว่าเฉพาะแต่บุตรชอบด้วยกฎหมาย (มาตรา 38)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงออกประกาศงดการใช้พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ.2473 ไว้พลางก่อน เพราะทรงพระราชดำริว่าไม่เป็นเวลาที่จะพึงให้เกิดรายจ่ายใหม่ขึ้นเนื่องจากการจดทะเบียนตามพระราชบัญญัตินั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้งดการใช้พระราชบัญญัตินั้นไว้พลางก่อน จนกว่าจะประกาศให้ทราบต่อไป⁸⁴ สาเหตุอันเนื่องมาจากภาวะทางเศรษฐกิจที่ย่ำแย่มาตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6)

⁸⁴ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตุรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 44 กฎหมาย พ.ศ.2474, หน้า 322.

3.3.4.2.1.4.2 กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสมรส

พระราชวงศ์แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2475⁸⁵

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่ากฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสมรสพระราชวงศ์นั้น ได้ทรงพระราชดำริมาก่อนที่ได้ตราพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ.2475 แล้วว่าควรจะเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมแก่สมัย สถาปนาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเห็นชอบด้วยพระราชดำริให้แก้ไขกฎมณเฑียรบาลดังกล่าวดังมีสาระสำคัญดังนี้

- พระราชวงศ์ตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไป ถ้าจะสมรสกับผู้ใด จะต้องนำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสียก่อน (มาตรา 3)

- เจ้าหญิงที่จะทำการสมรสกับผู้ซึ่งมิใช่เจ้าในพระราชวงศ์ ต้องกราบถวายบังคมลาออกจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ก่อน เพราะเป็นการกระทำที่ไม่ต้องด้วยพระราชประเพณีนั่นเอง (มาตรา 4)

- หากพระราชวงศ์องค์ใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามที่กำหนดไว้ให้ถอดจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์

กฎมณเฑียรบาลนี้จำกัดสิทธิของบุคคลอย่างแท้จริง แต่อย่างไรก็ตาม การจำกัดสิทธินี้ได้จำกัดทั้งสิทธิส่วนบุคคลของทั้งชายและหญิงที่เป็นพระราชวงศ์ไว้ แต่ฝ่ายหญิงที่เป็นชั้นราชวงศ์กลับถูกจำกัดสิทธิมากกว่าเพราะหากทำการสมรสกับผู้ซึ่งมิใช่ชั้นชั้นเดียวกันหรือสูงกว่าแล้วต้องถูกถอนจากฐานันดรเลยทีเดียว

⁸⁵ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตุรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 45 กฎหมาย พ.ศ.2475, หน้า196 - 197.

3.3.4.2.2 จำแนกสิทธิเสรีภาพของสตรีในทางเศรษฐกิจและสังคม

3.3.4.2.2.1 สิทธิเสรีภาพของสตรีในด้านการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีนโยบายสำคัญประการหนึ่ง คือ การสนับสนุนการศึกษาของประชาชน แม้ในขณะที่ต้องทรงตัดรายจ่ายของแผ่นดินด้วยประการต่าง ๆ แต่มิได้ทรงตัดรายจ่ายเรื่องการศึกษาลงเลย ทั้งนี้เพราะมีพระราชประสงค์จะให้การศึกษาช่วยให้ราษฎรมีความรอบรู้ในการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีทุนเล่าเรียนหลวงขึ้น หลังจากที่ทุนเล่าเรียนหลวงได้ถูกระงับไปในปลายรัชกาลที่ 6 อันเนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจ แต่พระองค์กลับโปรดฯ ให้จัดสรรงบประมาณสำหรับบำรุงการศึกษาถึงปีละ 3 ล้านบาท แทนการเก็บเงินบำรุงการศึกษาจากราษฎร เพราะทรงเห็นว่าทำให้ราษฎรเดือดร้อน⁸⁶ โดยทุนที่พระองค์ทรงพระราชทานให้แก่ทุนเล่าเรียนสำหรับศึกษาวิทยาศาสตร์ ในปี 2472⁸⁷ ความว่า

“... พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชปรารภว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญซึ่งอาจส่งเสริมความเจริญให้กุลบุตรบรรดุกุมิอารยธรรม ได้ทรงใฝ่พระราชหฤทัยอยู่เป็นนิตย์ที่จะอุปถัมภ์บำรุงประชาชนชาวไทยให้ถึงความสมบูรณ์ทุกอย่างบรรดามี ก็และในเวลานี้วิชาอันเป็นหลักที่ตั้งส่วนใหญ่แห่งความเจริญทั้งหมด ปรากฏว่าวิทยาศาสตร์มีคุณสมบัติสามารถช่วยเหลือในการตรวจค้นมูลเหตุ ... สมควรที่จะทะนุบำรุงวิชาแผนกนี้แก่ประชาชนชาวสยาม เพื่อได้มีความรู้ความสามารถเทียบทันสมัยนิยม จึงพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นทุนเล่าเรียนแก่กุลบุตรเพื่อได้ศึกษาวิทยาศาสตร์ปีละหนึ่งคน โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการเป็นเจ้าหน้าที่สอบคัดเลือกตามวิธีการ...”

⁸⁶ Syamananda, op.cit.,p.171 อ้างถึงใน วิไลเลขา บุรณศิริวิไลเลขา บุรณศิริ, ศิวพร สุนทรวิภาต และสิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร, คำบรรยายประวัติศาสตร์ไทย 2, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521), หน้า 475.

⁸⁷ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตวรรัตน์, ประชุมกฎหมายประจักษ์ เล่ม 45 กฎหมาย พ.ศ.2475, หน้า.296 -297.

ซึ่งต่อมากระทรวงธรรมการ ได้ออกประกาศกระทรวงธรรมการ เรื่องระเบียบการสอบไล่แข่งขันเพื่อรับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวง ในปีเดียวกันความว่า⁸⁸

“...โดยที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชประสงค์จะใคร่ส่งเสริมการศึกษาของชาติ เปิดโอกาสให้แก่ชนทุกชนชั้นได้รับการเล่าเรียน ยิ่งขึ้นประการหนึ่ง และโดยที่หลักสูตรมัธยมตอนปลายของกระทรวงธรรมการได้มีการเปลี่ยนแปลง จึงออกระเบียบกำหนดลักษณะของผู้สมัครไว้ดังนี้

- ก. ต้องมีสัญชาติไทยในบังคับสยาม
- ข. มีอายุไม่เกิน 19 ปีบริบูรณ์
- ค. ไม่เคยเข้าสอบไล่แข่งขัน เพื่อรับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงเกินกว่าครั้งหนึ่ง
- ง. ได้คะแนนที่สอบไล่ได้ในลำดับที่ 1 ถึงที่ 10 แห่งประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ชาย) ของกระทรวงธรรมการในแผนกใดแผนกหนึ่งใน 3 แผนก

พิเคราะห์ได้ว่าพระมหากษัตริย์ของไทยทรงมีพระราชประสงค์ถึงการส่งเสริมสิทธิทางการศึกษาให้แก่ประชาชนชาวไทยโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งมีได้จำกัดเพศแต่ประการใด แต่เมื่อกระทรวงธรรมการได้ออกระเบียบเพื่อรับทุนการศึกษากลับจำกัดให้เฉพาะเพศชายเท่านั้น ทำให้สตรีไม่ได้รับสิทธิในการสอบชิงทุนหลวงเช่นเดียวกับชาย แต่อย่างไรก็ตามภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจในการออกกฎหมายเพื่อบังคับใช้ ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากพระประสงค์ของพระมหากษัตริย์ก็จะพบความจริงที่ว่าพระองค์ทรงให้การส่งเสริมการศึกษาแก่สตรีเช่นเดียวกับเพศชาย แต่บริบทในสังคมขณะนั้นเพศชายยังคงมีบทบาทอย่างมาก จึงทำให้สิทธิของสตรีถูกจำกัดลงจากผู้มีอำนาจในชั้นข้าราชการนั่นเอง

⁸⁸ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตวรรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 45 กฎหมาย พ.ศ.2475, หน้าพิเศษ 364 – 368.

3.3.4.2.2.2 เสรีภาพในการนับถือศาสนา

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ในรัชสมัยของพระองค์ได้ออกประกาศที่สะท้อนถึงเสรีภาพในการนับถือศาสนา ดังนี้

3.3.4.2.2.2.1 ประกาศพระราชกฤษฎีกา ให้ใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะฐานของวัดบาทหลวงโรมันคาทอลิกในกรุงเทพฯ ลงวันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๕๒⁸⁹

“เพื่อกำหนดสิทธิของมิชชันนารีในกิจการอาตอสตอลิกแห่งหนองแสงไว้ให้แน่นอน ในการที่จะถือเอาที่ดินสำหรับสร้างวัด โรงเรียนศาสนา โรงเรียน โรงพยาบาลหรือโรงเรียนอื่น ๆ สำหรับการศาสนา และสำหรับทำประโยชน์ให้แก่มิชชันนารี”

ประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาอื่น ๆ นอกเหนือจากพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประจำชาติของไทยแล้ว เพราะพระองค์ทรงมอบสิทธิในการถือครองที่ดินเพื่อการทำประโยชน์ต่างๆ เช่น สร้างโบสถ์ สร้างโรงเรียนเพื่อการสอนศาสนาให้แก่ผู้เผยแพร่ศาสนาอื่น ๆ เช่น คริสต์ศาสนา เป็นต้น

3.3.4.2.2.2.2 ประกาศการประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธรูปสำหรับสอนเด็ก พ.ศ.2471⁹⁰

ความว่า “ราชบัณฑิตยสภารับพระบรมราชโองการฯ ดำรัสสั่งให้ประกาศทราบทั่วกันว่า ทุกวันนี้การสั่งสอนพระพุทธรูปแก่เด็กในประเทศสยามยังเป็นการบกพร่องอยู่มาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยจำนงจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงพระราชดำริว่าหนังสือสำหรับสอนพระศาสนาแก่เด็ก กระบวนแต่งต้องให้เหมาะ

⁸⁹ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตวรรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 42 กฎหมาย พ.ศ.2472, หน้า 58-59.

⁹⁰ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์ และสำราญ เกตวรรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 41 กฎหมาย พ.ศ.2471, หน้าพิเศษ 580-582.

แก่อายุ ทั้งถ้อยคำและเรื่องก็ให้พอแก่ความสามารถของเด็กจะเข้าใจได้ จึงมีพระราชดำรัสสั่ง ราชบัณฑิตยสภาให้ประกาศการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก สำหรับจะได้ เลือกที่ดีพิมพ์พระราชทานในวันวิสาขบูชาทุกปีต่อไป โดยเรื่องที่ตั้งให้เป็นการสอน พระพุทธศาสนาตามหลักในพระไตรปิฎก และมีให้กล่าวอธิบายความย่ำยิศาสนาอื่น (ข้อ 5)"

3.3.4.2.2.3 ประกาศราชบัณฑิตยสภา เรื่อง กำหนดการจ่ายเงินทุนพระไตรปิฎกและเกณฑ์พระราชทานพระไตรปิฎกสยามรัฐ พ.ศ.2474⁹¹

"เพื่อให้ราชบัณฑิตยสภาเป็นเจ้าหน้าที่เบิกเงิน "ทุนพระไตรปิฎก" และจัดการพิมพ์หนังสือที่เป็นหลักประกอบการศึกษาพระปริยัติธรรม พร้อมกับพระราชทานพระไตรปิฎกสยามรัฐแก่สำนักวิชาและบุคคลอันควรได้รับพระราชทานทั้งใน ประเทศสยามและทั่ว ๆ ไปในนานาประเทศที่สอนภาษาบาลีและพุทธศาสนาเป็นหลักแหล่ง รวมถึงประเทศที่มีห้องสมุดหรือมหาวิทยาลัยอันมีการศึกษาภาษาบาลีและพุทธศาสนาด้วยกัน และ พระราชทานให้แก่บุคคลที่มีเกียรติคุณโด่งดังในโลกศึกษาสถานเช่นหอสมุดและวิทยาลัยอันมี การศึกษาภาษาบาลีและพระพุทธศาสนาด้วย"

นอกจากจะทรงพระราชทานเสรีภาพในการนับถือ ศาสนาอื่น ๆ แล้ว พระองค์ยังทรงให้การสนับสนุนพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นศาสนาประจำชาติไทย ด้วยการประกาศการประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็ก พ.ศ.2471 เพื่อให้ ประชาชนโดยทั่วไปแต่งหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็กให้เรียนรู้ศาสนาพุทธตาม หลักพระไตรปิฎก และการแต่งหนังสือเหล่านี้ต้องไม่เป็นการย่ำยีหรือว่าร้ายแก่ศาสนาอื่น ๆ ด้วย และประกาศราชบัณฑิตยสภา เรื่องกำหนดการจ่ายเงินทุนพระไตรปิฎกและเกณฑ์พระราชทาน พระไตรปิฎกสยามรัฐ พ.ศ.2474 เพื่อมอบทุนในการทำพระไตรปิฎก ซึ่งทรงมอบให้เป็นหน้าที่ของ ราชบัณฑิตยสภาในการประกาศหลักเกณฑ์เพื่อให้เงินทุนในการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกและ พระราชทานพระไตรปิฎกให้แก่ชาติอื่น ๆ ซึ่งที่มีการสอนภาษาบาลีและพุทธศาสนา

⁹¹ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตุรัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 44 กฎหมาย พ.ศ.2474, หน้า 504 – 507.

3.3.4.2.2.3 สิทธิเสรีภาพของสตรีในการประกอบอาชีพ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมอบสิทธิและเสรีภาพให้แก่สตรีในด้านการทำมาหากินหรือการประกอบอาชีพซึ่งปรากฏออกในรูปของกฎหมายดังนี้

3.3.4.2.2.3.1 ประกาศวางระเบียบตำแหน่งหน้าที่นางสนองพระโอษฐ์และนางกำนัล⁹²

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ มีพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ฝ่ายনারีอันมีศักดิ์ ได้มีโอกาสรับราชการฉลองพระเดชพระคุณบ้าง จึงได้ทรงตั้งตำแหน่งนางสนองพระโอษฐ์และนางกำนัลขึ้นไว้ และเพื่อการให้มีโอกาสการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนจึงได้ประกาศเพื่อวางระเบียบภายในขึ้นดังมีรายละเอียดคือ

1. ให้มีตำแหน่งท้าวนางผู้ ๑ เป็นผู้บังคับบัญชา มีหน้าที่ดังต่อไปนี้ คือ ปกครองและบังคับการในหน้าที่นางสนองพระโอษฐ์และนางกำนัลโดยทั่วไป และเป็นผู้นำความอันอยู่ในหน้าที่โดยตรงขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา (มาตรา 1 และ 2)
2. ให้นางสนองพระโอษฐ์และนางกำนัลทั้งปวงพึงบังคับบัญชาของท้าวนางในเรื่องเข้าเวรประจำการและเรื่องใด ๆ อันเป็นหน้าที่ราชการแห่งตน (มาตรา 4)
3. ผู้ที่เป็นนางสนองพระโอษฐ์และนางกำนัลตามธรรมดาให้อยู่ในตำแหน่งประจำการ 2 ปี เมื่อครบกำหนดแล้วและสมัครใจจะทำหน้าที่ต่อไป ถ้าทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะพระราชทานให้รับราชการต่อไปอีกก็ได้ ตามพระราชอัธยาศัย (มาตรา 6)

⁹² เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคคนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เมตรารัตน์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 40 กฎหมาย พ.ศ.2470, หน้า 21-23.

3.3.4.2.3.2 พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการ

พลเรือน พุทธศักราช 2471⁹³

เป็นพระราชบัญญัติที่กำหนดถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะรับราชการภายใต้เบื้องพระยุคลบาทไว้ว่าต้องผ่านการสอบ (มาตรา 16) หรือเป็นผู้มีคุณสมบัติตามที่กำหนดก็อาจไม่ต้องทำการสอบก็ได้ โดยคุณสมบัติที่ต้องการ (มาตรา 20) ได้แก่

1. ต้องเป็นผู้ถือสัญชาติไทย
2. อายุไม่ต่ำกว่า 18 ปี และไม่เกินกว่า 40 ปี
3. ไม่เป็นผู้มีกายพิการทุพพลภาพ ไร้ความสามารถ หรือจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ ไม่เป็นผู้บกพร่องในศีลธรรมอันดี ไม่เป็นคนมีหนี้สินล้นพ้นตัว และไม่เป็นผู้ที่เคยถูกไล่ออกมาแล้วจากทบวงการใด ๆ หรือเคยต้องโทษจำคุกโดยคำพิพากษาให้จำคุก เว้นแต่ความผิดฐานลหุโทษ และความผิดอันได้กระทำโดยสุจริตประมาท
4. มีความรู้สามัญสอบไล่ได้ ไม่ต่ำกว่าชั้นแห่งหลักสูตรของรัฐบาลซึ่งกรรมการกำหนดไว้เป็นครั้งคราว หรือถ้าสอบไล่ได้มาจากที่อื่นต้องเป็นชั้นที่รัฐบาลรับรองว่าเสมอด้วยชั้นที่กรรมการกำหนด
5. ได้รับปริญญาหรือประกาศนียบัตรจากมหาวิทยาลัย ซึ่งรัฐบาลรับรองวิทยฐานะแล้วในวิชาประเภทที่กรรมการกำหนดไว้ สำหรับข้าราชการพลเรือน หรือมีภูมิรู้ในวิชาเทคนิคสมัครเข้ารับราชการในตำแหน่งที่ใช้ความรู้ในวิชานั้น ๆ หรือ ได้รับประกาศนียบัตรจากสำนักเรียนวิชาชีพชั้นสูงที่รัฐบาลรับรอง ในตำแหน่งที่ใช้ความรู้ในวิชานั้น ๆ หรือ ได้เคยรับราชการในตำแหน่งชั้นสัญญาบัตรมาแล้ว จะเป็นฝ่ายทหารหรือพลเรือนก็ตาม และได้ได้ออกจากราชการไปโดยมิได้มีความผิด

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 245-246.

3.3.4.2.3.3 พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการ

ตุลาการ พุทธศักราช 2471⁹⁴

พระราชบัญญัตินี้ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้ารับราชการเป็นตุลาการว่าต้องมีผู้ที่มีนิสัยดีและต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

1. มีสัญชาติเป็นชาวสยาม
2. อายุไม่ต่ำกว่ายี่สิบห้าปี
3. ไม่เป็นผู้มีโรคหรือกายพิการทุพพลภาพหรือจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบเป็นเหตุให้ไร้ความสามารถหรือไม่สมควรที่จะรับราชการ
4. ไม่เป็นคนมีหนี้สินล้นพ้นตัว
5. ไม่เคยต้องโทษจำคุกโดยคำพิพากษาให้จำคุก เว้นแต่ความผิดฐานลหุโทษหรือความผิดอันได้กระทำโดยสุจริต
6. สอบไล่กฎหมายได้รับประกาศนียบัตรชั้นเนติบัณฑิต และเป็นสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตสภาแล้ว หรือได้รับประกาศนียบัตรจากโรงเรียนกฎหมายในต่างประเทศ ซึ่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมรับรองว่าเสมอด้วยประกาศนียบัตรเนติบัณฑิต
7. เคยกระทำการใช้วิชากฎหมายในสำนักทนายความ หรือในกรมอัยการ หรือในกรม หรือในศาลใด ๆ ซึ่งขึ้นอยู่ในกระทรวงยุติธรรม

จากกฎหมายที่กล่าวถึงการกำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จะสมัครเข้ารับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ทั้งข้าราชการพลเรือนหรือข้าราชการตุลาการ คุณสมบัติที่ได้ประกาศนั้นมีได้กำหนดห้ามมิให้เพศหญิงหรือสตรีสมัครเลย ซึ่งหากตีความตามกฎหมายอาจกล่าวได้ว่าอาชีพรับราชการนี้รัฐบาลเปิดโอกาสให้ทั้งชายและหญิงอย่างเท่าเทียมกัน เนื่องจากวุฒิการศึกษาที่กำหนดไว้ เช่น ประกาศนียบัตรเนติบัณฑิต หรือประกาศนียบัตรจากมหาวิทยาลัยซึ่ง

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 330.

รัฐบาลรับรองนั้น สตรีก็มีสิทธิได้รับการศึกษาจนมีโอกาสได้รับประกาศนียบัตรเช่นเดียวกับชาย ดังนั้น ชายและหญิงจึงมีโอกาสในการรับราชการเช่นเดียวกัน

แต่ในความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นพบว่า การรับราชการนั้นต้องผ่าน “คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน” ซึ่งทำหน้าที่ดูแลการบรรจุแต่งตั้ง เคลื่อนย้ายการให้ความดีความชอบรวมทั้งการควบคุมให้อยู่ในระเบียบวินัยของข้าราชการ ซึ่งคณะกรรมการนั้นอาจจะมียังคงมีความเชื่อแบบเก่า คือ ยึดติดกับจารีตเรื่องความแตกต่างทางเพศ ด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้สตรีในสมัยนั้นไม่สามารถรับราชการในตำแหน่งต่างๆ เช่นเดียวกับชาย โดยเฉพาะข้าราชการตุลาการที่เพิ่งจะเปิดโอกาสให้สตรีมีสิทธิสอบได้ภายหลังจากที่ประเทศไทยปกครองในระบอบประชาธิปไตยมาเป็นเวลานานพอสมควร และสาเหตุอีกประการหนึ่งอาจเนื่องจากความเชื่อโดยทั่วไปในสังคมที่เชื่อว่าสตรีควรทำหน้าที่อยู่เฉพาะที่บ้านหรือหน้าที่ที่ชายทำได้ไม่ดีเท่าหญิง และอาชีพที่สตรีในสมัยนั้นนิยมทำกันอย่างมาก คือ การรับราชการเป็นข้าราชการภายในเป็นนางสนองพระโอษฐ์และนางพระกำนัล ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต้องประกาศเพื่อวางระเบียบข้าราชการเหล่านี้ไว้ และเพื่อให้มีการหมุนเวียนให้สตรีอื่นเข้ามาทำงานในหน้าที่นี้บ้างจึงต้องกำหนดเวลาในการรับราชการในตำแหน่งเหล่านี้ไว้

3.3.4.2.4 สิทธิเสรีภาพของสตรีในการแสดงความคิดเห็น

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงประทานสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นให้แก่นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์อย่างแพร่หลายขึ้น โดยในรัชสมัยของพระองค์ได้ออกกฎหมายในระดับพระราชบัญญัติเพื่อควบคุมสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นไว้ในพระราชบัญญัติสมุดเอกสาร และหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช 2470⁹⁵ อย่างไรก็ตามพระราชบัญญัตินี้ก็มีได้มีเนื้อหาที่จำกัดสิทธิของสตรีมิให้เท่าเทียมกับชาย อาจจะเนื่องจากวัตถุประสงค์ของกฎหมายฉบับนี้มีขึ้นเพื่อควบคุมการเขียนให้อยู่ในระบบระเบียบ และด้วยเหตุที่เป็นงานเขียนนั้นเป็นธรรมดาที่ชายและหญิงจะเขียนแสดงความคิดเห็นของตัวเองได้อยู่แล้ว พระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์จึงมิได้ระบุข้อจำกัดในด้านเพศขึ้นไว้ ตัวอย่างเช่น

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 159-160.

“มาตรา 17 ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นบรรณาธิการ หรือเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์ในประเทศสยาม เมื่อยังมีได้รับอนุญาตจากสมุหพระนครบาล หรือสมุหเทศาภิบาล ให้เป็นบรรณาธิการหรือเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์นั้นได้ คำขอใบอนุญาตนั้นต้องลงวันเดือนปีและลงลายมือชื่อผู้ขอ กับมีรายการข้อความดังต่อไปนี้คือ

(๑) ชื่อ สัญชาติ อายุ อาชีพ และหลักแหล่งของเจ้าของคนเดียวหรือหลายคน

(๒) ชื่อ สัญชาติ อายุ อาชีพ และหลักแหล่งของบรรณาธิการคนเดียวหรือหลายคน

คุณสมบัติที่กำหนดขึ้นนั้นมีเพียงการให้รายงานในส่วนของชื่อ สัญชาติ อายุ และอาชีพเท่านั้น มิได้กำหนดให้รายงานในเรื่องเพศว่าเป็นเพศใด ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในรัชสมัยนี้สตรีได้รับสิทธิในการแสดงความคิดเห็นผ่านการเขียนได้อย่างเต็มที่ภายใต้ข้อห้ามของกฎหมาย

3.3.4.2.3 พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรนักที่ต่อสู้เพื่อสิทธิและเสรีภาพของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรเป็นบุคคลอีกคนที่ได้ต่อสู้เพื่อสิทธิและเสรีภาพของสตรีไทยในช่วงรัชกาลที่ 7 โดยการเสนอความคิดเห็นในเรื่องกฎหมายครอบครัวไว้ในการประชุมกรรมการองคมนตรี ครั้งที่ 6 เมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2470 ความว่า

“เราควรออกเปลี่ยนแปลงกฎหมายครอบครัวเพื่อให้ชายมีภรรยาได้คนเดียว เช่นเดียวกับหลาย ๆ ประเทศ เช่น เบลเยียม และ สหรัฐอเมริกา หรือแม้แต่ประเทศตุรกีซึ่งเป็นอิสลามก็ยังเลิกธรรมเนียมการมีภรรยาหลาย ๆ คนได้ ซึ่งไทยก็ควรจะแก้ไขกฎหมายให้คล้ายกับประเทศตามที่กล่าวมานั้น เพราะไม่เป็นการขัดต่อศาสนา และถ้าทำพร้อม ๆ กัน ก็เชื่อได้ว่าไม่ขัดข้อง เว้นเสียแต่จะไม่ทำนั่นเอง จึงพากันพูดว่า ขัดกับประเพณีนิยมมาแต่โบราณกาล ถ้ามีแต่ห้วงนั้นห้วงนี้ มีวแต่เกรงใจกัน ทำอะไรลงไปก็ไม่สำเร็จ”

แต่ความเห็นของพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรก็ไม่ได้รับการยอมรับ ทำให้ไม่มีการแก้ไขกฎหมายครอบครัวในเรื่องนี้ เนื่องจากมีผู้ให้เหตุผลว่าจำนวนสตรีในขณะนั้นมีมากกว่าชาย ดังนั้นหากแก้กฎหมายเพื่อให้ชายมีภรรยาได้คนเดียวจะทำให้หญิงไม่มีโอกาส

แต่งงานกันโดยทั่วหน้า ปฏิบัติการคัดค้านต่อข้อเสนอที่ให้แก้ไขกฎหมายฉบับนี้มิให้เห็นอยู่ทั่วไป เช่น ตามหน้าหนังสือพิมพ์ เพราะคนในสังคมส่วนใหญ่มองว่าหากมีการแก้ไขกฎหมายจริงจะทำให้ภรรยาน้อยและบุตรของภรรยาน้อยถูกตัดสิทธิต่าง ๆ ที่ควรจะได้จากสามี เช่น สิทธิในการรับมรดก หรือสิทธิในการเลี้ยงดูบุตร เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กฎหมายครอบครัวไม่ได้รับการแก้ไข เพราะขาดแรงกระตุ้นหรือกระแสการเรียกร้องจากสังคม จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในพ.ศ.2475 จึงมีการแก้ไขกฎหมายในเรื่องนี้ เพื่อให้สิทธิในความเสมอภาคแก่สตรีเช่นเดียวกับเพศชาย

3.3.4.3 สรุปพัฒนาการของสิทธิเสรีภาพสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

การพัฒนาของสิทธิและเสรีภาพของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เน้นที่การให้การคุ้มครองแก่สตรีโดยเฉพาะการกระทำที่มีโทษทางอาญา ส่วนสิทธิและเสรีภาพอื่น ๆ ยังคงมีแนวโน้มคงเดิมหรือเพิ่มขึ้นจากเดิมไม่มากนัก เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศย่ำแย่ทำให้การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ถูกระงับไว้ชั่วคราวประหยัดงบประมาณของแผ่นดิน นอกจากนั้นในรัชสมัยของพระองค์ยังได้ตัดทอนรายจ่ายของแผ่นดินโดยการยุบรวมหน่วยงานและปลดข้าราชการที่ล้นงานออก ดังนั้นสิทธิและเสรีภาพของสตรีที่ปรากฏในสมัยของพระองค์มีดังนี้

1. สิทธิมนุษยชน คือ สิทธิที่คุ้มครองในความเป็นมนุษย์ โดยในรัชกาลที่ 7 นี้ได้รับรองสิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะสตรีไว้เป็นพิเศษ คือ คุ้มครองเฉพาะสตรีเท่านั้น ดังนี้

- พระราชบัญญัติเรื่องการค้าหญิงและเด็กหญิง เป็นกฎหมายที่ประกาศขึ้นเพื่อรองรับอนุสัญญาระหว่างประเทศเรื่องปรามการค้าหญิงและเด็ก ค.ศ.1921 (พ.ศ.2464) จัดเป็นกฎหมายที่ให้การคุ้มครองสตรีเพื่อมิให้ถูกล่อลวงหรือลักพาไปทำการค้าขายบริการ ซึ่งมีโทษในทางอาญา นอกจากนั้นการกำหนดเวลาในการกักตัวสตรีนับเป็นการเคารพในสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิมนุษยชนอย่างมาก เนื่องจากการกักตัวจะกระทำต่อเมื่อศาลสั่ง ดังนั้นสิทธิของสตรีย่อมได้รับการตรวจสอบจากศาลอีกครั้งหนึ่งหากเจ้าพนักงานกระทำการโดยมิชอบ

- พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาญา เป็นการแก้ไขกฎหมายเพื่อลงโทษผู้กระทำผิดเกี่ยวกับเพศไว้ โดยแก้ไขในส่วนของอายุของเด็กและสตรีที่จะได้รับความคุ้มครอง ดังนั้น หากกระทำกับเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปีแม้เด็กนั้นจะยินยอมก็ตามก็

ต้องระวางโทษจำคุก ดังนั้น การแก้ไขกฎหมายฉบับนี้จึงนับเป็นการมอบสิทธิให้แก่สตรีเป็นพิเศษ เพราะกฎหมายให้ความคุ้มครองเฉพาะหญิงหรือเด็กหญิงเท่านั้น

2. สิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มสิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินไว้ดังนี้

- **สิทธิในทรัพย์มรดก** พระองค์ทรงโปรดให้ยกเลิกกฎหมายลักษณะมรดกในบางมาตราที่จำกัดสิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์มรดก ทำให้คู่สมรสไม่ว่าฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงย่อมมีสิทธิในทรัพย์สินอันเป็นสินสมรสได้โดยบริบูรณ์เพราะไม่ต้องนำทรัพย์สินนั้นแบ่งให้กับญาติพี่น้องของคู่สมรสอีกฝ่ายที่ตาย

- **สิทธิในการรับบำนาญพิเศษ** เป็นสิทธิที่ทำให้สตรีได้รับสิทธิในการถือครองทรัพย์สินอีกทางหนึ่งเพื่อให้สามารถดำรงชีพได้อย่างสบายหากภายใต้ผู้นำครอบครัวได้เสียชีวิตลง ซึ่งสิทธิในการรับบำนาญพิเศษนี้ให้สิทธิแก่บุตรทั้งชายและหญิง ภริยา รวมถึงพ่อและแม่ของทหารผู้นั้น

3. สิทธิของสตรีในกฎหมายครอบครัว สิทธิในส่วนนี้เป็นประเด็นที่ได้มีการโต้เถียงกันมาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องที่ว่ากฎหมายครอบครัวของไทยควรจะเป็นระบบผัวเดียวเมียเดียวหรือไม่ เพื่อให้สตรีและบุรุษมีความเท่ากันในเรื่องครอบครัว ดังนั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้พิจารณาในประเด็นดังกล่าวอีกครั้งหนึ่ง และได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมียเพื่อริเริ่มให้มีการจดทะเบียนสมรส ทะเบียนหย่า ทะเบียนรับรองบุตร อันเป็นการฝังค่านิยมใหม่ที่ละน้อยตามความสมัครใจ นอกจากนี้ยังทรงปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง โดยทรงมีแต่พระบรมราชินีเพียงพระองค์เดียวโดยไม่มีสนมนางใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงออกประกาศงดการใช้พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมียไว้พลางก่อน เพราะการดำเนินการตามพระราชบัญญัติฯ ในการจดทะเบียนต้องใช้งบประมาณมากแต่เนื่องจากรายได้ของแผ่นดินน้อยกว่ารายจ่ายจึงเป็นเหตุผลที่กฎหมายดังกล่าวไม่ได้ใช้บังคับ

การเรียกร้องให้ปรับเปลี่ยนกฎหมายครอบครัวนี้ยังมีบุคคลที่สำคัญที่เรียกร้องสิทธิดังกล่าวให้แก่สตรีเพิ่มขึ้น ได้แก่ "พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร" ท่านได้เสนอความเห็นของตนในด้านนี้ไว้ในการประชุมกรรมการองคมนตรี เพื่อให้แก้ไขกฎหมายครอบครัวเพื่อให้ชายมี

ภรรยาได้คนเดียวเหมือนหลาย ๆ ประเทศ แต่ความเห็นของพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรก็ไม่ได้รับการยอมรับ ทำให้ไม่มีการแก้ไขกฎหมายครอบครัวในเรื่องนี้ในสมัยรัชกาลที่ 7

อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยของพระองค์สตรีชั้นสูงคงถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพในด้านความรัก หรือสิทธิในการเลือกคู่ครองไว้ เห็นได้จากประกาศกฎหมายนิตยบาลว่าด้วยการสมรสพระราชวงศ์แก้ไขเพิ่มเติม เพราะบทบัญญัติกำหนดไว้ว่าเจ้าหญิงที่จะทำการสมรสกับผู้ซึ่งมิใช่เจ้าในพระราชวงศ์ ต้องกราบถวายบังคมลาออกจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ก่อน เพราะเป็นการกระทำที่ไม่ต้องด้วยพระราชประเพณีนั่นเอง หากพระราชวงศ์องค์ใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามที่กำหนดไว้ ให้ถอดจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์

4. สิทธิและเสรีภาพด้านการศึกษาของสตรี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีนโยบายสำคัญประการหนึ่ง คือ การสนับสนุนการศึกษาของประชาชน แม้ในขณะที่ต้องทรงตัดรายจ่ายของแผ่นดินด้วยประการต่าง ๆ แต่มิได้ทรงตัดรายจ่ายเรื่องการศึกษาลงเลย ทั้งนี้เพราะมีพระราชประสงค์จะให้การศึกษาช่วยให้ราษฎรมีความรอบรู้ในการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีทุนเล่าเรียนหลวงขึ้น หลังจากที่ทุนเล่าเรียนหลวงได้ถูกระงับไปในปลายรัชกาลที่ 6 อันเนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจพระราชประสงค์ถึงการส่งเสริมสิทธิทางการศึกษาให้แก่ประชาชนชาวไทยมิได้จำกัดเพศแต่ประการใด แต่เมื่อกระทรวงธรรมการได้ออกระเบียบเพื่อรับทุนการศึกษากลับจำกัดให้เฉพาะเพศชายเท่านั้น ทำให้สตรีไม่ได้รับสิทธิในการสอบชิงทุนหลวงเช่นเดียวกับชาย อย่างไรก็ตามเนื่องจากกฎหมายที่กำหนดไว้ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ที่บังคับให้เด็กทั้งชายและหญิงเข้าเรียน ดังนั้น สตรีในรัชกาลที่ 7 จึงคงได้รับสิทธิในการศึกษาเช่นเดียวกับชาย

5. เสรีภาพในการนับถือศาสนา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ในรัชสมัยของพระองค์ได้ออกประกาศที่สะท้อนถึงเสรีภาพในการนับถือศาสนา ดังนี้

- *ประกาศพระราชกฤษฎีกา ให้ใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะฐานของวัดบาตหลวงโรมันคาทอลิกในกรุงสยาม* ประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาอื่น ๆ นอกเหนือจากพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประจำชาติของไทยแล้ว เพราะพระองค์ทรงมอบสิทธิในการถือครองที่ดินเพื่อการทำประโยชน์ต่างๆ เช่น สร้างโบสถ์ สร้างโรงเรียนเพื่อการสอนศาสนา นอกจากจะทรงพระราชทานเสรีภาพในการนับ

ถือศาสนาอื่น ๆ แล้ว พระองค์ยังทรงให้การสนับสนุนพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นศาสนาประจำชาติไทย ด้วยการประกาศประกาศการประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธรูปศาสนาสำหรับสอนเด็ก พ.ศ.2471 เพื่อให้ประชาชนโดยทั่วไปแต่งหนังสือแสดงพระพุทธรูปศาสนาสำหรับสอนเด็กให้เรียนรู้ศาสนาพุทธตามหลักพระไตรปิฎก และการแต่งหนังสือเหล่านี้ต้องไม่เป็นการย่ำยีหรือว่าร้ายแก่ศาสนาอื่น ๆ ด้วย และประกาศราชบัณฑิตยสภา เรื่องกำหนดการจ่ายเงินทุนพระไตรปิฎกและเกณฑ์พระราชทานพระไตรปิฎกสยามรัฐ พ.ศ.2474 เพื่อมอบทุนในการทำพระไตรปิฎก ซึ่งทรงมอบให้เป็นหน้าที่ของราชบัณฑิตยสภาในการประกาศหลักเกณฑ์เพื่อให้เงินทุนในการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกและพระราชทานพระไตรปิฎกให้แก่ชาติอื่น ๆ ซึ่งที่มีการสอนภาษาบาลีและพุทธศาสนา

6. สิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมอบสิทธิและเสรีภาพให้แก่สตรีในด้านการทำมาหากินหรือการประกอบอาชีพซึ่งปรากฏออกในรูปของกฎหมายดังนี้

- ประกาศวางระเบียบตำแหน่งหน้าที่นางสนองพระโอษฐ์และนางกำนัล แสดงให้เห็นอาชีพของสตรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปิดโอกาสให้สตรีเข้ารับราชการเพื่อสนองพระเดชพระคุณของพระองค์

- พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน และ พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการตุลาการ ซึ่งพระราชบัญญัติทั้งสองนั้นไม่ได้ห้ามเพศหญิงมิให้ประกอบอาชีพในตำแหน่งข้าราชการพลเรือนและข้าราชการตุลาการเลย รัฐบาลเปิดโอกาสให้ทั้งชายและหญิงอย่างเท่าเทียมกัน แต่ในความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นพบว่า การรับราชการนั้นต้องผ่าน "คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน" ซึ่งทำหน้าที่ดูแลการบรรจุแต่งตั้ง ด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้สตรีในสมัยนั้นไม่สามารถรับราชการในตำแหน่งต่างๆ เช่นเดียวกับชาย

7. เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของสตรี เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นซึ่งผ่านทางงานเขียนและหนังสือพิมพ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ถูกจำกัดการใช้สิทธิและเสรีภาพส่วนนี้เพื่อควบคุมให้อยู่ในระบบระเบียบโดยการออกพระราชบัญญัติสมุดเอกสาร และหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช 2470 ซึ่งเนื้อหาของพระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้จำกัดในเรื่องเพศที่ต่างกันไว้เลย ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าในรัชสมัยนี้สตรีได้รับสิทธิในการแสดงความคิดเห็นผ่านการเขียนได้อย่างเต็มที่ภายใต้ข้อห้ามของกฎหมาย

3.4 บทสรุปภาพรวมพัฒนาการสิทธิและเสรีภาพของสตรีไทยภายใต้การปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

จากหลักฐานแวดล้อมต่าง ๆ ที่ปรากฏสภาพความเป็นอยู่ของสตรี ทั้งในด้านสิทธิและเสรีภาพของประชาชนแล้วยังเป็นหลักฐานที่บ่งบอกฐานะทางชนชั้นในสังคมว่าสังคมประกอบด้วยกลุ่มคนหลัก ๆ อยู่ 3 ชั้น ได้แก่

- ชั้นสูงในสังคม ซึ่งได้แก่ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง และข้าราชการต่าง ๆ
- ชั้นสามัญ ซึ่งโดยมากได้แก่ ประชาชนหรือราษฎรทั่ว ๆ ไป พ่อค้าแม่ค้า

เป็นต้น

- ทาส เป็นกลุ่มคนที่ไม่มียุติธรรมและเสรีภาพค่อนข้างน้อยหรือแทบจะไม่มีเลย สาเหตุเนื่องมาจากทาสเป็นบุคคลที่ถูกขายตัวหรือถูกต้อนเชลยศึกที่แพ้สงคราม ดังนั้น การจะให้ได้รับสิทธิและความคุ้มครองก็คงเป็นเรื่องยากพอควร

อย่างไรก็ตามเมื่อระยะเวลาและบ้านเมืองที่แปรเปลี่ยนจึงทำให้สภาพทางชนชั้นในสังคมเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปประเทศโดยการยกเลิกชนชั้นไพร่และทาส ทำให้บ้านเมืองประกอบด้วยพลเมืองซึ่งมีฐานะที่เท่าเทียมกันในสังคม อย่างไรก็ตามจากการศึกษาถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีภายหลังการยกเลิกระบบไพร่และทาสไปแล้วนั้น ในทางความเป็นจริงสังคมก็ยังคงแบ่งแยกคนในสังคมออกเป็นชนชั้นอยู่ตามเดิม แต่การยกเลิกระบบไพร่และทาสนี้ได้ส่งผลดีในระยะเวลาต่อมา ดังกฎหมายที่ออกมาภายหลังการยกเลิกทั้งสองระบบดังกล่าวนี้ กฎหมายจะกล่าวถึงพลเมืองโดยรวมไปไม่มีการแบ่งแยกว่าหญิงสามัญชนหรือหญิงทาสจะได้รับสิทธิและเสรีภาพที่ต่างกันอย่างไร

หลักฐานที่บ่งบอกทั้งสิทธิเสรีภาพของสตรีและสภาพโครงสร้างของชนชั้นสตรีในสังคมผู้วิจัยได้ยึดกฎหมายเป็นหลัก เพราะกฎหมายเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีได้เป็นอย่างดีและถือเป็นหลักฐานขั้นต้น เพราะกฎหมายสามารถจำแนกออกได้ว่าบุคคลในสังคมต้องรับโทษหากมีการกระทำผิด ซึ่งการห้ามกระทำการต่าง ๆ ถือเป็นกีดกันหรือให้การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพอย่างไร กฎหมายต่าง ๆ ที่ระบุถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีที่ปรากฏมาตั้งแต่ยุคก่อนที่ไทยจะสร้างอาณาจักรเป็นกรุงสุโขทัยเรื่อยมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมัย

รัชกาลที่ 7 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ที่มาหลัก ๆ ของกฎหมายที่ทำการศึกษามีดังนี้

1. **คัมภีร์พระธรรมศาสตร์** หลักการของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นบทบัญญัติกฎหมายที่ว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของบุคคลทั้งในทางแพ่งและทางอาญา ซึ่งประเทศไทยได้รับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เข้ามาใช้ในการวินิจฉัยคดีและเป็นหลักกฎหมายที่จะใช้ตัดสิน โดยประเทศไทยได้เลือกแปลคัมภีร์ดังกล่าวเฉพาะในส่วนที่ต้องการนำมาใช้โดยการปรับปรุงให้เข้ากับแบบแผนของไทย

2. **ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง** เป็นหลักฐานที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพสังคมและทำให้ทราบเรื่องราวสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตามมีผู้กล่าวไว้ว่าศิลาจารึกดังกล่าวไม่ได้เป็นการศิลาที่จารึกตัวบทกฎหมายในสมัยสุโขทัยไว้ แต่เป็นเพียงหลักฐานที่ทำให้เราได้ทราบถึงสภาพสังคม วิถีชีวิตและกฎเกณฑ์บางประการที่ถือปฏิบัติในสมัยนั้น⁹⁶ โดยศิลาจารึกได้ระบุเรื่องทางประวัติศาสตร์กฎหมายไว้ทั้งหมด 4 เรื่องได้แก่ เรื่องสภาพของบุคคล เรื่องที่เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เรื่องที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีและการลงโทษผู้กระทำความผิด และเรื่องเกี่ยวกับการปกครอง

3. **กฎหมายตราสามดวง** เป็นเอกสารชิ้นสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ทำให้ผู้ศึกษาได้รับทราบเกี่ยวกับสภาพสังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยในอดีต ซึ่งโดยลักษณะสำคัญของกฎหมายตราสามดวง มีดังนี้

- กฎหมายตราสามดวงมีลักษณะเป็นกฎหมายของนักกฎหมาย
- กฎหมายตราสามดวงมีลักษณะเป็นกฎหมายธรรมชาติ
- ไม่มีการนิติบัญญัติโดยแท้ พระมหากษัตริย์มิได้มีอำนาจในการบัญญัติกฎหมายอย่างแท้จริง พระองค์มีพระราชภาระในการดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองโดยอาศัยบทกฎหมายที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงเป็นสำคัญ

⁹⁶ แสง บุญเฉลิมวิภาส, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, หน้า 64.

- ความนับถือด้วยบทกฎหมายมีสูงมาก คือ ไม่สามารถแก้ไขกฎหมายดังกล่าวได้เลย หากจะแก้ไขต้องคำนึงถึงหลักในพระธรรมศาสตร์

- ไม่ใช่ประมวลกฎหมายที่มีเนื้อหาครอบคลุมทุกด้าน

- กฎหมายตราสามดวงเป็นคู่มือในการชี้ขาดตัดสินคดีของเจ้าพนักงานเท่านั้น

4. กฎหมายอื่น ๆ ที่ได้รับการประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา เนื่องจากพระราชกิจจานุเบกษาเป็นแห่งรวบรวมด้วยบทกฎหมายที่ได้รับการประกาศใช้ครั้งแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เพื่อให้ราษฎรได้รับทราบถึงด้วยบทกฎหมายที่พระองค์ได้ประกาศใช้เป็นการทั่วไป เพื่อให้ราษฎรนำกฎหมายไปปฏิบัติเพื่อให้สังคมพัฒนาขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมตามทิศทางที่ถูกต้องเช่นประเทศในทางตะวันตก (อนึ่งการศึกษากฎหมายที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาในช่วงรัชกาลที่ 4 – ช่วงรัชกาลที่ 7 (ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในพ.ศ.2475))

นอกเหนือจากกฎหมายที่เป็นหลักฐานที่ทำให้ทราบถึงสภาพโครงสร้างทางสังคม รวมถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีแล้ว ยังมีหลักฐานอื่น ๆ ที่ปรากฏให้เห็นถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีอีก เช่น พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุชาวต่างชาติ วรรณกรรม พระพุทธศาสนา รวมถึงพระบรมราชวินิจฉัยในอรรถคดีของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น จากหลักฐานข้างต้นทำให้ทราบถึงสภาพแวดล้อมและบริบทในทางสังคมแล้ว ยังทำให้ทราบถึงสิทธิและเสรีภาพของสตรีในช่วงเวลาต่าง ๆ ที่ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 จึงพอสรุปของสิทธิเสรีภาพของสตรีโดยจำแนกตามประเภทของสิทธิและเสรีภาพได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. ประเภทของสิทธิเสรีภาพตามบทบัญญัติของกฎหมาย

สิทธิและเสรีภาพประเภทนี้แบ่งตามกฎหมายต่าง ๆ ที่ให้การรับรองสิทธิเสรีภาพของสตรี ซึ่งพอจะสรุปรวมเป็นกลุ่มของสิทธิและเสรีภาพได้ดังนี้

1.1 สิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน

ในช่วงเวลาดังแต่กรุงสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น สตรีไทยได้รับสิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินในทางกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นที่นา หรือสิทธิในการรับมรดก รวมถึงสิทธิในสินสมรสระหว่างสามีภรรยา ภายหลังไทยยอมรับอิทธิพลตะวันตกทำให้เกิดการพัฒนาสิทธิในการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินในเรื่อง "กฎหมายมรดก" หรือ "สิทธิในการรับมรดกสินเดิมและสินสมรส" เพิ่มเพื่อให้สิทธิแก่สตรีผู้ซึ่งเป็นภรรยาให้ได้รับสิทธิในส่วนนี้มากขึ้นกว่าในยุคก่อน ๆ

1.2 สิทธิในการเลือกคู่ครอง / เสรีภาพในความรัก

สิทธิและเสรีภาพในด้านความรักหรือการเลือกคู่ครองนี้ ภายหลังที่ประเทศไทยเปิดรับอิทธิพลจากทางตะวันตกแล้วนั้น ทำให้สตรีไทยได้รับสิทธิและเสรีภาพเพิ่มมากขึ้น ดังที่เห็นได้จากบทบัญญัติทางกฎหมายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) พระองค์ได้มอบสิทธิในการเลือกคู่ครองให้แก่สตรีที่มีอายุ 20 ปีขึ้นไปสามารถเลือกคู่ครองของตนเองได้ อย่างไรก็ตามสิทธินี้คงมอบให้แก่สตรีสามัญชนเท่านั้น นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชทานสิทธิในการเลือกคู่ครองให้แก่สตรีที่ถูกถวายตัวในรัชสมัยของพระองค์ด้วยการอนุญาตให้ทูลลาออกไปแต่งงานใหม่ได้ ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานสิทธิในการเลือกคู่ครองเพิ่มด้วยการยกเลิกกฎหมายที่ห้ามแต่งงานกับคนต่างชาติต่างศาสนา ทำให้สตรีไทยได้รับสิทธิเสรีภาพมากขึ้นเป็นลำดับ

1.3 สิทธิมนุษยชน

สิทธิมนุษยชนในที่นี้ หมายถึง สิทธิและเสรีภาพที่สตรีจะได้รับการรับรองหรือคุ้มครองในความเป็นมนุษย์นั่นเอง ซึ่งสิทธิมนุษยชนที่มอบให้แก่สตรีโดยเฉพาะในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนปลายเป็นการมอบสิทธิทางด้านกฎหมายให้แก่สตรีเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ เช่น การประกาศกฎหมายยกเลิกธรรมเนียมที่เจ้านายผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่บังคับจับบุตรให้หัดไซน จับบุตรจีนมาหัดจิว หรือจับบังคับหญิงให้มาเป็นหม่อม กฎหมายห้ามมรดาหรือสามีขายบุตรภรรยาไปเป็นทาสโดยที่เจ้าตัวไม่สมัครใจ หรือการประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาที่มีบทลงโทษผู้กระทำผิดต่อเด็กและสตรีในเรื่องการข่มขืนล่วงประเวณี และการให้ความคุ้มครองสิทธิของสตรีในทางการค้าหญิงและเด็กในสมัยต่อมา

1.4 สิทธิของสตรีในด้านครอบครัว

สตรีไทยได้รับสิทธิในทางครอบครัวหลากหลายสิทธิ อาทิเช่น สิทธิในการเลือกคู่ครองหรือสามี สิทธิในการแต่งงาน สิทธิในการขอลหย่า สิทธิในการลาบวชของภรรยา และสิทธิในการทำนิติกรรม ต่อมาภายหลังที่ไทยได้รับแนวความคิดจากตะวันตกเข้ามา ทำให้ไทยปฏิรูปกฎหมายในส่วนของครอบครัวเพื่อให้สิทธิแก่สตรีเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ ไทยได้ปรับปรุงบทกฎหมายในเรื่องของการกำหนดให้ใช้คำนำหน้านามและนามสกุลแก่สตรี พร้อมกับการได้เถียงภายในประเทศว่าสมควรหรือยังที่ประเทศไทยจะแก้ไขกฎหมายครอบครัวให้เป็นลักษณะผัวเดียวเมียเดียวตามแบบประเทศตะวันตก และมีการริเริ่มปรับปรุงให้มีการจดทะเบียนทางครอบครัวในประเภทต่าง ๆ เช่น ทะเบียนสมรส ทะเบียนหย่า ทะเบียนรับรองบุตร เป็นต้น

1.5 สิทธิเสรีภาพในกระบวนการยุติธรรม

ในช่วงสุโขทัย ได้กล่าวถึงสิทธิในกระบวนการยุติธรรมไว้ในส่วนของสิทธิในการแจ้งความหรือฟ้องร้องโดยกฎหมายมิได้กำหนดห้ามไม่ให้เพศหญิงเข้าร้องทุกข์ต่อพ่อเมืองแต่อย่างไร นอกจากนั้นสตรีในช่วงเวลาดังกล่าวยังคงได้รับสิทธิในการเข้าเป็นพยานในชั้นศาลต่อหน้าตุลาการ แม้ว่าในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ ผู้หญิงไม่มีสิทธิในการทำนิติกรรมฟ้องร้องหรือแม้แต่การเป็นพยานในกระบวนการยุติธรรมก็ตาม เพราะไทยยอมรับกฎหมายดังกล่าวเข้ามาเพียงบางส่วนเพื่อปรับใช้ให้เข้ากับธรรมเนียมของไทยจึงทำให้สตรีไทยได้รับสิทธิในกระบวนการยุติธรรมอยู่นอกจากสิทธิในการร้องทุกข์และความสามารถในการเป็นพยานแล้วสตรียังได้รับการคุ้มครองไม่ให้ตุลาการที่ทุจริตประพฤติมิชอบต่อตนเพื่อผลในทางคดีอีกทางหนึ่ง

1.6 สิทธิพิเศษของสตรี

เป็นสิทธิที่สตรีได้รับการคุ้มครองหรือได้รับการคุ้มครองเป็นพิเศษมากกว่าผู้ชายหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือผู้ชายไม่ได้รับความคุ้มครอง สิทธิพิเศษเหล่านี้ ได้แก่ สิทธิในการได้รับยกเว้นภาษี สิทธิที่ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายจากการกระทำของชายอื่นที่มีไซ่สามีหรือญาติพี่น้องของสตรี สิทธิของภรรยาที่ได้รับการคุ้มครองจากการกระทำของสามี การคุ้มครองหญิงผู้เป็นภรรยาจากหญิงอื่น และการคุ้มครองหญิงทาสและลูกหนี้

2. ประเภทของสิทธิเสรีภาพในทางเศรษฐกิจและสังคม

สิทธิและเสรีภาพประเภทนี้แบ่งตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสภาพสังคมและสภาพทางเศรษฐกิจทั่วไป ที่ให้การรับรองสิทธิเสรีภาพของสตรี ซึ่งพอจะสรุปสิทธิและเสรีภาพเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

2.1 สิทธิในการได้รับการศึกษา

สตรีไทยได้รับสิทธิทางการศึกษามาเป็นลำดับขั้น เนื่องจากในระยะแรกแห่งการสร้างประเทศสิทธิทางด้านการศึกษายังคงไม่ได้รับการพัฒนาหรือให้ความใส่ใจไปมากกว่าการต่อต้านศัตรูและการขยายราชอาณาจักร ดังนั้นสิทธิในการศึกษาของสตรีจึงมีพัฒนาการเป็นลำดับขั้นตอนดังนี้

ในสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : จากข้อความที่ระบุไว้ในศิลาจารึกและวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศ ได้แสดงให้เห็นว่าสตรีไทยได้รับสิทธิในการศึกษา อย่างไรก็ตามสตรีสามัญชนก็ได้รับสิทธิในการศึกษาในเรื่องเฉพาะเท่านั้น ต่อมาในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น สตรีชนชั้นสูงจะได้รับโอกาสทางการศึกษามากกว่าสตรีสามัญ ซึ่งสตรีสามัญนั้นจะมีสิทธิรับการศึกษาเฉพาะในเรื่องงานฝีมือเท่านั้น ส่วนสตรีชั้นสูงมีสิทธิได้รับการศึกษาอบรมวิชาหนังสือและวิชาด้านอื่น ๆ เช่น กิริยามารยาท วิชาช่างฝีมือ เป็นต้น อย่างไรก็ตามแม้สตรีจะได้รับสิทธิในการศึกษาบ้างแต่เนื่องจากค่านิยมของสังคมที่ไม่นิยมส่งบุตรหลานที่เป็นหญิงออกมาศึกษาเล่าเรียน อาจเนื่องจากการนับถือพุทธศาสนาอย่างฝังลึกประกอบกับสถานที่เรียนในสมัยนั้นใช้วัดเป็นสถานที่ศึกษา ดังนั้น สตรีจึงไม่ได้รับการส่งเสริมให้เข้าศึกษา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนปลาย : ในช่วงเวลานี้สตรีไทยได้รับสิทธิในการศึกษาเพิ่มมากขึ้นตามการพัฒนาของสังคม โดยสตรีไทยในยุคนี้ได้รับสิทธิในการศึกษาทั้งในหลักวิชาการและวิชาชีพที่เพิ่มมากขึ้น เช่นวิชาภาษาอังกฤษ เป็นต้น พร้อมกันนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อใช้เป็นที่เล่าเรียนของสตรีโดยเฉพาะด้วย ต่อมาได้พัฒนากฎหมายเพื่อบังคับให้เด็กทุกคนทั้งชายและหญิงต้องเข้าโรงเรียนเพื่อพัฒนาความรู้ความสามารถของตนให้เกิดประโยชน์แก่ตนและประเทศชาติไปพร้อม ๆ กัน

2.2 เสรีภาพในการนับถือศาสนา

การให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยนั้นเปิดกว้างมาตลอด แต่บทบาทที่พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ได้แสดงออกเพื่อให้เห็นถึงการส่งเสริมเสรีภาพในการนับถือศาสนานั้นจะเด่นชัดมากในช่วงการเปิดประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาจึงให้การสนับสนุนศาสนาทุกศาสนาออกเหนือจากพุทธศาสนา เช่น การสนับสนุนศาสนาอิสลามด้วยการบริจาคเงินเพื่อสร้างมัสยิด หรือการสนับสนุนศาสนาคริสต์โดยการอนุญาตให้ชาวคริสต์มีสิทธิซื้อที่ดินในประเทศไทยสำหรับสร้างวัดและสร้างสถานที่เผยแพร่ศาสนา

2.3 เสรีภาพในการประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพของสตรีไทยในสมัยสุโขทัยได้รับอิสระและเสรีอย่างเต็มที่ จนมีสุภาพสตรีติดปากกันว่า “เมื่อเสร็จหน้านา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” แต่ต่อมาในสมัยอยุธยาได้เริ่มจำกัดสิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพบาง เช่น การกำหนดสินค้าที่ขายได้หรือไม่ได้ เพราะสินค้าบางตัวได้รับการผูกขาดโดยรัฐนั่นเอง อย่างไรก็ตามสตรีก็ยังคงมีสิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพในด้านต่าง ๆ ที่รัฐไม่ได้กำหนดห้ามไว้ด้วยตนเอง

ต่อมาในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนปลาย การให้เสรีภาพในการประกอบอาชีพแก่สตรีไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ได้เปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทในการประกอบอาชีพที่แปลกใหม่มากขึ้น เช่น อาชีพครู ช่างถ่ายรูป นักเขียน พยาบาล ทนายความ หรืองานภายในราชสำนักและงานในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ เพื่อบริหารบ้านเมือง เช่น ตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี เพื่อแบ่งเบาพระราชภารกิจของผู้สำเร็จราชการ หรือตำแหน่งเลขานุการฝ่ายใน (Private Secretary) เป็นต้น หรือแม้กระทั่งอาชีพโสเภณีก็ได้รับการยอมรับว่าเป็นอาชีพที่ถูกกฎหมายสตรีสามารถทำได้ภายใต้ขอบข่ายของกฎหมาย

2.4 เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

การแสดงความคิดเห็นนั้นเป็นเสรีภาพที่พระมหากษัตริย์ของไทยยอมรับให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นผ่านทางงานเขียนต่าง ๆ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ หรือวารสาร เป็นต้น ซึ่งความเห็นต่าง ๆ มักจะแสดงออกถึงการเรียกร้องสิทธิในด้านต่าง ๆ เช่น สิทธิในด้านการศึกษา เพื่อให้สังคมเปิดโอกาสและเพิ่มค่านิยมให้สตรีได้เรียนมากขึ้น นอกจากนั้นหญิงไทยสมัยนั้นยังเรียกร้องให้มีการออกกฎหมายคุ้มครองตัวเมียเพียงตัวเมีย พวก

เรื่องนี้ให้เห็นว่า ระบบหลายเมียทำให้เกิดปัญหาสังคมหลายอย่าง เช่น ทำให้ภรรยาเดิมถูกทอดทิ้ง เกิดความสับสนทางการเงิน ที่สำคัญคือจำนวนโสเภณีเด็กเพิ่มขึ้น

2.5 สิทธิและบทบาทของสตรีในด้านการเมืองการปกครองและ ในทางสังคม

บทบาทของสตรีในด้านการเมืองการปกครองมีอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะในเวลาที่ประเทศต้องการความช่วยเหลือ เช่น ในระหว่างสงครามสตรีก็ได้ปลอมตัวเป็นนักรบต่อสู้ เช่นเดียวกับชายเพื่อรักษาเอกราชของประเทศไว้ ต่อมาบทบาทในด้านการเมืองการปกครองของสตรีกลับเด่นชัดในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระองค์ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินี ขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และแต่งตั้งสตรีชั้นสูงให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี เพื่อแบ่งเบาพระราชภารกิจของผู้สำเร็จราชการของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีอีกทาง ดังนั้น จึงเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าสตรีไทยยังคงได้รับสิทธิในทางการเมืองการปกครองบ้านเมืองอยู่แม้จะเป็นเพียงสตรีชนชั้นสูงก็ตาม อย่างไรก็ตามก็ไม่สามารถกล่าวได้ว่าสตรีไทยได้รับสิทธิในทางการเมืองการปกครองอย่างเต็มที่ เนื่องจากสิทธินี้มอบให้เฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ทั้งสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญกลับมีบทบาทในด้านสังคมอย่างเต็มที่ เห็นได้จากการเข้าเป็นสมาชิกสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม ซึ่งเป็นสภาการกุศลสำหรับจัดหาทุนซื้อยาและเครื่องเวชภัณฑ์ส่งไปบรรเทาทุกข์ทหารที่บาดเจ็บใน การรบ และการเข้ามามีบทบาทด้านสังคม เช่น การจัดตั้งองค์การสตรีเพื่อเรียกร้องสิทธิแก่สตรี เช่น การเรียกร้องให้สังคมเปิดกว้างในด้านการประกอบอาชีพ ควรเปิดโอกาสให้สตรีได้เข้าทำงานใน ตำแหน่งที่สำคัญ ๆ เช่นเดียวกับชาย

ตามที่กล่าวมาทำให้พอสรุปได้ว่าประเทศไทยภายใต้ระบอบการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานสิทธิและเสรีภาพให้แก่สตรีไม่น้อยกว่าเพศชาย นอกเหนือจากการให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนทั้งชายและหญิงแล้ว ยังมีบทบัญญัติของกฎหมายยังมอบความคุ้มครองให้แก่สตรีเป็นกรณีพิเศษมากกว่าชายอีกด้วย อย่างไรก็ตามภายใต้กฎแห่งการอยู่ร่วมกันของมนุษย์จึงจำเป็นต้องมีกฎหมายเพื่อควบคุมการกระทำของบุคคลไม่ให้เกิดการล่วงละเมิดซึ่งกันรวมถึงเพื่อให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย ดังนั้น จึงมีกฎหมายที่ออกมาเพื่อจำกัดการใช้สิทธิและเสรีภาพของประชาชนทั้งชายและหญิงอีกทางหนึ่ง